

(વડોદરા શાસ્ત્રી મારે
કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલું)

ત્રિવેદિ વાચનમાળા— પુસ્તક ત્રીજું

લેખકો:—રા. બ. કમળાચાર્ય અને પ્રાણીચાર્ય ત્રિવેદિ
કૃતિસર જાતિસુખચાર્ય કમળાચાર્ય કર ત્રિવેદિ
પ્રકાશક:—એમ. સી. કોહારી,
રાવપુરા, કામડી પોળ-વડોદરા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશ્ટ્ર વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૦૪૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ગાંધી ૫૧૨૧૭૫૫૫૫-૩

વિષય મ ૪૫૩. ૮૪૪: ૨. ૧૨

(વડોદરા રાજ્ય માટે કેન્દ્રવર્ણીખાતાએ મળૂર કરેલું)

ત્રિવેદિવાચનમાળા— પુસ્તક ત્રીજું

લેખકો

રાવ બહાદુર કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી,

બી. એ.,

વાનાવજ પ્રિન્ટિંગ પ્રે. સ. પ્રેસ કોલેજ—અમદાવાદ
અને

અનિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી,

એમ. એ. એલ એલ. બી.,

નૈનિત ને માનસિક તત્ત્વજ્ઞાનના બાળે ગુજરાતીના પ્રોફેસર.

વડોદરા કોલેજ—વડોદરા

પ્રકાશક

એમ. સી. કોહારી,

કાપડી પોળ, રાવપુરા—વડોદરા

સુરત—ચોટાના પૂલ ઉપર આવેલા “ સુરત સિટિ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
વજીરામ માનસિંહે છાપ્યું.

૧૯૨૫

[સર્વ હક લેખકોને સ્વાધીન છે.]

મૂલ્ય ૦-૫-૬

૧૨૦૧૭
વિદ્યાપીઠ
ગ્રંથાલય
૨૧૧૬૧૫૬

આ પુસ્તકમાં બાળશિક્ષક (નામગીરી) લિપિનું કામ આપવામાં આવ્યું છે, ૨૪મા પાઠ પછી એ લિપિ ને તેને મળતી ગુજરાતી લિપિ આપી છે. અધરા જોડાક્ષરો પણ બાળબોધ લિપિમાં કેવી રીતે લખાય છે તે દર્શાવ્યું છે.

આ પુસ્તકમાં પાઠ ૨૫માથી તમામ કવિતાના પાઠો નાગરી લિપિમાં આપ્યા છે.

શિક્ષક વખતે વખતે એ લિપિમાં ‘અનુવેષ્મન’નો નિયમ લેવો

પાઠોની સમજાવતી પુસ્તકને અન્તે આપી છે.

કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી,

અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી

નવી અ તૃત્તિની પ્રસ્તાવના

આ આવૃત્તિમાં મહેરબાન વડોદરા રાજ્યના વિદ્યાધિકારી સાહેબ રા. રા. નંદનાથ કેદારનાથ દીક્ષિતે દર્શાવેલી સૂચનાઓને અનુસરીને ‘બીડી પીવાની ખરાબ ટેવ’ વિષે અન્તે એક પાઠ ઉમેરવામાં આવ્યા છે.

સુરત,

૧૯૨૫

કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી

અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી

અનુક્રમણિકા

<p>પાઠ ૧ શ્લો ચતુર છોકરો ને ચોર ૧-૨</p> <p>„ ૨ શ્લો કૂકડો ૨-૪</p> <p>„ ૩ શ્લો વડોદરાનો પ્રવાસ, ભાગ ૧ શ્લો ૫-૭</p> <p>„ ૪ થો વડોદરાનો પ્રવાસ, ભાગ ૨ શ્લો ૭-૧૦</p> <p>„ ૫ મો કવિતા: “વત્તાવા જયજયકાર.” ૧૧</p> <p>„ ૬ શ્લો ઝાઝા હાથ રળીઆમળા ૧૧-૧૩</p> <p>„ ૭ મો દીવાળીના તહેવારો, ભાગ ૧ શ્લો ૧૪-૧૬</p> <p>„ ૮ મો દીવાળીના તહેવારો, ભાગ ૨ શ્લો ૧૬-૧૮</p> <p>„ ૯ મો કવિતા: કોયલ ૧૮</p> <p>„ ૧૦ મો મધમાખ, ભાગ ૧ શ્લો ૧૯-૨૧</p> <p>„ ૧૧ મો મધમાખ, ભાગ ૨ શ્લો ૨૧-૨૨</p> <p>„ ૧૨ મો ધ્રુવજી, ભાગ ૧ શ્લો ૨૩-૨૫</p> <p>„ ૧૩ મો ધ્રુવજી, ભાગ ૨ શ્લો ૨૫-૨૭</p> <p>„ ૧૪ મો કવિતા: આંધળા આગળ આરસી ૨૮</p> <p>„ ૧૫ મો હવા ૨૯-૩૧</p> <p>„ ૧૬ મો મોર અને ઢેલ ૩૧-૩૪</p>	<p>પાઠ ૧૭ મો દશેરા ૩૫-૩૬</p> <p>„ ૧૮ મો કવિતા: નીતિમોધ ૩૭-૩૮</p> <p>„ ૧૯ મો ચતુર શિયાળ, ભાગ ૧ શ્લો ૩૮-૪૦</p> <p>„ ૨૦ મો ચતુર શિયાળ, ભાગ ૨ શ્લો ૪૦-૪૨</p> <p>„ ૨૧ મો અમરેલી પ્રાંત: મુખ્ય સ્થળો, ભાગ ૧ શ્લો ૪૩-૮૬</p> <p>„ ૨૨ મો અમરેલી પ્રાંત: મુખ્ય સ્થળો, ભાગ ૨ શ્લો ૪૬-૪૮</p> <p>„ ૨૩ મો ફસરત: રામભૂતિ ૪૮-૫૧</p> <p>„ ૨૪ મો ઊંટ ૫૧-૫૩</p> <p>„ ૨૫ મો કવિતા: બાળમોધ અદ્વાર ૫૪</p> <p>„ ૨૬ મો કવિતા: કુમળાં દિલની દાજી ૫૫</p> <p>„ ૨૬ મો ઝાડ અને તેના ભાગ, ભાગ ૧ શ્લો ૫૬-૫૭</p> <p>„ ૨૭ મો ઝાડ અને તેના ભાગ, ભાગ ૨ શ્લો ૫૮-૫૯</p> <p>„ ૨૮ મો સાપુ ૫૯-૬૧</p> <p>„ ૨૯ મો ધીરજનાં ફળ મીઠાં છે. ૬૧-૬૩</p> <p>„ ૩૦ મો કવિતા: કવિતા ને નીતિ ૬૩-૬૪</p> <p>„ ૩૧ મો ઘેઠું અને બકડું ૬૪-૬૭</p> <p>„ ૩૨ મો આપણા મુસલમાન ભાઈઓ ૬૭-૬૯</p>
---	--

પાઠ ૩૩મો ઝાડનાં મૂળ,	
ભાગ ૧લો	૭૦-૭૧
,, ૩૪મો ઝાડનાં મૂળ,	
ભાગ ૨જો	૭૧-૭૩
,, ૩૫મો કવિતા:	
કમગતનું જોમ	૭૩-૭૪
,, ૩૬મો આપણા પારસી	
ભાઈએ	૭૪-૭૬
,, ૩૭મો વર અને શિયાળ	૭૬-૭૮
,, ૩૮મો તાજ દવાની બરફ	૭૮-૮૨
,, ૩૯મો કવિતા: આપ સમાન	
બઝ નાહ	૮૨-૮૩
,, ૪૦મો પારસી લોકોના	
તોંવરો	૮૩-૮૫
,, ૪૧મો ઝાડનું થડ,	
ભાગ ૧લો	૮૫-૮૭
,, ૪૨મો ઝાડનું થડ,	
ભાગ ૨જો	૮૮-૯૦
,, ૪૩મો મુસલમાન	
તહેવારો	૯૦-૯૧
,, ૪૪મો કવિતા: ઘઢવણ	૯૧-૯૨
,, ૪૫મો ભાઈએન અને	
સારંગી, ભાગ ૧લો	૯૨-૯૪
,, ૪૬મો ભાઈએન અને	
સારંગી, ભાગ ૨જો	૯૫-૯૮

પાઠ ૪૭મો આપણો	
ખેરાક	૯૮-૧૦૦
,, ૪૮મો કાચખે	૧૦૦-૧૦૨
,, ૪૯મો કવિતા: શ્રીકૃષ્ણનું	
ઘઢવણ	૧૦૩
,, ૫૦મો કાચખે	૧૦૩-૧૦૫
,, ૫૧મો કાચખે પાંદડાં	૧૦૫-૧૦૮
,, ૫૨મો શ્રીકૃષ્ણનું મોટપણ,	
ભાગ ૧લો	૧૦૮-૧૧૦
,, ૫૩મો શ્રીકૃષ્ણનું મોટપણ,	
ભાગ ૨જો	૧૧૦-૧૧૨
,, ૫૪મો કવિતા:	
નાગદમન	૧૧૩-૧૧૪
,, ૫૫મો નાગદમન	૧૧૫-૧૧૭
,, ૫૬મો પાંત	૧૧૮-૧૧૯
,, ૫૭મો કાચખે,	
ભાગ ૧લો	૧૨૦-૧૨૨
,, ૫૮મો કાચખે,	
ભાગ ૨જો	૧૨૩-૧૨૫
,, ૫૯મો ખેડા જિલ્લો: મુખ્ય	
સ્થળો, ભાગ ૧લો	૧૨૫-૧૨૮
,, ૬૦મો ખેડા જિલ્લો: મુખ્ય	
સ્થળો, ભાગ ૨જો	૧૨૮-૧૩૧
,, ૬૧મો ખાંડી પીવાની	
અદામ દેવ	૧૩૧-૧૩૪
,, ૬૨મો કવિતા: વીરાણાં	
વારણાં	૧૩૫
સમજીતી	૧૩૬-૧૪૦

પુસ્તક ત્રીજું

પાઠ ૧૬૦

ચતુર છોકરો ને ચોર

એક દિવસ એક ગામના સીમાડામાં કુવા પાસે પાંચ છોકરા રમતા હતા. તેમના ગળામાં ને હાથે સોનાનાં ઘરેણાં હતાં.

એવામાં ત્યાં એક માણસ આવી ચઢ્યો. તે ઘણો બિહમણો હતો. તેને જોઈને છોકરાઓ બીધા. પણ તેમનામાં એક ઘણો ચતુર હતો. તેને લાગ્યું કે આ કોઈ ચોર હશે. તેણે હિંમત પકડી. કુવા પાસે જઈ તે છાતીફાટ રોવા લાગ્યો.

ચોરે પૂછ્યું, અડ્યા, તું શા માટે રડે છે ?

તેણે ગળગળતે સાદે કહ્યું, ભાઈ! તમે ભલે અહિં આવી ચઢ્યા. આ છોકરાએ મારો કીમતી હાર કુવામાં નાંખી દીધો છે. હું ઘેર જઈશ ત્યારે મારાં માખાપને શો જવાબ દઈશ, તેની ફીકરથી મને રોવું આવે છે. મને તે કાઢી આપશો તો મારા પિતાજી પાસે હું તમને ધનામ અપાવીશ.

તે છોકરાની કાંતિ ને બોલવાની રીત પરથી ચોરને તેના કહેવા પર વિશ્વાસ બેઠો. તેણે વિચાર્યું કે

છોકરો ખાનદાન જણાય છે. હાર ઘણો કીમતી હોવો જોઈએ. એમ લોભે લપટાઈ, કુવા પાસે પોતાનાં લુગડાં ઉતારી, કુવામાં ઉતરવા તે તૈયાર થયો.

ચોરે કુવામાં ઉતરવા માંડ્યું એટલે પેલા ચતુર છોકરાએ આંખની ઇસારતથી બીજા છોકરાઓને નસાડી મૂક્યા. પછી પોતે ચોરનાં લુગડાં લઈ સટકી ગયો.

કુવામાં હાર પડ્યોજ નહોતો એટલે ચોરને તે શેનો જોડે? ફાંફાં મારી તે બહાર આવ્યો તો ત્યાં તેણે એકે છોકરો કે પોતાનાં લુગડાં જ્યાં નહિ. હવે તે સમજ્યો કે હું ઘણાંને છેતરી માફ કામ કરું છું, પણ મને પણ છેતરે એવાં આ દુનિયામાં છે ખરાં.

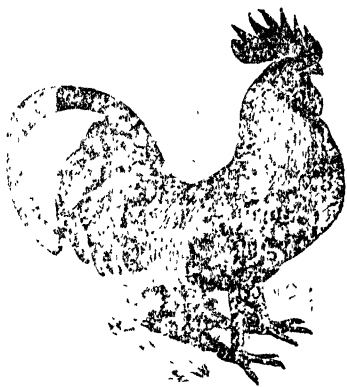
પાઠ રજો

કૂકડો

મળસકું થતા પહેલાં ચારપાંચ વાગે ‘કૂકડે કુકિક’ એવા શબ્દ તમારાંમાંનાં ઘણાંએ સાંભળ્યા હશે. એ શબ્દ કૂકડાના છે. એનો ઉકાર, પહેલો ટૂંકો, પછીનો લાંબો, અને ત્યારપછીનો તેથી પણ લાંબો હોય છે.

કૂકડાને બોલતો સાંભળી અગાડિના વખતમાં વિદ્યાર્થીઓ ઝિઝતા અને નાહીધોઈ ભણવા માંડતા. તમારે પણ દરરોજ વહેલા ઝિઝવાની ટેવ પાડવી.

એ પક્ષી વસ્તીમાં તેમજ ખેતરમાં ને વગડામાં
માલમ પડે છે. જંતુઓને ખાઈ જઈ પાકને થતું
નુકસાન એ અટકાવે છે. મીઠા અવાજથી એ આપણને
આનંદ આપે છે.

આપણે કૂકડાને મરચો પણ કહીએ છીએ. બધાં
કૂકડાં સરખાં હોતાં નથી. કેટલાંક મોટાં ને કેટલાંક
નાનાં હોય છે. તેમનાં શરીર પીંછાંથી ઢંકાયેલાં હોય
છે. પીંછાં જુદા જુદા રંગનાં હોય છે.

કૂકડાંની પાંખ ટૂંકી હોય છે, તેથી તેઓ બહુ
ઊંચે ઊડી શકતાં નથી. થોડેક ઊડ્યા પછી તેમને
આરામ લેવો પડે છે. તેમની પૂંછડી ટૂંકી ને ભરાઉ
હોય છે. કૂકડીની પૂંછડી કરતાં કૂકડાની પૂંછડીમાં
વધારે પીંછાં હોય છે.

કૂકડાનું માથું નાનું હોય છે. તેને મથાળે કલગી હોય છે. તેની ચાંચ ટૂંકી, કઠણ, ને તીણી હોય છે. એના ઉપલા ભાગમાં બે છિદ્ર હોય છે, તે નાકની ગરજ સારે છે. બીજાં બધાં પક્ષીની પેઠે એને પણ દાંત હોતા નથી.

કૂકડાની આંખ મોટી ને ચકચકતી હોય છે. એની નજર તીણી હોય છે. એના કાનની ઇન્દ્રિય પીંછાંમાં ઢંકાઈ ગયેલી હોય છે.

પંખીને દાંત હોતા નથી, તેથી તે અનાજનો દાણો કે ફળનો કકરો આખો ગળી જાય છે. ગાય કે ઘેટાની પેઠે તે વાગોળતું નથી.

કૂકડાના પગ જડા ને જખરા હોય છે. દરેક પગે ચાર આંગળાં હોય છે; ત્રણ મોટાં, આગળ ને એક નાનું, પાછળ. દરેક આંગળે લાંબા ને ગોળ નખ હોય છે. એ વડે તે જમીન ખોતરી, ખોરાક શોધી કાઢે છે.

કૂકડાં થોડુંજ ઊંડે છે. રાતે તેઓ ડાળી પર આરામ લે છે કે એક પગ પર ઊભાં રહી ઊંઘે છે.

મરઘી ઇંડાં મૂકી તેને પોતાના શરીરની ગરમીથી સેવે છે. ઇંડાંને તે પોતાની પાંખમાં સંતાડે છે. મરઘીને પોતાનાં ઇંડાં એટલાં બધાં વહાલાં હોય છે કે તેના બચાવને માટે તે પોતાનો જીવ પણ આપે છે. માતાને પોતાના બાળક પર કેવું વહાલ હોય છે !

પાઠ ઉત્તે

વડોદરાનો પ્રવાસ, ભાગ ૧લો

મહેતાજી—છોકરાઓ, આપણે વડોદરે જઈ આવ્યા.

ત્યાં તમને બધાને નહું નહું જોવાની ખૂબ મઝા પડી હતી. મેં તમને જણાવ્યા જેવું ઘણું બતાવ્યું હતું. શીખવાનું કેટલુંક શીખવ્યું હતું તે યાદ છે કે નહિ તે આજે તપાસું ને સાથે સાથે નહું કેટલુંક કહું. વડોદરાના કૃપાળુ ને પ્રખ્યાત નરેશનું નામ શું, બોલ, તો છગન ?

છગન—તેમનું નામ શ્રીમંત મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ છે.

મહેતાજી—ખરાખર છે. હરિલાલ, બોલ, એ મહારાજ સાહેબના સંબંધમાં મેં શાં વખાણ કર્યાં હતાં ?

હરિલાલ—આપે કહ્યું હતું કે એ નરેશ ઘણા કેળવણીવાળા છે. રાજ્યની એકે એક બાબતથી એઓ વાકેફ છે. પ્રજા પર એમને બહુજ સ્નેહ છે. પ્રજાનું ભલું થાય માટે એમણે કેળવણી ફરજિયાત કરી છે. સુધારે દેશમાં ચોમેર ફેલાય તે જોવા એઓ આતુર છે. નાની ઉંમરનાં છોકરાં ઢોંગલાઢોંગલીની માફક પરણે તેથી એમનાં મનને ને તનને નુકસાન થાય છે. તેવાઓનાં લગ્ન અટકાવવા માટે એમણે કાયદો કર્યો છે.

મહેતાજી—શાખાશ! તારી ચાદદાસ્ત જખરી છે.
લગભગ મારા શબ્દોમાંજ તું બધું બોલી ગયો.
બોલ, ઉમેદ, તેમનાં રાણીશ્રીનું નામ શું?

ઉમેદ—સાહેબ, તેમનું નામ મહારાણી ચીમનાબાઈ છે.

મહેતાજી—વાર, તેમને વિષે મેં તમને થોડુંક કહ્યું હતું. તને શું યાદ છે?

ઉમેદ—રાણી સાહેબ પણ મહારાજ સાહેબના જેવાં કેળવણીમાં ને લોકહિતમાં રસ લેનારાં છે. તેમણે પણ ઘણા દેશોમાં પ્રવાસ કરેલો છે. તેઓ પ્રજાને ખૂબ ચહાય છે.

મહેતાજી—ઠીક. વડોદરાનો મોટો બાગ તમે જોયો. તેમાં દાખલ થતાં મેં તમને શું બતાવ્યું હતું?

ઉમેદ—મહારાજ સયાજીરાવનું બાવલું.

મહેતાજી—બરાબર. એ શા માટે ત્યાં મૂક્યું છે તે મેં કહ્યું નહોતું. શ્રીમંતને રાજ્ય કરતાં ૨૫ વર્ષ થયાં, તેની ચાદગીરીમાં તેમની વફાદાર પ્રજા તરફથી એ ત્યાં મૂકવામાં આવ્યું છે. બાગમાં તમે શું શું જોયું? હરિલાલ, તું બોલ.

હરિલાલ—બાગમાં અમે અનેક સુંદર ઝાડ જોયાં, જાત-જાતનાં જાનવર જોયાં, ને છેવટે સંગ્રહસ્થાન જોયું.

મહેતાજી—ક્યાં ક્યાં જાનવર જોયાં?

હરિલાલ—સાહેબ, સિંહ, વર, ચિત્તો, રીંછ, રાજ, વાંદરા, ખતક,-

મહેતાજી—ખતક જનવર કહેવાય કે ? એ તો પક્ષીના વર્ગમાં આવે. બીજાં કયાં પ્રાણી જોયાં ?

હરિલાલ—સાહેબ, બીજાં યાદ આવતાં નથી.

મહેતાજી—બોલ, તો, હાજી, તું બોલ.

હાજી—સાહેબ, પેટે કેથળીવાળાં, વાંદરાં જેવાં પ્રાણી હતાં. તેમને જોવામાં ઘણી ગમ્મત પડી. તેમનું નામ શું, સાહેબ ?

મહેતાજી—તેમનું નામ કાંગારૂ. ભૂલભુલામણીમાં કેવી ગમ્મત પડી હતી ! ત્યાં વાડની કેવી અટપટી ગોઠવણ હતી !

હાજી—હા, સાહેબ. એમાં દાખલ થયા પછી અંદર ને અંદર જવાય તેમ હતું. પણ બહાર નીકળવાનો રસ્તો જડતો નહોતો.

મહેતાજી—માટેજ એનું નામ ભૂલભુલામણી છે. હવે કાલે વાત કરીશું. આજે એ વિષે બહુ થયું.

પાઠ ૪થો

વડોદરાનો પ્રવાસ, ભાગ રજો

મહેતાજી—સંગ્રહસ્થાન કેવું ભવ્ય હતું ! બોલ, હરિલાલ, તેં તેમાં શું જોયું ?

હરિલાલ—સાહેબ, તેમાં મેં એટલું બધું જોયું કે તે હું કહી શકું એમ નથી. જાતજાતની કારીગરીની

ચીજો, જતજતનાં પૂતળાં, જનવરના ને પક્ષીના
ઘણા ઘણા નમુના, હથિયારના નમુના, ચિત્રો,
ને કંઈ કંઈ જોયું.

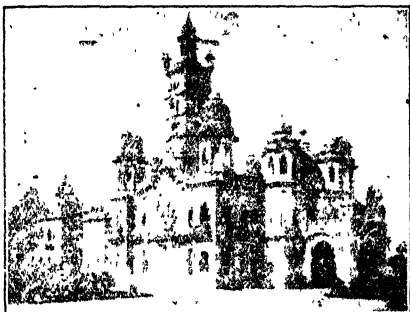
મહેતાજી—ઠીક. એ બધું ત્યાં એકઠું કર્યું છે માટે એને
સંગ્રહનું સ્થાન અથવા સંગ્રહસ્થાન કહે છે. એવું
સંગ્રહસ્થાન મુંબઈમાં છે, તેમજ હિંદુસ્તાનમાં
જેપુર, કલકત્તા, વગેરે બીજાં શહેરોમાં પણ છે.
તેમાં જવાથી ઘણું જાણવાનું મળે છે. માટે પ્રજાના
હિતને માટે તે વડોદરામાં રાખવામાં આવ્યું છે.
વારૂ, બાગ જોયા પછી આપણે ગામમાં ગયા. ત્યાં
જવાના મોટા રસ્તાનું નામ યાદ છે કે?

હરિલાલ—સાહેબ, રાવપરાનો રસ્તો. સાહેબ, એ રસ્તાને
રાવપરાનો રસ્તો કેમ કહે છે ?

મહેતાજી—આ સવાલથી હું ધણો રાજ થયો. રસ્તાઓનાં
નામ કેટલીક વાર મોટા માણસોનાં નામ સાથે
જોડવામાં આવે છે. રાવજી નામના શ્રીમંત
આનંદરાવ ગાયકવાડના બાણેશ દીવાન હતા.
તેમના નામે આ રસ્તાનું નામ છે. વારૂ, છગન,
આપણે બીજું શું શું જોયું ?

છગન—સાહેબ, લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલ, નજરબાગ,
ને મકરપુરા રાજમહેલ. બીજું જોવાનું તમે અમને
ન બતાવ્યું.

મહેતાજી—થોડા વખતમાં જોવાય તેટલું આપણે જોયું.
વાર, લક્ષ્મીવિલાસ કોણે બંધાવ્યો ?

લક્ષ્મીવિલાસ

છગન—મહારાજ સયાજીરાવે બંધાવ્યો છે. સાહેબ,
મકરપુરા મહેલ કોણે બંધાવ્યો તે તમે કહ્યું નહોતું.

મહેતાજી—મકરપુરાનો મહેલ ખંડેરાવ મહારાજે બંધાવ્યો
હતો. એવું ઝીણું બાણવાની તમારી ઇચ્છાથી હું
પ્રસન્ન થયો છું. વડોદરા શહેરમાં તમને બીજું
કંઈ ખાસ લાગ્યું ?

છગન—હા, સાહેબ. ત્યાંના રસ્તાઓ મોટા ને સાફ
જોયા. સુરસાગર સરોવરની શોભાથી તો હું ખૂબ
ખુશ થયો.

મહેતાજી—તમને વડોદરા જોયાથી આવો આનંદ થયો.
તો વડોદરા રાજ્યનાં જોવા લાયક ઠેકાણાં બધાં
બતાવ્યાં હોય તો કેવો આનંદ થાય !

છગન—સાહેબ, તે ક્યાં ક્યાં છે ?

મહેતાજી—ધણાં છે. પાટણ, સિદ્ધપુર, દ્વારકા, વગેરે.
દ્વારકામાં ધણું સાફ જોવાનું છે. વડોદરા રાજ્ય
ધણું મોટું છે. એ વિષે તમે આગળ શીખશો.

છગન—સાહેબ, હું તો તે નાનું જાણતો હતો.

મહેતાજી—તમને ક્યાંથી ખ્યાલ હોઈ શકે ? વડોદરા
પ્રાંત, નવસારી પ્રાંત, કડી પ્રાંત, અમરેલી પ્રાંત,
એટલા એના પ્રાંત છે. ગુજરાતમાં ને કાઠીઆવાડમાં
એ ફેલાયેલું છે. એ રાજ્ય ધણું મોટું છે. એક
વાર આખું ગુજરાત એ રાજ્યનું હતું. અમદાવાદમાં
ગાયકવાડની હવેલી એ રાજ્યનીજ હતી. અમદાવાદ,
ખેડા, ભરૂચ, સુરત—એ બધાં થોડેધણે ભાગે આ
મોટા રાજ્યના તાબામાં હતાં. કાઠીઆવાડનાં ધણાં
રાજ્યો ગાયકવાડ સરકારને ખંડણી ભરે છે. આમ
એ રાજ્ય ધણું મોટું હતું અને હજી છે.

૬૨૦૧૭

પાઠ પમેા

“ વરતાવો જયજયકાર. ”

ઓ ભરતભુમીના પુત્રો !—

મુજ દેશતણા નરરત્ન,

જે ગયા ધુજવી ધરણી—

કરિને કંઈ લાખ પ્રયત્ન,

તમ શૌર્ય અને તમ પ્રીતિ

ભરજે, વીરા, સહુ ઠાર.

નિજ ભરતભુમીનો જગમાં

વરતાવો જયજયકાર.

અખરદાર

પાઠ ફટો

ઝાઝા હાથ રળીઆમણા

એક ઝાડ પર ચકલો ને ચકલી પોતાનાં બચ્ચાં સાથે રહેતાં હતાં. એક દિવસ એક હાથી ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેણે તે ઝાડને ખૂબ હચમચાવ્યું અને જે ડાળી પર ચકલો, ચકલી, ને તેનાં બચ્ચાં હતાં, તે ડાળી તોડી પાડી.

નસીબને જોગે ચકલોચકલી બચી ગયાં, પણ બાપડાં બચ્ચાં છુંદાઈ મુઆં. આથી ચકલાચકલીને

હાથી પર વેર લેવાનું મન થયું. એક લક્કડખોદ પક્ષી તેમનો દોસ્ત હતો, તેને તેમણે પોતાની વાત કહી. તે પક્ષીએ કહ્યું, બહુ સારું. મારે એક માખી મિત્ર છે, તે બહુ મધુર ગાય છે, તેની પણ મદદ આપણે લઈએ. એમ કહી તે લક્કડખોદે તે માખીને બધી વાત કહી, તેની મદદ માગી. માખી બોલી, મારે એક દેડકો દોસ્ત છે, તેને પણ આપણા કામમાં મદદ કરવા હું કહીશ.

આ પ્રમાણે, ચકલોચકલી, લક્કડખોદ, માખી, ને દેડકો ભેગાં થયાં. તેમણે મસલત કરી નીચે પ્રમાણે તદબીર રચી. બપોરે હાથી ઝાડ નીચે આવે એટલે માખીએ મીઠે અવાજે ગણગણ કરવું. આથી હાથી ગાયનની લહેરમાં ઊંઘડો થઈ જશે. પછી તરતજ લક્કડખોદે તેની બંને આંખો ફેડી નાંખવી. એ દમિયાન, દેડકાએ એક મોટો ખાડો હોય એવા કિનારા પાસે તળાવમાં ડેં ડેં કરવું. હાથી એ શબ્દ સાંભળી, તરસનો માર્યો તળાવ તરફ દોડશે અને ખાડામાં પડી મરણ પામશે.

આ પ્રમાણે બપોરે હાથી ઝાડ આગળ આવ્યો, એટલે માખીએ મીઠે અવાજે ગણગણાટ શરૂ કર્યો. આથી હાથી ઊંઘની લહેરે ચઢ્યો, એટલે લક્કડખોદે આવી તેની બે આંખો ફેડી નાંખી. પાસેના તળાવમાં દેડકાએ ડેં ડેં કરવા માંડ્યું. તે સાંભળી, તાપ અને તરસથી અકળાઈ હાથીએ તે શબ્દ જ્યાંથી આવતો

હતો તે તરફ દોડવા માંડ્યું. તે કિનારા તરફ ધસ્યો,
પણ આંખ ફૂટેલી હોવાથી કિનારા પાસેનો ખાડો તે જોઈ
શક્યો નહિ. આ રીતે તે ખાડામાં પડી મરણ પામ્યો.

હાથી જેવા મોટા જનવરનો પણ ચકલાચકલી,
દેડકો, માખી, ને લક્કડખોદ જેવાં નાનાં પ્રાણીઓએ
ભેગાં થઈ ઘાટ ઘડ્યો. ઝાઝી કીડી સાપને તાણે છે.
સંપથી સાધારણ માણસો પણ જખરા દુશ્મનની સામા
ટક્કર ઝીલી શકે છે ને તેને હંફાવે છે. તમે હળીમળીને
સંપે ચાલશે તો તમને કંઈ હેરાન કરી શકશે નહિ.

અનુદુલ

નાના પણ ઘણા જીવો, સંપથી વિજયી ફરે;
જુઓ ઝાઝાં મળી જોડે, હાથીનો જીવ સંહરે.

પાઠ ૭મે

દીવાળીના તહેવારો, ભાગ ૧લો

આસો વદ તેરસથી કાર્તિક સુદ બીજ સુધી દીવાળીના તહેવારો આવે છે.

આસો વદ અમાસને દીવાળીનો દિવસ કહે છે. તે દિવસે વેપારીઓ હિસાબના ચોપડા પૂજે છે. આ તહેવારોમાં ઊંકરાંઓ ફટાકા, કેઠી, બપોરીઆં, ને બીજું દાડખાનું ફેડી રાજી થાય છે. બૈરાં સવારે આંગણાંમાં સાથીઆ પૂરે છે. લોકો ચોક્ખાં સારાં કપડાં પહેરે છે.

દીવાળી એટલે દીવાની હાર. દીવાળી પર ઘેરે ઘેર દીવાની હાર સળગાવવામાં આવે છે.

આસો વદ ચૌદસને કાળી ચૌદસ અથવા નરકચતુર્દશી કહે છે. શા પરથી આમ કહેવાય છે તે જાણ્યાથી દીવાળીના સંબંધમાં તમે જાણવા જોગું શીખશો.

પૃથ્વીએ દેવતા પાસે વરદાન માગ્યું હતું કે મને એવો પુત્ર આપો કે કોઈ એની બરાબરી કરી શકે નહિ ને કોઈને હાથે એ મરે નહિ. દેવતાઓએ રાજી થઈ પૃથ્વીને વરદાન આપ્યું કે માત્ર શ્રીકૃષ્ણ એને મારી શકશે. પછી નરકાસુર જનમ્યો. બધા રાજાઓને એણે હરાવ્યા ને સોળ હજાર એક સો કન્યાઓનું હરણ કર્યું. એણે ઇંદ્રને પણ હરાવ્યો. તે પરથી ઇંદ્રે કૃષ્ણને

વીનવ્યા કે નરકાસુરને મારો. આથી કૃષ્ણે નરકાસુર જોડે લગાઈ કરી. તેમણે કાળી ચૌદસની પાછલી રાતે તેને મારી નાંખ્યો ને બધી કન્યાઓને બંદીખાનામાંથી છોડવી પૃથ્વી પર આનંદ ફેલાવ્યો.

દીવાળીના તહેવારોના સંબંધમાં બીજું પણ જાણવા જેવું છે. અગાઉ બલિ નામનો એક ઉદાર રાજા હતો. ઇંદ્રને બીક લાગી કે રખેને એ માફ ઇંદ્રાસન લે. તેથી તેણે તપ કરી વિષ્ણુને રાજ કર્યા ને વિષ્ણુએ રાજ થઈ બલિરાજને હરાવ્યો.

વિષ્ણુએ પહેલાં વામનજનું એટલે ઠીંગણા માણસનું રૂપ લીધું, પછી બલિરાજની પાસે જઈ તેની જયના કરી. બલિએ કહ્યું કે માગો; જે માગશો તે આપીશ. વામને કહ્યું, મારે માત્ર મારાં ત્રણ પગલાંમાં માથ એટલી જગા જોઈએ છે, તે આપો. બલિએ કહ્યું, વધુ માગો. આટલુંજ શું માગ્યું? વામને કહ્યું, બ્રહ્માણને લોભ ન શોભે; મારે આટલુંજ બસ છે.

પછી વામનજીએ બહુજ મોટું રૂપ લીધું. પહેલું પગલું તેમણે પૃથ્વી પર મૂક્યું, બીજું આકાશ પર, ને ત્રીજું બલિરાજના માથા પર મૂક્યું. આ રીતે તેમણે તેને પાતાળમાં ચાંપી દીધો.

આ ત્રણ પગલાં આસો વહ તેરસ, ચૌદસ, ને અમાસને દહાડે ભરાયાં હતાં. કાર્તિક સુદ પડવાને દહાડે બલિરાજનો પાતાળમાં રાજ્યાભિષેક થયો.

બલિની ઉદારતાથી ને તેના સાચાપણાથી વિષ્ણુ રાજ થયા ને તેમણે બલિરાજને કહ્યું કે હે રાજા ! તારૂં કલ્યાણ થાયો ! તું માગીશ તે હું આપીશ, મારે કંઈ પણ માગ.

બલિએ કહ્યું, હે દેવ ! આપે ત્રણ દહાડામાં ત્રણ પગલાં ભરી મને હરાવ્યો, તે દહાડા બલિરાજના દહાડા કહેવાયો ! જે લોકે આ ત્રણ દહાડા દીવા કરે તેમનાં ઘરમાં લક્ષ્મી હમેશ રહે ! મારા ત્રણ દહાડામાં જેમનાં ઘરમાં અંધારૂં રહે તેમનાં ઘરમાં ગરીબાઈ રહે ! વિષ્ણુએ કહ્યું, તેમ થાયો !

હિંદુ લોકે ત્રણ દિવસ દીવા કરી આનંદ કરે છે. તેનું કારણ આ પરથી તમે સમજી શકશો.

પાઠ ટમે

દીવાળીના તહેવારો, ભાગ રજે

બાળકો ! દીવાળીના તહેવારોના સંબંધમાં ગયા પાઠમાં તમને ઘણું જાણવાનું મળ્યું. હિંદુ લોકે તે દિવસો ઓચ્છવમાં ગાળે છે. તેમનું માનવું એવું છે કે તે ત્રણ દિવસ લક્ષ્મી તેલમાં રહે છે ને ગંગા જળમાં રહે છે. હિંદુ લોકે વહેલા ઊઠી તેલથી શરીર યોળી નહાય છે.

દીવાળીની રાતે હિંદુ ઘરોમાં લોકો “આજ દીવાળી, કાલ દીવાળી, દીવાળીનું મેરિયું,” એમ બોલી મેરિયું અથવા દીવા ફેરવે છે.

પડવાને દહાડે નવું વર્ષ બેસે છે. સારાં વસ્ત્ર પહેરી તે દિવસે હિંદુ લોકો દર્શન કરવા જાય છે ને એકબીજાને નવું વર્ષ મુબારક ઇચ્છે છે.

શ્રીકૃષ્ણે ગોવર્ધન પર્વતને ટચલી આંગળી પર તોળ્યો હતો, તે તમે બીજા પુસ્તકમાં શીખી ગયાં છો. તે આજ દિવસે બન્યું હતું. માટે જાતજાતનાં અન્નની રસોઈ કરી, અન્નકૂટ કરી, એટલે અન્નના ઢગલા કરી, વૈષ્ણવો એ દિવસે ગોવર્ધનરૂપ શ્રીકૃષ્ણને નૈવેદ્ય ધરે છે. બલિરાજને પાતાળનું રાજ્ય આ દિવસે મળ્યું એ ગયા પાઠમાં તમે શીખ્યાં છો. આ દિવસે બલિપૂજા પણ કરવાની હોય છે.

બીજનો દિવસ ભાઈબીજ કહેવાય છે. તે દિવસે ભાઈ પોતાની બેનને ઘેર જમવા જાય છે. યમની બેન યમુના તેને પોતાને ઘેર જમવા માટે વારંવાર નોતરતી હતી. પણ યમ તેને ગણકારતો નહોતો. આખરે, યમુનાએ ઘણી આજીજી કરી, તેથી યમને તેને ઘેર જમવા જવું પડ્યું.

યમુનાની પ્રણામગતથી તે એવો રાજી થયો કે તેણે તેને કહ્યું, બેન ! તું કંઈ વરદાન માગ. તું જે માગીશ તે હું તને આપીશ.

બેને કહ્યું, ભાઈ! હું એટલુંજ માગું છું કે આ દિવસે તમારે દર વર્ષે મારે ત્યાં જમવા આવવું, આ દિવસે તમારે પાપીઓને નરકમાંથી છોડી દેવા, ને આ દિવસે જે ભાઈબેનને ઘેર ભોજન કરે તેને તમારે સુખી કરવો.

યમે એ વરદાન આપ્યું; તે પ્રમાણે કરવા તેણે કબૂલ કર્યું.

ભાઈબીજને લોકો ભાઈલાખીજ પણ કહે છે.

પાઠ હ્રમે

કેયલ

કેયલડી ! તું ક્યાં સંતાય ?

મીઠાં ગિતડાં ગાતી જાય.

શોકથકી તું દીસે દૂર,

નિત્ય રમે હર્ષતાણે પૂર. ૧

મીઠો સ્વર તુજ અનુપમ દિસે,

હું નવ જાણું તું ક્યાં વસે.

ક્યાંથી શીખી અર્જુન ગાન ?

ખરે સ્વર્ગે છે એનું સ્થાન. ૨

કુંહ કુંહ કરિ વારંવાર,

અમી વરસતો તુજ ઉચ્ચાર;

શિખવે મુજને ગાન રસાળ,

આપું આંખામેરનિ માળ. ૩

પાઠ ૧૦મો

મધમાખ, ભાગ ૧લો

ગાય, બિલાડી, કુતરો, અને સિંહ જેવાં પ્રાણી પશુ કહેવાય છે. પોપટ, કૂકડો, અને મોર જેવાં પ્રાણી પંખી કહેવાય છે. કીડી, માખી, મધમાખી. અને મગતરાં જેવાં પ્રાણી આ બંનેથી જુદાં છે. પશુ ને પંખીની પેઠે એમનાં શરીર હાડકાંવાળાં હોતાં નથી. એમનાં શરીર ત્રણ ભાગનાં બનેલાં હોય છે; એક માથાનો ભાગ, બીજો છાતીનો, ને ત્રીજો પાછલો. આ ત્રણ ભાગ સાંધાથી જોડાયેલા હોય છે. આવાં પ્રાણી જંતુ કહેવાય છે.

મધમાખ ઘણું ઉપયોગી જંતુ છે. એની મહેનતથી આપણને મધ ને મીણ મળે છે.

મધમાખને છ પગ હોય છે અને ચાર પાંખ હોય છે. એના પાછલા ભાગમાં ડંખ હોય છે. મધમાખ ડંખે છે ત્યારે આ ડંખમાંથી આપણા શરીરમાં ઝેર દાખલ થાય છે. કેટલીક મધમાખોનું ઝેર જખરું હોય છે, તેથી માણસ ને પશુપંખી મરણ પામે છે.

મધમાખને કોઈ છોડે નહિ તો તે ડંખતી નથી. પણ એને ચિઢવવામાં આવે તો એ ટોળાંબંધ ભેગી થઈ માણસને કચર કરે છે.

મધમાખ ટોળામાં રહે છે. મધપુડા તમે જોયા હશે. મધપુડા મધમાખને રહેવાનું ઘર છે.

મધમાખ ત્રણ જાતની હોય છે; નર મધમાખ, મુખ્ય માદા, ને કામગરી મધમાખ. દરેક મધપુડામાં ઘણીખરી મધમાખો કામગરી હોય છે. સુમારે હજાર એવી

માખોએ એક નર મધમાખ હોય છે; ને એક મધપુડામાં એકજ મુખ્ય માદા હોય છે.

કદમાં કામગરી મધમાખ નાની હોય છે. નર મધમાખ તેથી મોટો હોય છે; મુખ્ય માદા સહુથી મોટી ને લાંબી હોય છે.

કામગરી મધમાખ સવારથી સાંજ સુધી કામ કરે છે. તે ફૂલે ફૂલે ભટકી મધ એકઠું કરે છે ને તે મધપુડામાં મૂકે છે.

મુખ્ય માદા મધમાખ ઈડિં મૂકે છે. તે રોજનાં સુમારે હજાર ઈડિં મૂકે છે. આજ તેનો ઉદોગ હોય છે.

નર મધમાખ આળસુ હોય છે. એ ફૂલે ફૂલે ભટકે છે, ફૂલનો રસ ચૂસે છે, ને મઝા કરે છે. એ મધ એકઠું કરતો નથી.

પાઠ ૧૧મો

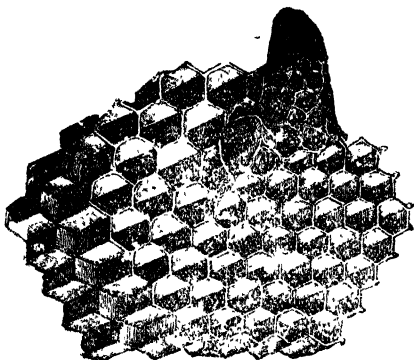
મધમાખ, ભાગ રજો

મધપુડા ઘણાં છિદ્રોનો બનેલો હોય છે. તેમાંનું દરેક છિદ્ર એકેક મધમાખનું ઘર હોય છે. બધાં ઘર છ પાસાવાળાં સરખા દેખાવનાં હોય છે.

ફૂલમાંથી ચૂસેલો રસ મધમાખ પોતાના શરીરની એક કોથળીમાં દોખલ કરે છે. ત્યાં તે રસનું મધ બને છે. મધમાખ થોડુંક મધ ખાય છે ને થોડુંક મધપુડામાં ભરી રાખે છે.

મધ એ ઘણાં ફૂલોનો એકઠો કરેલો રસ છે. એમાં એ ફૂલના ગુણ અને સ્વાદ એકઠા થાય છે. આથી એ સ્વાદે મીઠું લાગે છે અને ખાવાના ને દવાના કામમાં વપરાય છે.

મધમાખના શરીરના પાછલા ભાગમાં એક કોથળી હોય છે, તેમાં મીણુ બને છે. તે મીણુથી પોતાનું ઘર બનાવે એટલે મધમાખ તે બંધ કરી દે છે.

મીણુનાં રમકડાં ને કેટલીક જાતની મીણુખત્તી બને છે. સીવતી વખતે દોરાને લીસો કરવા તેને મીણુ લગાડવામાં આવે છે. કપાટ, ખુરસી, વગેરે લાકડાના સામાનને ચકચકિત કરવામાં મીણુ વપરાય છે.

શિયાળામાં ફૂલની અછત હોય છે. તે વખતે સંઘરેલું મધ મધમાખને કામમાં આવે છે. નર મધમાખને ફૂલનો રસ તે વખતે મળતો નથી; તેથી એ મધપુડાનો રસ ખાવા જાય છે. કામગરી મધમાખ એને તે વખતે ડંખીને મારી નાંખે છે. એને એના આળસ માટે કેવી ભારે સજા થાય છે ! જંતુઓ પણ આળસુને સજા કરે છે.

પાઠ ૧૨મો

ધ્રુવજી, ભાગ ૧લો

મનુ નામના રાજાને ઉત્તાનપાદ નામે પુત્ર હતો. ઉત્તાનપાદને સુરુચિ અને સુનીતિ નામની બે રાણી હતી. તેને સુરુચિ ઘણી વહાલી હતી અને સુનીતિ અળખામણી હતી. સુરુચિથી તેને ઉત્તમ નામનો પુત્ર થયો હતો અને સુનીતિથી ધ્રુવ નામનો પુત્ર થયો હતો. ધ્રુવ પાંચ વર્ષનો હતો ત્યારે બાપના ખોળામાં

ઉત્તમને બેઠેલો જોઈ તેને પણ ખોળામાં બેસવાનું મન થયું. તે ખોળામાં બેસવા ગયો એટલે તેની સાવકી

મા સુરુચિએ તેને મહેલું માર્યું કે તું અભાગણીનો કુંવર છે. તને રાજના ખોળામાં બેસવાનો હક નથી. એ ખોળામાં બેસવું હોય તો તું તપ કરી મારે પેટે ફરી અવતાર લે.

“ઘણાંથી જઈ વનમાં તપ માંડ, હરિ ભજીને કાયા છાંડ; ફરી જનમ લે મારે શરીર, તો તને રાજ અપાવિશ વીર.”

સાવકી માનાં કડવાં વચન સાંભળી ધ્રુવજીને ઘણું ખોટું લાગ્યું. તે પોતાની માતા સુનીતિ પાસે ગયા અને સુરુચિએ મહેલું માર્યું હતું તે વાત કહી. માડી! સાવકી માએ મને આમ કહ્યું:—

‘ફરી જનમ લે મારે શરીર, તો તને રાજ અપાવિશ વીર.’

માએ ધ્રુવને કહ્યું, ભાઈ! તું ખોટું લગાડીશ નહિ. આપણું પુણ્ય ઓછું તેથી આપણને ઓછું સુખ મળે છે. ધ્રુવ કહે, માતાજી! મને વનમાં જવાની રજા આપો. હું તપ કરી ભગવાનને રાજ કરીશ.

આ સાંભળી સુનીતિ ખહુ દિલગીર થઈ. તે બોલી, ભાઈ! તારા વિના મારાથી કેમ રહેવાશે! જેમ જળ વિના માછલી જીવી શકતી નથી. ને ટોળાથી છૂટી પડેલી હરણી રહી શકતી નથી, તેમ તારા વિના હું ટળવળી મરીશ.

“તુજ વિના હું રહીશ કેમ, ટોળા વછૂટી મૃગલી જેમ, જળ વિના જેવી માછલી, મારા પ્રાણ જશે ટળવળી.”

માતાએ બહુ બહુ સમજાવ્યો, પણ ધ્રુવે માન્યું નહિ.
છેવટે, માતાએ આશીર્વાદ દીધો અને ધ્રુવજી
વનમાં તપ કરવા ગયા.

સાવકી માને સાવકા પુત્ર પર ઘણી અદેખાઈ હોય
છે. તેનાથી તેનું કોઈ પણ રીતનું સુખ ખમાતું નથી
અને તે તેને દરેક રીતે દુઃખી કરવા ઇચ્છે છે.

પાઠ ૧૩મો

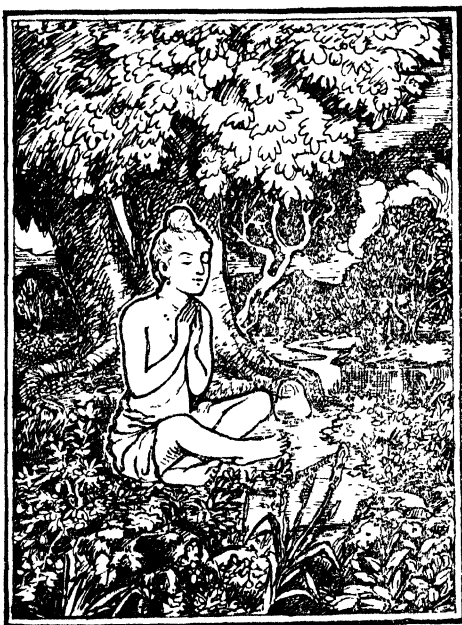
ધ્રુવજી, ભાગ રજો

માતાની રજા લઈ ધ્રુવજી વનમાં તપ કરવા જતા
હતા, તેમને રસ્તામાં નારદ ઋષિ મળ્યા. તેમણે તેને
કહ્યું, ભાઈ! તું કોણ છે ને ક્યાં જાય છે ?

કુંવરે નારદજીને બધી વાત કહી. ઋષિએ કહ્યું,
ભાઈ! તારી કાયા કોમળ છે. ભૂખ, તરસ, અને બીજું
દુઃખ તારાથી કેમ સહેવાશે ? વનમાં વાઘ, વરૂ, અને
સિંહ જેવાં બિહામણાં જનવર હોય છે, તે તને
બિવડાવશે. મોટા મોટા જોગી પણ તપ સાધી ભગવાનને
મેળવી શક્યા નથી, તો તને ભગવાન ક્યાંથી મળશે ?
મોટે તું પાછો ફર.

આ પ્રમાણે ઋષિએ કુંવરને બહુ સમજાવ્યો; પણ
તેણે તેમનું કહ્યું માન્યું નહિ. ઋષિએ જોયું કે કુંવર

પોતાના વિચારમાંથી હઠનાર નથી. પછી તેમણે તેને કહ્યું, ભાઈ! તું જમના નદીમાં નહા અને વનમાં તપ કરવા બેસ. તને છ મહીનામાં વિષ્ણુ મળશે.

ઋષિના કહેવા પ્રમાણે ધ્રુવજી જમનામાં નહાયા અને વનમાં તપ કરવા બેઠા. તેમણે ભૂખ, તરસ, અને ઊંઘ તજી દીધાં અને પ્રભુમાંજ મન રાખી તેમને ભજ્યા.

એમ કરતાં છ મહીના ગયા એટલે વિષ્ણુએ તેને દર્શન દીધું ને કહ્યું, ભાઈ! હું તારી ભક્તિથી તારા પર રાજ થયો છું. જે જોઈએ તે તું માગ. કુંવર કહે, પ્રભુ ! મને વેગળો ન રાખો. મારે પાછું સંસારમાં જવું નથી. મારે તો તમારી સેવાજ કરવી છે.

ભગવાને કહ્યું, ભાઈ! તારાં માખાપ તારા વિના ટળવળે છે; માટે તું પાછો જ. તેમને આનંદ પમાડ. સંસારનું સુખ ભોગવ. ઉત્તમ રાજ્ય કરી પ્રજાને પાળ. પછી તું મારી પાસે આવજે. એમ કહી વિષ્ણુ અલોપ થયા.

ધ્રુવજી ઘેર પાછા ફર્યા. માખાપ તેમને જોઈ આનંદ પામ્યાં. પહેલાં તેઓ સાવકી માને પગે લાગ્યા. સાવકી માએ મહેણું માર્યું હતું, તેને માટે તેણે બહુ ખેદ બતાવ્યો. ધ્રુવજીએ કહ્યું, મા, એમ ન બોલો. તમે મને સારો રસ્તો બતાવ્યો છે, તેથી હું તમારો ઉપકાર માનું છું.

પછી તેઓ પરજ્યા અને ઘણાં વર્ષ રાજ્ય કરી પૃથ્વી છોડી આકાશમાં ધ્રુવ તારાને રૂપે રહ્યા, એમ કથા છે.

પાઠ ૧૪મો

અંધળા આગળ આરસી

ઢાહરો

જે જેને અભ્યાસ નહિ, તે તેને નહિ સ્વાદ;
અંધા આગળ આરસી, ખહેરા આગળ નાદ. ૧

ઇંદ્રવિજય

સુંદર તોપણ શા ઉપયોગનિ,
અંધનિ આગળ આરસિ લાવ્યો;
જો ગજરાજ દિસે અતિ ઉત્તમ,
નિર્ધનને ઉપયોગ ન આવ્યો. ૨

મર્કટકંઠ ધર્યો મણિહાર,
મહાર ગણી અતિ દૂર ઉડાવ્યો;
કાવ્યકળા કહિ મૂરખ પાસ,
બધીરનિ આગળ શંખ બજાવ્યો. ૩

વસંતતિલકા

જેને ન જાણુ કદિ કેકિલ કાગ કેરું,
તે કાગનું કદિ વખાણુ કરે ધણેરું;
જેણે સુણ્યા શ્રવણુ કેકિલ શબ્દ સારા,
તે કાગના સ્વર સુણી નહિ માનનારા. ૪

દક્ષપતરામ

પાઠ ૧૫મો

હવા

શિક્ષક—ખાળકે, બોલો, જેના વિના જીવી શકાય નહિ એવું કંઈ તમે જાણો છો ?

છોકરાં—હા, જી. ખાંધા વગર આપણાથી જિવાય નહિ.

નરહરિ—સાહેબ, પાણી વગર પણ આપણે મરણ પામીએ.

શિક્ષક—ખરી વાત. આપણે તેમજ બીજાં પ્રાણી ખોરાક અને પાણી વગર જીવી શકતાં નથી. ઝાડ પણ એ બે વગર મરી જાય છે. પણ એક ત્રીજું પણ આપણી જિંદગીને એટલુંજ જરૂરનું છે. તે શું, તે તમે જાણો છો ?

છોકરાં—ના, જી.

શિક્ષક—તમે ઉનાળામાં તાપથી અકળાઓ છો ત્યારે શું કરો છો ?

તુલસીદાસ—સાહેબ, પંખો લઈ વા ઉરાડીએ છીએ.

અખદુલ—સાહેબ, ફીંચકે બેસીએ છીએ.

સોરાખજી—સાહેબ, ગામ બહાર ફરવા જઈએ છીએ કે ત્યાં કંઈ પવન આવે.

શિક્ષક—ખરી વાત. ગરમીના દહાડામાં પવન વગર બિલકુલ ચહેન પડતું નથી. પવન ન હોય ને.

હીંચકે ન હોય તો આપણા હાથમાંથી આપણને પંખો મૂકવાનું મન થતું નથી. પંખો હલાવવાથી પવન આવે છે. એ ક્યાંથી આવે છે ?

ત્રિકમલાલ—સાહેબ, પંખો આપણા શરીરની પાસે હલાવીએ છીએ ત્યારે પવન લાગે છે, મોટે પવન તો ત્યાંજ હોવો જોઈએ.

શિક્ષક—શાબાશ ! આપણી આસપાસ બધે હવા રહેલી છે. એ હવાને આપણે દેખી શકતા નથી. આપણે પંખો ખાઈએ છીએ ને આપણને પવન આવે છે, એ પવન ફરતી હવાજ છે. કેટલીક વાર હવા ફરતી નથી ત્યારે ઝાડનું પાંદડું પણ હાલતું નથી. હવા ખૂબ જોરથી ફરે છે, એટલે તે તોફાની પવન બને છે, સુસવાટો કરે છે, ઝાડની ડાળીઓને હચમચાવી નાંખે છે, ને કોઈ વાર ઝાડને જડમૂળથી ઉખેડી પણ નાંખે છે. સામા પાનાનું ચિત્ર જુઓ. બોલો, આપણને હવાની જરૂર છે ?

છોકરાં—સાહેબ, પવન વગર ગભરાઈ જઈએ છીએ અને પવન એ હવાજ છે; એટલે હવાની આપણને જરૂર છે.

શિક્ષક—મરૂં. હવા બધાં પ્રાણીને જરૂરની છે. ખોરાક અને પાણી વગર આપણે જીવી શકીએ.

હવા વગર આપણાથી એક પણ પાણી જિવાતું નથી. આપણું નાક ને મોં કોઈ જોરથી બંધ કરી

રાખે તો આપણે ગુંગળાઈને મરી જઈએ. માણસ પાણીમાં ડૂબે છે ત્યારે તેની ચારે પાસે પાણી ફરી વળે છે ને તેને હવા ન મળવાથી તે ગુંગળાઈને મરી જાય છે.

પાઠ ૧૬મો

મોર ને ઢેલ

એક ગમ્મની પાદરે નાનો સુંદર બાગ હતો. તે બાગમાં એક મોર ને એક ઢેલ રહેતાં હતાં. મોર પાદરે

કળા કરતો ત્યારે એનો દેખાવ સુંદર જણાતો હતો. એનાં પીંછાંમાં ઝીણા ગોળ ચાંદા જણાતા હતા. એની કળા પંખાના આકારમાં એના શરીર પર ભભકાભેર શોભતી.

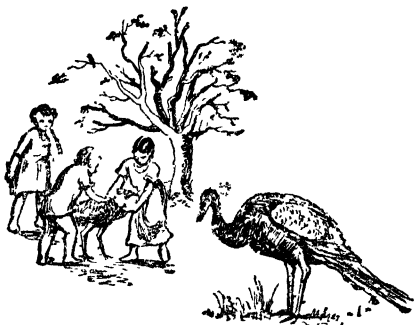
એ પોતાના દેખાવડાપણા માટે મગફળ હતો. ઢેલ બિચારી એના આગળ ઝાંખી પડી જતી. મોર અને ઢેલને સાથે જોનારને ઘણી વાર એમ લાગતું કે કુદરતે

આ જોડું બરાબર ઘડયું નથી. આવા કુટડા ઘણીને આવી રૂપ વિનાની પત્ની ન શોભે.

પણ ઈશ્વરે સુંદર રૂપ સાથે કેટલીક વાર ગર્વ મૂક્યો હોય છે અને સાધારણ રૂપ સાથે કોઈક ઉત્તમ ગુણ મૂક્યો હોય છે. તેમ આ જોડાને વિષે હતું. મોર ગર્વિષ્ઠ હતો; ઢેલ સ્નેહાળ હતી.

બાગમાં છોકરાં રમવા જતાં ત્યારે મોર પોતાની કળાથી મકલાતો, પોતાના રૂપથી પુલાતો, દૂર ઊભો રહેતો. છોકરાં પાસે જાય તો એ પોતાની મોટાઈમાં દૂર જતો. ઢેલ તેમ નહોતી કરતી. છોકરાં પંખાળે તો તે

તેમને પંખાળવા દેતી; છોકરાં જ્યાં જાય ત્યાં તે જતી; ને તેમની સાથે તે ખુશીથી રમતી. તે મગર નહોતી; કારણ કે તેને સુંદર ચાંદા નહોતા, તેને પંખા જેવી કળા નહોતી, ને તે મોરના જેવી પચરંગી નહોતી. છોકરાં ખવડાવે તે તે મજેથી ખાતી. છોકરાં તેને જોઈ રાજી

થતાં. મોરના જેવી તે આડી નહોતી; તેથી તે સહુ છોકરાંને વહાલી થઈ પડી.

દિવસ જતાં શિયાળો આવ્યો. ઝાડ પરનાં પાંદડાં ખરતાં ગયાં ને મોર ને ઢેલનાં પીંછાં પણ ખરતાં ગયાં. મોર ને ઢેલ બંને છેક બોડાં થઈ ગયાં, તેથી બંનેનું રૂપ ઘણું બદલાઈ ગયું. પીંછાં જતાં બંનેને ટાઢ વાવા માંડી. બંને માંદાં જેવાં ને ઉદાસ બની ગયાં.

બોડા શરીરવાળો ને ઉદાસ ચહેરાવાળો મોર છોકરાંએ જોયો ત્યારે તેમણે તેની મશ્કરી કરી. તેઓ તેને હસ્યાં ને ખિજવવા મંડ્યાં. તેમણે કહ્યું કે મોરને જુઓ, પણ એનાથી દૂર રહો એને એકલો રહેવા દો કે એને એની કળા કરવી ફવે. આમ કહી એને ખૂબ બનાવ્યો. મોર બિચારો રડવા જેવો થઈ ગયો.

ઢેલ મૂળથીજ સ્નેહાળ હતી. છોકરાં એની તરફ માયાળુ બન્યાં. એને તેમણે અગાઉની માફકજ પંપાળી. એની સાથે તેઓ અગાઉની માફકજ રમ્યાં. એને તેમણે અગાઉની માફકજ ખવડાવવાનું ચાલુ રાખ્યું. તેઓ એને કહેતાં કે તું કદૂપી થઈ છે; છતાં, અમે તને ચાહીએ છીએ. તને મોરના જેવો ગર્વ નથી. તું સ્નેહાળ છે. તારામાં રૂપ નથી, પણ ગુણ છે.

દુનિયા રૂપ કરતાં ગુણની વધારે દરકાર રાખે છે. જેનામાં સારા ગુણ હોય છે ને સારી રીતભાત હોય, છે તેને બધાંજ ચહાય છે.

પાઠ ૧૭મો

દશેરા

આસો સુદ દસેમનો દિવસ હિંદુ લોકો ખૂબ ધામધૂમથી ઊજવે છે. તે દિવસ દશેરા કહેવાય છે.

તે દિવસે શ્રીરામચંદ્રજી રાવણ સામે યુદ્ધ કરવા કિષ્કિંધાથી નીકળ્યા ને યુદ્ધમાં તેમને વિજય મળ્યો; માટે તે દિવસને લોકો વિજયાદશમી પણ કહે છે.

કૌરવોની સામે ળુગટામાં હાર્યા પછી શરત મુજબ પાંડવોને બાર વર્ષ વનમાં રહેવું પડ્યું હતું; ને તે પછી તેમને એક વર્ષ છૂપા વેષમાં રહેવાનું હતું. છૂપા રહેવા માટે પાંડવો વિરાટ નગરીમાં વસ્યા. ત્યાં જતા પહેલાં તેમણે પોતાનાં હથિયાર શમીના ઝાડમાં છુપાવ્યાં હતાં. વરસ પૂરું થયા પછી તેઓ પાંડવો તરીકે બહાર થયા ને કૌરવોની સામે પોતાનું રાજ્ય લેવા લડવા ગયા. આ કામ તેમણે દશેરાને દિવસે શરૂ કર્યું અને તેમાં તેમને અંતે ફતેહ મળી.

વળી દુર્ગા દેવીએ મહિષાસુર નામના રાક્ષસને પણ દશેરાનેજ દિવસે માર્યો હતો.

આમ હોવાથી લડાઈ કરવા નીકળી પડવા માટે દશેરાનો દિવસ હિંદુઓ શુભ ગણે છે. તે દિવસે લોકો દેવીની પૂજા કરે છે. બંગાળામાં તો તે દિવસે બહુજ ધામધૂમ થાય છે. જેમ દેવીની પૂજા થાય છે તેમ તે

દિવસે હથિયારોની ને ઘોડાઓની પણ પૂજા થાય છે; કારણ કે એ લડાઈનાં સાધન છે.

તે દિવસે લોકો પોતાનાં સગાંને ને મિત્રોને આસંત્રાનાં પાંદડાં આપે છે ને કહે છે કે સોનું લો. જેમ સંક્રાંત પર તિલગુળ આપી એકબીજા પર સ્નેહ વધારવામાં આવે છે, તેમ દશેરા પર સોનું આપી સ્નેહમાં વધારો ઇચ્છવામાં આવે છે. જે લોકો દુશ્મન હોય છે તેઓ પણ દશેરાને દિવસે સોનું આપલે કરી મિત્ર બને છે.

દશેરાનો ઉત્સવ રજવાડામાં પૂર ઠાઠથી ઉજવાય છે. ચોમાસામાં લડાઈ બંધ પડતી. દશેરા થાય એટલે લશ્કર જીત મેળવવા બહાર નીકળી શકતું.

દશેરાને દિવસે વડોદરામાં ધામધૂમથી સવારી નીકળે છે. શહેરમાં હોય છે ત્યારે વડોદરાના રાજા શ્રીમંત મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ દશેરાને દિવસે સવારીએ ચઢે છે. ઘોડે સવાર, પાયદળ, સોનારૂપાની તોપો, વગેરેના ભભકાથી સવારી આખાદ શોભી રહે છે. તે સવારી જોવાને ઘણા લોકો દૂર દૂરથી વડોદરે જાય છે. સવારી સાંજે પાંચને સુમારે લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલ આગળથી નીકળી શમીની પૂજા કરી વિખેરાય છે.

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ તે દિવસે દરબાર ભરે છે. દરબારમાં દરબારીઓ ને મહારાજ સાહેબ એકબીજાને સોનું આપે છે.

પાઠ ૧૮મો

નીતિબોધ

(“ ઓધવજી સંદેશો કહેજે શ્યામને, ” એ ચાલ)

હે દેશીઓ ! સામાસામી શું જુઓ ?
જેતાં જેતાં આંખો મીંચાઈ જાય જો;
ભવિષ્યનેજ ભરોસે ઘેલા ! કાં સુઓ ?
ઊઠો, સત્વર બહાર પડો જગ માંહ જો;
હે દેશીઓ ૦ ૧

“સુધરો,” “સુધરો,” કહો સુધારો નહિ થરો,
“સુધરો” કહેતાં પહેલાં સુધરો આપ જો,
બાલકાળ સૂધારા વિણ તો વહિ જશે,
જો નહિ સુધરો પહેલા પોતે બાપ જો;
હે દેશીઓ ૦ ૨

બહેમતણી બેડીને તોડી નાંખિને,
નિકળો સત્વર દુર્ગંધોથી બહાર જો;
સ્વચ્છ હવા સૂધારાકેરી ચાખિને,
લંબાવો બંધૂસુખનો વિસ્તાર જો;
હે દેશીઓ ૦ ૩

પર મહેનતનો લોભ કદી નવ માગતા,
વાવી બી ફળ ચાખો તેનાં સાર જો,
હિત કેનું નહિ ધર્મ્યાથી કદિ ભાંગતા,
એકલપેટા ખાશો નરકે માર જો;
હે દેશીઓ ૦ ૪

કરી સુધારો કરજો સૌને કાયદો,
 બેસી રહેતાં ભવ ખૂટે નિરધાર જો;
 મહેનત ને મહેનત સાચી, એ કાયદો,
 ઘડી પ્રભૂએ મૂક્યો જગમોંઝાર જો;

હે દેશીઓ ૦ ૫

મલબારી

પાઠ ૧૯મો

ચતુર શિયાળ, ભાગ ૧લો

એક વનમાં એક ચતુર શિયાળ રહેતું હતું. એક વખત તેણે જંગલમાં મરી ગયેલો હાથી દીઠો. જોતાં વાર તેને તે હાથીનું માંસ ખાવાનો વિચાર થયો. પણ હાથીનું કઠણ ચામડું ફાટવાનું તેનામાં જોર નહોતું. એમ છતાં, તે ચતુર હતું; તેથી નાઉમેદ ન થતાં યોગ્ય તક શોધતું આમતેમ ફરતું હતું. એટલામાં ત્યાં એક સિંહ આવ્યો. આપણાથી વધારે ઉમદા ગુણવાળું હોય તેના તરફ નરમ ખની જવું, એમ એ ચતુર શિયાળ સમજતું હતું. તેથી સિંહને એણે કહ્યું, સેવક આપને મારેજ આ હાથીની રખેવાળી કરે છે. આપ તેને ખાઓ.

સિંહે કહ્યું કે બીજાંએ મારેલાં જનવરોને હું કદી પણ ખાતો નથી. હું ખાનદાન છું. ખાનદાનને એ છાજે નહિ.

શિયાળે કહ્યું, ખરાખર છે. આપ ખરું જ કહો છો. સિંહ પોતાની મોટાઈમાં ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પછી એક વાઘ ત્યાં આવ્યો.

શિયાળે વિચાર્યું કે પેલા સિંહને તે અહિંથી કાઢ્યો. તે તેની પુલાશમાં ચાલ્યો ગયો. હવે આ આવ્યો તેનું શું કરવું? આ દુષ્ટ શૂરો છે. એને માટે પણ કોઈ તદબીર શોધવી જોઈએ. એમ વિચારતાં શિયાળને તદબીર જડી.

શિયાળે વાઘને કહ્યું, મામા ! તમારા ક્યાં ભોગ લાગ્યા કે કાળના મોંમાં તમે અહિં આવ્યા ! આ હાથીને એક સિંહે મારી નાંખ્યો છે. મુઠ્ઠું મને સાચવવા સોંપી સિંહ નહીંએ નહાવા ગયો છે. મને એ કહેતો ગયો છે કે મારે તમામ વાઘનો નાશ કરવો છે. જો કોઈ વાઘ

આવે તો મને તેની છાનીમાની ખબર આપજો. અમાડિ આ વનમાં મેં મારેલો હાથી એક વાઘે મારી ગેરહાજરીમાં ચૂંથી નાંખ્યો, તેથી સઘળા વાઘ પર મને વેર પેદા થયું છે.

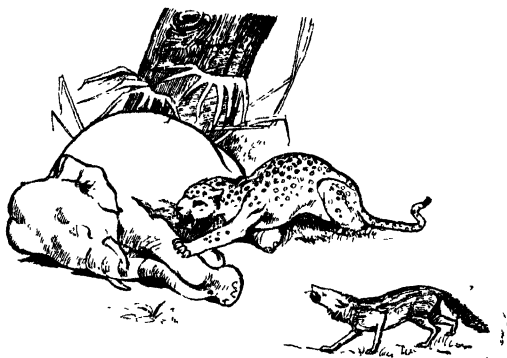
આ સાંભળી વાઘે કહ્યું કે ભાઈ ! મને અહિંથી નાસવા દે. મારા આવ્યાની વાત તું સિંહને કહેતો નહિ. એમ કહી એ નાસી ગયો.

પાઠ ૨૦મો

ચતુર શિયાળ, ભાગ રજો

પછી એક દીપડો આવ્યો. શિયાળે ધાર્યું કે આની સાથે ત્રીજોજ ખેલ રમવો. એની પાસે હાથીનું ચામડું ચિરાવી લેવું. એની દાઢ મળખૂત છે.

તેણે દીપડાને કહ્યું કે ભાઈ, અહિં આવ. તું ભૂખ્યો જણાય છે. આ હાથીને સિંહે માર્યો છે ને મને એણે રખેવાળ નીમ્યો છે. તું એને ખા. દૂરથી પણ સિંહ પાછો આવતો જણાશે કે હું તને ચેતવીશ, એટલે તું

તરત નાસી જશે; નહિ તો સિંહ તને મારી નાંખશે. સિંહ ન જણાય ત્યાંસુધી તું હાથીનું માંસ ખા.

દીપડો આ સાંભળી હાથીનું ચામડું જુદું પાડવા મંડ્યો. તે હાથીનું ચામડું જુદું પાડી રહ્યો કે તરત શિયાળ ગભરાતું ગભરાતું બોલ્યું, ભાઈ ! નાસ, નાસ. આ પેટો સિંહ આવ્યો. આ શબ્દો સાંભળતાંજ દીપડો ગભરાટથી નાસી ગયો.

હવે શિયાળને હાથીનું માંસ ખાવું ફાવે તેમ થયું. ચીરેલી જગામાંથી એ માંસ ખાતું હતું, એટલામાં એક

બીજું શિયાળ ત્યાં આવી ચઢ્યું. બળમાં તે તેનું સમોવડીડં હતું, તેથી શિયાળે તેને માટે ચોથો માર્ગ શોધ્યો. તેણે વિચાર્યું કે ઉત્તમ ગુણવાળો સિંહ હતો તેને હું નમી પડ્યો. બળિયો વાધ હતો તેને મેં ભ્રમાવ્યો કે તારે સિંહ સાથે લડાઈ થશે. નીચ દીપટો આવ્યો તેને મેં ખાવાની લાલચથી ડગ્યો. છેલ્લું, શિયાળ જે માંસ સમોવડીડં છે તેને મારે મારી નાંખવું. આમ

વિચારી તે શિયાળે આ નવા શિયાળ પર જોરથી હુમલો કર્યો ને તેને મારી નાંખ્યું. છેવટે, પોતે મુચ્છેલા હાથીનું માંસ ખાઈ ગયું.

પાઠ ૨૧મો

અમરેલી પ્રાંતઃ મુખ્ય સ્થળો, ભાગ ૧લો

અમરેલી પ્રાંત કાઠીઆવાડમાં આવેલો છે. એ મોટો પ્રાંત છે. એમાં અમરેલી, દામનગર, કોડીનાર, ઓખા-મંડળ, વગેરે તાલુકા આવેલા છે.

અમરેલી તાલુકાનું મુખ્ય નગર અમરેલી છે. એ બે નદીના સંગમ પર આવેલું છે. એ જૂના વખતનું છે. એને ફરતો કોટ આવેલો છે. અહિંના ચૌકાણ સારા વખણાય છે. અહિં ઉત્તમ નકશીનાં ચાંદીનાં વાસણ થાય છે.

અમરેલી પ્રાંતમાં રેશમનું ભરતકામ બહુ સાફ થાય છે. દરેક કોમનાં બેરાં નવરાશના વખતમાં ભરતકામ કરે છે.

કોડીનાર તાલુકાનું મુખ્ય ગામ કોડીનાર છે. કહે છે કે શ્રવણે પોતાનાં માખાપને કાવડમાં બેસાડી કાવડ ઊંચકી યાત્રા કરાવી હતી, તે આ ભાગમાં આવ્યો ત્યારે તેણે માખાપને કાવડમાંથી ઉતારી મજુરીના પૈસા માગ્યા. આ લોકોમાં ચાલતી વાત છે. એવી વાતો ઘણી વાર ખોટી હોય છે; પણ તેમાંથી સાર લઈ શકાય છે. આ તાલુકામાં સોમંત અને શિંગવડા નદીની વચ્ચેના ભાગમાં દરિયાકિનારા પાસે નાનો ટેકરો છે. તે પર ખંડેર આવેલાં છે, તે મૂળ દ્વારિકા કહેવાય છે. શ્રીકૃષ્ણ

પહેલાં અહિં રહેતા. પછી તેમણે હાલ દ્વારિકા છે ત્યાં નગરી વસાવી અને ત્યાં રાજધાની કરી. મૂળ દ્વારિકા સોનાની હતી તે ડૂબી ગઈ અને હાલની દ્વારિકા તેને ઠેકાણે થઈ છે, એમ કહેવાય છે.

ઓખામંડળનું નામ ખાણાસુરની પુત્રી ઉષાના નામ પરથી પડ્યું છે. શ્રીકૃષ્ણના પૌત્ર અનિરુદ્ધ ઉષાને પરણ્યા ને આ ભાગમાં લાવ્યા તેથી એનું નામ ઓખામંડળ પડ્યું, એમ કહે છે. એ ભાગ ઘણો ઘેરાય છે ને અહિંના લોકો જંગલી જેવા છે. મૂળ વતની કાખા હતા. ઓખામંડળમાં સીમિટના પથ્થર નીકળે છે ને હાલ ત્યાં સીમિટ ખનાવવાનું કારખાનું થયું છે.

ઓખામંડળના વાઘેરોએ ઇ. સ. ૧૮૫૯માં બંડ કર્યું, તેથી એમને વશ કરવા એમના પરની સત્તા ગાયકવાડ સરકારે બ્રિટિશ સરકારને સોંપી હતી. હવે વાઘેરો શાંત થઈ ધંધે વળગ્યા છે, તેથી ઇ. સ. ૧૯૨૦માં અંગ્રેજ સરકારે વાઘેર લોકો પરની સત્તા ગાયકવાડ સરકારને પાછી આપી છે.

દ્વારિકા અને બેટ એ બે પવિત્ર ઠેકાણાં ઓખામંડળમાં આવેલાં છે. હિંદુઓ જે સાત નગરી પવિત્ર માને છે તેમાંની એ એક છે. શ્રીશંકરાચાર્યે ચાર દિશાએ ચાર આશ્રમો સ્થાપ્યા, તેમાંનો એક દ્વારિકામાં મુખ્ય દહેરાની બહાર ગોમતીને કિનારે આવેલો છે.

દ્વારિકામાં મુખ્ય મંદિર દ્વારિકાધીશનું છે. એ બહુ વિશાળ ને ઊંચું છે. એને સાત માળ છે. એની નકશી ને કોતરકામ જોવા લાયક છે. એની ટોચ મુધી જવાનો

રસ્તો છે. ટોચ પર નાની બારી છે. એમાંથી બહાર નીકળતાં સોનાના ઢોળવાળું ચાંદીનું શિખર નજરે પડે

છે, તે શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડ સંવત ૧૯૬૧માં દ્વારિકા ગયા ત્યારે તેમણે ચઢાવ્યું છે.

બેટમાં ઘણાં મંદિર છે. શ્રીકૃષ્ણે શંખાસુરને મારી બેટનો ઉદ્ધાર કર્યો, માટે એનું નામ શંખોદ્ધાર પડ્યું એમ કહેવાય છે. એની આસપાસ ઘણા શંખ મળી આવે છે.

પાઠ રરમો

અમરેલી પ્રાંતઃ મુખ્ય સ્થળો, ભાગ રજે

જૂનાગઢની પાસે વેરાવળ અને પ્રભાસપાટણ એ બે ગામ દરિયાકિનારે આવેલાં છે. બંનેની વચ્ચે એકાદ માઈલનું છેદું છે. એ જૂનાગઢના રાજ્યને તાલે છે.

પ્રભાસપાટણ જૂનાગઢના રાજ્યની હદમાં છે; પણ તેમાં આવેલાં સોમનાથ અને બીજાં જૂનાં મંદિરો ગાયકવાડી રાજ્યની હદમાં છે. એ મંદિરોનો ખર્ચ ગાયકવાડ સરકાર આપે છે.

સોમનાથ મહાદેવનું મંદિર ઘણું જૂનું છે. તે સમુદ્રકિનારે આવેલું છે; તેથી તેનો દેખાવ ઘણો રમણીય છે. એ મંદિરની સ્થાપના વિષે કથા ઘણી જાણવા જેવી છે.

ચંદ્ર દક્ષની ૨૭ પુત્રીઓને પરણ્યા હતા. તેમાં રોહિણી તેમની માનીતી હતી. આથી બાકીની ૨૬ કન્યાઓએ પિતાને ફરિયાદ કરી. પિતાએ ચંદ્રને શાપ,

ીધો કે તને ક્ષયરોગ થશે ને દિવસે દિવસે તારી કળા
 ૮શે. ચંદ્રે પ્રભાસમાં આવી તપ વડે શિવને રાજી
 થ્યા. શિવે શાપમાં ઘટારો કર્યો કે પંદર દિવસ તને
 જીવ રહેશે ને પંદર દિવસ તારી કળામાં વધારો થશે.

ચંદ્રે આ ઠેકાણે મહાદેવનું સોનાનું દહેરું બંધાવ્યું, તે
 સોમનાથ મહાદેવનું દહેરું છે. સોમ એટલે ચંદ્ર.

આ દહેરું હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં જાણીતું થયું
 છે. ઇ. સ. ૧૦૨૪માં મહમૂદ ગઝનીએ એના પર
 ચઢાઈ કરી. બ્રાહ્મણોએ ઘણો પૈસો આપવા માંડ્યો ને
 મહમૂદને વીનવ્યો કે તું મૂર્તિને ભાંગી ન નાંખ, પણ
 તેણે માન્યું નહિ. તેણે મૂર્તિના ચૂરેચૂરા કર્યા અને
 દરવાજાને ગઝની લઈ જઈ તેના કકડા મસીદના ઉમરાને
 ઠેકાણે મૂક્યા કે તે મુસલમાનોના પગ તળે કચરાય.

મહારાજ હોલકરની વિધવા અહલ્યાબાઈએ ઇ. સ. ૧૭૮૩માં નવું દહેરું બંધાવ્યું, તે હાલ છે.

પ્રભાસપાટણ એ યાત્રાનું મોટું ઠેકાણું છે. સોમનાથ મહાદેવના દર્શન કરવા બારે માસ યાત્રાળુઓ જાય છે.

એ નગરની પાસે સરસ્વતી નદી છે, તે પ્રાચી (જૂની) સરસ્વતી કહેવાય છે. એ પણ યાત્રાનું ઠેકાણું છે. પ્રભાસપાટણના કાટ અને દરવાજા જોનારને તેની અગાઉની શોભાનો ખ્યાલ આવે છે.

પાઠ ૨૩મો

કસરતઃ સમમૂર્તિ

તમે ચારે તરફ નજર કરશો તો તમને માલમ પડશે કે કુદરતમાં બધું કંઈ ને કંઈ કામ કરતું જણાય છે. ઝાડ પણ પોતાનું કામ કર્યાં જાય છે, તે તેમાં દરરોજ થતા ફેરફારથી જણાય છે.

આ પ્રમાણે ઈશ્વરે આપણને કામ કરવાને સમર્થ છે, આજસુ રહેવાને નહિ. લોહું વપરાતું નથી તો તેને કાટ ચઢે છે. બાંધેલા પાણીમાં જીવડાં પડે છે. આજસથી શરીરને નુકસાન થાય છે. આજસ એ શરીરનો કાટ છે ને આપણો કદો વેરી છે; માટે આજસ તજ હમેશ સાફ કામ કરવામાં મગ્યા રહેવું.

શરીર આળસુ રહી શકે છે. મન રહી શકતું નથી. તેને સારી કેળવણી નહિ આપીએ તો તેમાં ગમે તેવા વિચારો આવ્યાજ કરશે. શરીરને ને મનને હમેશા સારા કામમાં ગુંથાયેલાં રાખવાં.

ખેડુત જમીન ખેટે છે ને બી વાવે છે ત્યારેજ અનાજ પાકે છે. સૂતર કંતાય છે ને વણાય છે ત્યારેજ કાપડ થાય છે. કાપડ સિવાય છે ત્યારેજ પરંદરવાનાં લુગડાં તૈયાર થાય છે. ઉદ્યોગ વગર કંઈ થતું નથી.

શરીરને કસરત ન આપીએ તો ખાધું પચે નહિ, માથું દુખ્યા કરે, શરીરને બેચરેની રહે, અને આપણે અનેક જાતના રોગના ભોગ થઈએ; માટે આપણું હમેશા કસરત કરવી. કસરત કરવાથી શરીરના અવયવો ખીત્રે છે. કસરત કરવાથી શરીરમાંના ખરાબ પદાર્થ પરસેવા મારફત બહાર નીકળી જાય છે. કસરત કરવાથી આપણે શરીરે સુખી રહીએ છીએ.

જેમના ધંધામાં શરીરને ઓછી ને મનને વધારે મહેનત પડે છે તેમને શરીરની કસરત કરવાની ખાસ જરૂર છે.

શરીર ને મનનો ઘણો ગાઢો સંબંધ છે. શરીર રોગ વગરનું ને મજબૂત હોય તોજ મન ખરાબર કામ કરી શકે છે.

આપણા શરીર ને મનને ઈશ્વરે એવાં બનાવ્યાં છે કે જેમ જેમ આપણે તેને કસીએ છીએ તેમ તેમ તેની

કામ કરવાની શક્તિ વધે છે. તમે મદારીઓને કસરત કરતા જોયા હશે. નાનાં નાનાં છોકરાં પણ પોતાનાં અંગ કેવાં વાળી શકે છે ને કેવી ભારે કસરત કરે છે !

તમે પ્રોફેસર રામમૂર્તિનું નામ સાંભળ્યું હશે. તેમને ખેલ કરતા જોઈ તમને નવાઈ લાગશે. બાર ઘોડાના બળની મોટરગાડી તે અટકાવી રાખે છે. તે મોટા મોટા

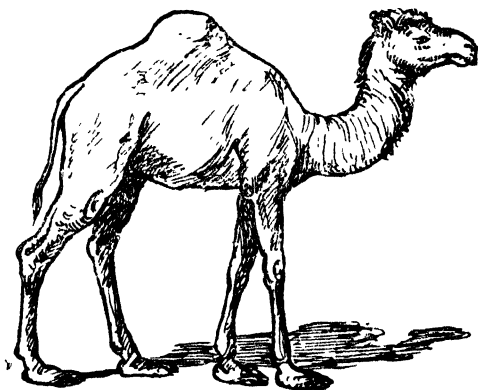
રામમૂર્તિ

પથ્થર છાતી પર મુકાવી તે પર હથોડા મરાવે છે ને રમતથી આવકે ભારી આધા નાંખે છે. પચાસ મણુ જેટલું ભારે ગાડું તે પોતાની છાતી પર ચાલવા દે છે. તેમનું ચિત્ર જૂઓ. તેમનું શરીર કેવું જબ્બં છે !

એકલું શરીર કસી મલ્લ જેવા થવું અને મનને
કેળવવું નહિ એ ઠીક નહિ. શરીરને તેમજ મનને
યોગ્ય કસરત આપી કેળવવાં જરૂરનાં છે.

પાઠ ૨૪મો

ઊંટ

બાળકો ! ઊંટ તો તમે જોયું હશે. તેને વિષે બે
વસ્તુ તમે જાણે પણ જોઈ હશે. એક તે ધણું ઊંચું
હોય છે એ, અને બીજી તે વાંકુંચુંકું હોય છે એ.

ઊંટ સુમારે આઠેક ફૂટ ઊંચું હોય છે; તેથી એના
પર બેસવું હોય ત્યારે એને બેસાડીને એના પર ચઢવું પડે છે.

એના શરીરનો એકેએક ભાગ વાંકો હોય છે, તેથી આપણે કહીએ છીએ કે ઊંટનાં ચરાટે વાંકાં.

રણુમાં મુસાફરી કરનારને ઊંટ ધણું ઉપયોગી પ્રાણી છે. જેમ દરિયામાં વહાણ વિના ચાલે નહિ તેમ રણમાં ઊંટ વિના ચાલે નહિ.

રણમાં લાંબે સુધી પાણી ને ખોરાક મળી શકતાં નથી. ઊંટને દિવસો સુધી પાણી ને ખોરાક વિના ચાલી શકે છે; માટે તે રણમાં મુસાફરી કરનારને ધણું ઉપયોગી પ્રાણી છે.

તમને નવાઈ લાગશે કે અમને તો નિશાળમાં કલાકે કલાક પાણી પીવાનું મન થાય છે ને દિવસમાં ત્રણચાર વાર ખાવાનું મન થાય છે ને ઊંટને ખાધા વિના દિવસો લગી કેમ નીભે છે ! આનો જવાબ જાણવા જેવો છે.

ઊંટની પીઠ પર ખૂંધ છે, એ તમને ચિત્રમાં જણાશે. ત્યાં ઢેકા જેવું શું છે ? એ ચરબીનો જથ્થો છે. ઊંટ જ્યારે રણમાં હોય છે ને દિવસો સુધી એને ખાવાનું મળતું નથી ત્યારે એને આ ચરબીથી પોષણ મળે છે. તમને પણ તમારા શરીરની ચરબી પોષણ આપે છે. તમે ખાવાનું ઓછું કરશો તો તમે પાતળા થશો. તેનું કારણ એ છે કે તમારું શરીર ખોરાકની ગરજ તમારી અંદરની ચરબીથી પૂરી પાડશે.

ઊંટના પેટમાં ઐથળી જેવું કંઈક હોય છે. તેમાં એ પીધેલું પાણી લાંબા વખત સુધી ભરી રાખે છે.

એ તરસ્યું થાય છે ત્યારે એને એ કંથળીમાંથી પાણી મળે છે.

ઊંટને ઢોંચણ પર કઠણ ગાદી જેવું હોય છે. તેથી ઊઠતાંબેસતાં જમીનથી એને ઇજા થતી નથી.

એની ખરીના બે ભાગ હોય છે. તે પગની નીચે ગાદી જેવા એક કઠણ ભાગ સાથે જોડાયેલા હોય છે. જ્યારે એ રેતીમાં ચાલે છે ત્યારે એ ગાદી જેવો ભાગ પહોળો થઈ શકે છે. આથી ઊંટની ખરી રેતીમાં પેસી જતી અટકે છે. ઘોડાને તેમ નથી હોતું; તેથી ઘોડો રેતીમાં ચાલે તો જલદી થાકી જાય છે.

અરબ લોકોને ઊંટ ઘણું પ્રિય હોય છે. કારણ ખુલ્લું છે. ઘોડાની માફક ઊંટ બેસવાને કામ આવે છે. ગાયની માફક એ દૂધ આપે છે, ને ઘેટાંની માફક ઊન આપે છે. એ ત્રણના ઉપયોગી ગુણ ઊંટમાં એકઠા મળેલા છે.

બાળબોધ અક્ષર

અ આ ઇ ई उ ऊ ऋ ए ऐ
 અ આ ઈ ઈ ઉ ઊ ઋ ઋ ઐ ઐ
 ઓ ઔ અં અઃ
 ઓ ઔ અં અઃ

ક ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ
 ક ખ ગ ઘ ઙ ચ છ જ ઝ ઞ ટ ઠ
 ઢ ઢ ण त थ द ध न प फ ब भ म
 ડ ઢ ણ ત થ દ ધ ન પ ફ બ ભ મ
 ય ર લ વ શ ષ સ હ ળ
 ય ર લ વ શ ષ સ હ ળ

નોડાક્ષર

क क्त कर्क ङ्क छ ज घ श श्व ह्य ह
 ક ક્ત કર્ક ઙ્ક છ જ ઘ શ શ્વ હ્ય હ
 ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯
 ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯

पाठ २५मो

कुमळां दिलनी दास

आंख बिना अंधारुं रे—ए भजननी धून

लेश न कोई दुभवजो रे !

कुमळां दिलने

फुलडां सम हेते फुलवजो.

दाष्टिना दंख न देजो,

अमीनी नजरे रस भरजो;

दिलने दरिये संगे, बस-फरजो रे,

कुमळां दिलने लेश न कोई दुभवजो.

काळां गोरां नव कहेजो,

हसते मोंएज हसवजो,

उजमाळा बोले उजळां करजो रे,

कुमळां दिलने लेश न कोई दुभवजो.

भरोसे न कोई भुलवजो,

भोळामां भाव जगबजो;

निर्वळने प्रवळ बनावी विलसजो रे,

कुमळां दिलने लेश न कोई दुभवजो.

ललित

પાઠ ૨૬મો

ઝાડ અને તેના ભાગ, ભાગ ૧લો

શિક્ષક—વહાલાં બાળકો, આજે હું તમને બાગમાં
તેડી લાવ્યો છું. અહિં તમને બહુ જોવાનું મળશે.

બોલો, અહિં બધે તમે શું જુઓ છો ?

છોકરાં—સાહેબ, જ્યાં જોઈએ ત્યાં ઝાડ દેખાય છે.

શિક્ષક—બધાં ઝાડ સરખાં છે કે નાનાંમોટાં ?

છોકરાં—સાહેબ, ઘણાં નાનાં છે ને થોડાંક મોટાં છે.

શિક્ષક—બરૂં. નાનાં છે તે છોડ કહેવાય છે ને મોટાં
છે [તે ઝાડ કહેવાય છે. જુઓ, કેટલાંક આ

જમીન પર ફેલાએલાં છે, કેટલાંક પેલા ઝાડ પર વિંટલાએલાં છે, ને કેટલાંક પેલા માંડવા પર ચઢેલાં છે. એ બધાં વેલા કહેવાય છે, બોલો, ઝાડનો કેઈ ભાગ તમને માલમ પડે છે !

છોકરાં—સાહેબ, એનાં પાંદડાં એ એક ભાગ છે.

શિક્ષક—ખરૂં. પાંદડાં રોને વળગેલાં છે, તે જુઓ. નાની નાની લાકડી જેવી દેખાય છે, તેને પાંદડાં વળગેલાં છે. એને ઝાડની ડાળ કહે છે. એ ડાળ આ જડા થાંભલા જેવા ભાગમાંથી ફૂટેલી છે. એ જડા ભાગને થડ કહે છે. ત્યારે ઝાડના કેટલા ભાગ થયા તે કહો.

છોકરાં—સાહેબ, થડ, ડાળ, ને પાંદડાં, એ ત્રણ ભાગ થયા.

શિક્ષક—ડાળ એ થડજ છે. એ નાનું થડ છે. ખરા ભાગ બેજ છે: થડ ને પાંદડાં. ઝાડ શા વડે ટટાર ઊભાં રહ્યાં છે ?

છોકરાં—સાહેબ, થડ વડે.

શિક્ષક—ખરાખર. ઝાડનાં થડ આપણા પગ જેવાં છે. આપણે પગ વડે ઊભા રહીએ છીએ, તેમ ઝાડ થડ વડે ઊભાં રહે છે. જુઓ, આ મેં થડની પાસે જમીન ખોદીને કાઢ્યું. એ પણ ઝાડનો ભાગ છે. એને મૂળ કહે છે. એ ભાગ જમીનની અંદર રહેલો છે. ત્યારે ઝાડના કેટલા ભાગ થયા ? બોલો.

પ્રકરણ—સાહેબ, ત્રણ: મૂળ, થડ, ને પાંદડાં.

પાઠ ૨૭મો

ઝાડ અને તેના ભાગ. ભાગ રજો

શિક્ષક—ઝાડના કેટલા ભાગ છે, તે કાલે તમે શીખી ગયાં છો. યાદ છે ? છગન, તું કહે.

છગન—સાહેબ, ત્રણ: મૂળ. થડ, ને પાંદડાં.

શિક્ષક—ખરૂં. ઝાડના એ ભાગ આપણા શરીરના ભાગ જેવા છે. જુઓ, આ બે ઝાડનાં પાંદડાં તપાસો. કંઈ ફેર લાગે છે ?

છોકરાં—ગુરુજી, એકનાં પાંદડાં લીલાંછમ છે ને બીજનાં સુકાઈ ગયેલાં છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. જુઓ. આ ઝાડ પર એકે પાંદડું નથી. ડાખળીઓ ખરી ગઈ છે. થડ પણ સુકાઈને ચિમળાઈ ગયું છે. એ કેવું દેખાય છે ? પેલાં જીવતાં ઝાડ જેવું જણાય છે ? મગન, તું બોલ.

મગન—ના, જી. એ તો મરી ગયેલાં જેવું છે.

શિક્ષક—હા, આપણામાં જીવ છે, તેમ ઝાડમાં પણ છે. તમને ટાંકણી ખોસું તો દુઃખ થાય છે. ઝાડને એવી લાગણી થાય છે ? જુઓ. આ પાંદડાને હું અડકું છું. બોલો, શું થયું ?

છોકરાં—પાંદડું બિડાઈ ગયું.

શિક્ષક—ખરી વાત. એ છોડ લજમણીનો છે. આપણે અડકીએ એટલે લાજ પામી એનાં પાંદડાં સંકે-

ચાઈ જાય છે, માટે એને લજમણી કહે છે. જુઓ, ત્યારે ઝાડને પણ પ્રાણીની પેઠે લાગણી ને જીવ છે, પણ તે એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જઈ શકતાં નથી. બોલો, ઝાડ આપણને કઈ બાબતમાં મળતાં આવે છે ?

છોકરાં—સાહેબ, એને આપણા જેવાં અવયવ, જીવ, ને લાગણી છે.

શિક્ષક—આપણાથી કઈ બાબતમાં ઝાડ જુદાં પડે છે ?

છોકરાં—સાહેબ, આપણે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જઈ શકીએ છીએ; ઝાડ જઈ શકતાં નથી.

પાઠ ૨૮મો

સાધુ

સાધુ બે જાતના છે. એક જાતના સાધુ લુગડાં ધોવામાં વપરાય છે અને બીજી જાતના શરીર સાફ કરવામાં વપરાય છે.

ધોવાના સાધુ કઠણ હોય છે અને શરીર ચોળવાના ઘણાખરા પોચા ને સુગંધદાર હોય છે. ધોવાના સાધુ કપડવંજ, પ્રાંતિજ, ને અમદાવાદમાં સારા બને છે.

સાધુ શેના બને છે તે બાણો છો? સાધુ બનાવવાની એક રીત કહું છું, તે સાંભળો.

કૉસ્ટિક સોડા નામનો એક જાતનો ખાર છે તેની મેળવણી તેલની સાથે કરવાથી સાબુ બને છે તેલને ઠેકાણે ઢોરની ચરબી પણ વપરાય છે.

આપણે ઘેર સાબુ બનાવી શકીએ એવી સાદા બનાવવાની સાદી રીત નીચે પ્રમાણે છે:—

કૉસ્ટિક સોડા, કેપરેલ, ને પાણી નીચેના પ્રમાણમાં લેવાં:—

કેપરેલ શેર ૧

— કૉસ્ટિક સોડા રૂપીઆભાર ૬

પાણી રૂપીઆભાર ૧૪

કૉસ્ટિક સોડાને તપેલીમાં નાંખવો. તેમાં પાણી નાંખી લાકડી વડે હલાવવું. એટલે તે ગરમ થશે. હાથ ધાલવો નહિ. હાથ ધાલવાથી દઝાશે. આ પાણી રાત રહેવા દઈ ઠંડું પાડવું. કેપરેલ ગાળવું. એ કેપરેલમાં સોડાવાળું પાણી, ધીમે ધીમે, પાએક કલાક થાય એમ રેડવું. હલાવતા જવું ને રેડતા જવું. પછી તેને થાળીમાં પાથરી દેવું, એટલે થાળીમાં સાબુ તૈયાર થશે. તે કાપીને જોઈએ તેવાં ચોસલાં કરવાં.

તેલમાં રંગ અને સુગંધિદાર પદાર્થ નાંખવાથ રંગિત અને સુગંધિત સાબુ બનશે.

કેટલાક સાબુમાં કાર્બોનિક ઍસિડ નામનો તેજા નાંખે છે. ખસ, દરાજ, કે એવા ચામડીના રોગ થયે હોય તો એવા સાબુ ચામડી સાફ કરવામાં વપરાય છે.

કેપરેલને ઠેકાણે અળસીનું તેલ અને દિવેલ પણ વપરાય છે.

પાઠ રહ્યો

ધીરજનાં ફળ મીઠાં છે.

એક વરસ વરસાદ ન વરસવાથી ભારે દુકાળ પડ્યો. અનાજ બહુજ મોઘું થયું અને ગરીબગરબમાં ભૂખે મરવા લાગ્યાં.

તે સમયે એક શહેરમાં કોઈ તવંજર પુરુષ રોતો હતો, તે પોતાનું ધન પરોપકારી કામમાં વાપરવામાં આનંદ માનતો. ઉદાર પુરુષો બીજાના સુખ માટે પોતાનો પૈસો વાપરતાં અચકાતા નથી. ધન્ય છે એવા દાતારમે ! પારકાનું ભલું કરવામાં પૈસો વાપરવો એ ઉત્તમ ઉપયોગ છે.

આ સખી દાતારે સદાત્રત ખોલ્યું અને બધાં ભૂખે મરતાંને દરરોજ દાણા વહેંચવાનો હુકમ કર્યો. તેના ઘર આગળ રોજ ભિખારીની મોટી ઠઠ ભેગી થતી અને દાણા લેવા માટે પડાપડી થતી. આ ટોળામાં એક મછી નામની છોકરી હતી. બીજાં બધાં ભિખારી પોતાનો ભાગ લઈ ઘેર જાય પછી તે છેઢી માગવા જતી. આથી તેને ભાગે થોડામાં થોડા દાણા આવતા.

આઠદસ દહાડા આ પ્રમાણે ચાલ્યાં કર્યું. મણીને ભાગે રોજ થોડા દાણા આવે, પણ તે કોઈ પણ દિવસે ધક્કા ભારી આગળ ધસતી નહિ.

આ વાત તે તવંગર પુરુષને કાને ગઈ. એક દિવસે નેણે છેલ્લા વહેંચવાના દાણામાં દસ દસ રૂપીઆની બે નોટ મૂકી. હમેશની માફક પોતાનો ભાગ લેવા મણી છેલ્લી ગઈ, એટલે હમેશની પેઠે તેને ભાગે થોડા દાણા આવ્યા. ઘેર જઈ તેણે તે પોતાની પોટલીમાંથી કાઢવ્યા તો તેમાંથી બે નોટ નીકળી. તે નોટ તે શેઠને ઘેર પાછી આપવા ગઈ. તે ઉદાર શેઠ તેની સાચાઈથી

તેના પર બહુ રાજ થયો અને તેણે તેને બીજી બે નોટ આપી.

ધીરજનાં ફળ મીઠાં છે. પરમેશ્વર ધીરાં ને સાચાં માણસને તેમના સદગુણનો બદલો આપ્યા વિના રહેતો નથી.

પાઠ ૩૦મો

કવિતા ને નીતિ

મનહર

બાલક પીંછા તો તેને જ્ઞાનચલ્લ બહુ વધે,
જુવાન પીંછા તો છક ઉતરે જુવાનીનો,
વૃદ્ધ જો પીંછા તો તેને હિંમત ને જોર વધે,
ઉપજાવે અંતરમાં રસ સોઝ આનીનો. ૧
સતીઓ પીંછા તો તેને સતનો મારગ સૂઝે,
મુધારસ સમ નારી મોટી અને નારીઓ,
મુકવિતા કોઈને ન હોય અવગુણકારી,
દોષ ન દેસ્વાય જેમાં જરિયે નાદાનીનો. ૨

શાર્દૂલચિક્રીઢિત

કાર્તિક કાવ્યથકી મલે વલ્લિ મલે પ્રીતિ પ્રજાની ઘણી,
નીતિનો પળ બોધ થુદ્ધ કવિતા આપે અનીતિ હણી,
આનંદામૃત કાવ્યના કથનમાં જ્ઞાતા જનોને જહે,
જે જાણે કવિતાનિ જુક્તિ સમજી તે ભોગ્ય તેને પહે. ૩

હં પ્રવચ્ચા

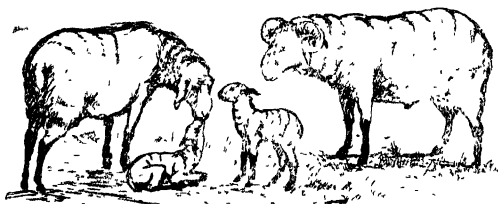
બેટી બહેનો પિતૃ ભ્રાતૃ પાસે,
જે બોલતાં બોલ બહૂ લજાશે,
एवूं લલે તે કહિયે અનીતિ
રૂઢા જનોની નહિ ઇવિ રીતિ.

૪

દલપતરામ

પાઠ ૩૧મો

ઘેટું અને બકડું

બકડું તો તમે બધાંએ જોયુંજ હશે અને ઘેટું પણ
કેટલાંકે જોયુંજ હશે.

પ્રાણીઓમાં ગાય અને ભેંસ આપણને ઘણાં
ઉપયોગી છે. તે આપણને દૂધ આપે છે. એ આપણો
પોષક ખોરાક છે અને એનાં દહિં, માખણ, ઘી, વગેરે
ખાવાના પદાર્થો બને છે, તે તમે શીખી ગયાં છો.

જેમ ગાયભેંસ આપણું પોષણ કરે છે તેમ ઘેટું
ટાઢથી આપણું રક્ષણ કરે છે. એના ઊનનાં પહેરવાનાં
વસ્ત્ર અને ઓઢવાની ધાબળી બને છે.

તમે ગાય ને ઘેટું એ બેને સાથે જોશો તો એ બે ઘણી રીતે મળતાં છે, એ વિચાર તમને ભાગ્યેજ આવશે; પણ એ બે ઘણી રીતે મળતાં છે.

ગાય અને ઘેટું, બંને ઘાસ ખાય છે. બંનેની ખાવાની રીત સરખી છે. બંને વાગોળે છે. એકેને ઉપલા જડખામાં આગલા દાંત નથી. બંનેને પગે ફાટવાળી ખરી હોય છે. બંનેને દરેક પગે ચાર આંગળાં હોય છે; બે મોટાં આંગળાં આગળ હોય છે ને બે નાનાં આંગળાં પાછળ હોય છે. તેઓ બંને બે આગલાં આંગળાં પર ચાલે છે.

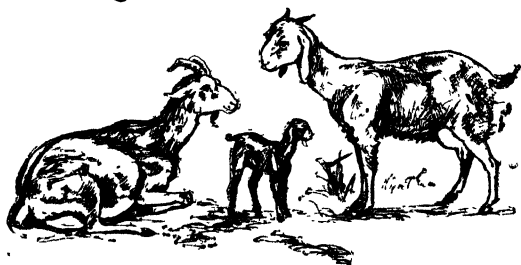
બંને ઘણે ભાગે ખેતરોમાં રહે છે. બંને એવાં તો ગરીબ છે કે સામે એક નાનો કુતરો ભસતો આવે તો બીને બંને નાસી જાય છે. આપણામાં જે ઘણું રાંકડું હોય છે તેને આપણે ગાય જેવું ગરીબ કે બકરી જેવું ગરીબ કહીએ છીએ.

ઘેટું આસરે ત્રણ ફૂટ ઊંચું હોય છે. તેના પગ પાતળા પણ મજબૂત હોય છે. તેની પૂંછડી લાંબી હોય છે. પણ તે બાળક હોય છે ત્યારે ભરવાડ તેને કાપી ટૂંકી કરે છે. તેનું માથું નાનું ને લાંબું, અણીઆળું હોય છે. ગાય શીંગડાં મારે છે, ઘેટું માથું ને શીંગડાં, બંને મારે છે. તેની આંખ ઝીણી, ઊંધટી જણાય છે. તે તેના માથાની બે બાજુએ હોય છે. તેના કાન

નાના હોય છે ને તે વારંવાર હલાવ્યા કરે છે. તેનાં આંખ ને કાન, બંને ચપળ હોય છે.

ગાયની પેઠે ઘેટાંને પણ ટોળામાં રહેવું ગમે છે. સરદાર ઘેટું જેમ જાય તેમ બીજાં બધાં ઘેટાં તેની પાછળ ચાલ્યાં જાય છે. એક માણસ વર્તે તેમ બીજાં વગર વિચારે વર્તે તો આપણે કહીએ છીએ કે એ તો ગાદરીઓ પ્રવાહ છે. ગાદર એટલે ઘેટું.

કદમાં બકડું લગભગ ઘેટાના જેવડું હોય છે. ઘેટાંને શરીરે ઊન હોય છે; પણ બકરાંને શરીરે વાળ હોય છે. બધાં બકરાંને સરખા વાળ હોતા નથી. કેટલાંકના વાળ ખરડ ને ખરબચડા અને કેટલાંકના રેશમ જેવા સુંવાળા હોય છે.

બકરાંનું માથું, દાંત, પેટ, ને પગ ઘેટાંનાં એ અંગોનાં જેવાં જ હોય છે. પણ બકરો ઘણો બહાદુર ને લડકસો હોય છે. ઘેટાં કે બકરીના જેવો તે બીકણ નથી. શત્રુને મારવામાં તે પોતાના માથાનો ઉપયોગ કરે છે.

વગડાઉ બકરો ડાંચી ટેકરીઓ પર રહે છે. ઝિભા ચઢાવવાળી ટેકરી પર પણ તેનો પગ ઠરે છે ને તે એક ખડકથી બીજા ખડક પર સહેલથી કૂદકો મારે છે.

બકરું બધી જાતનાં ઘાસ, પાંદડાં, અને ડાળીઓ ખાય છે. આપણામાં કહેવત છે કે 'ડાંટ મેલે આકડો ને બકરી મેલે કાંકરો.'

પાઠ ઉરમેા

આપણા મુસલમાન ભાઈઓ

આપણા દેશમાં મુસલમાનોની મોટી વસ્તી છે. આખી વસ્તીનો લગભગ પાંચમો ભાગ મુસલમાનોનો છે.

સુમારે સાડી નવસેં વર્ષ પર તેમણે હિંદુસ્તાન પર ચઢાઈ કરવા માંડી. ધીમે ધીમે તેમણે દેશનો વણો ભાગ જીતી લીધો. દેશ જીતતા ગયા તેમ તેમ વધારે વધારે મુસલમાનો આપણા દેશમાં આવી વસવા લાગ્યા. હાલ હિંદુસ્તાન હિંદુઓનો દેશ છે તેમ મુસલમાનોનો પણ છે. દેશના ભલામાં બંનેનું ભલું સમાયેલું છે. મુસલમાનો આપણા ભાઈઓ છે. એમની તરફ આપણે ભાઈના જેવો પ્રેમ રાખવો જોઈએ.

મુસલમાન રાજાઓએ મોટાં મોટાં શહેરો વસાવ્યાં છે ને તેને મજબૂત કોટોથી શોભાવ્યાં છે. તેમણે ભવ્ય મસ્જિદો ને રોજા બાંધ્યાં છે, તેમાં પથ્થરની કોતરણી

જોવા લાયક છે. અમદાવાદમાં જુમા મસ્જિદ ને શાહ આલમનો રોજો જોશો તો તેમાં દરેક જાળીની કેતરણી જુદી ને જુદીદાર માલમ પડશે.

મુસલમાન ધર્મના સ્થાપનાર હઝરત મુહંમદ પેગંબર હતા. તેઓ મક્કામાં જન્મ્યા હતા. ઈશ્વર એક છે અને તે અદલાહ છે, એવો તેમણે બોધ કર્યો.

સૂતિપૂજને મુસલમાનો ધિક્કારે છે. તેમના ધર્મ પ્રમાણે તેમની મુખ્ય ફરજ પાંચ છે:—૧. ખુદા એક છે અને હઝરત મુહંમદ તેના પેગંબર છે એવા અર્થનું અરબી વાક્ય બાણું ને માનવું; ૨. દરરોજ નમાજ પઢવી (બંદગી કરવી); ૩. જકાત (સખાવત) કરવી; ૪. રમઝાન મહીનામાં (રોજ) ઉપવાસ કરવા; અને ૫. મક્કાની હજ્જ (જત્રા) કરવી.

મુસલમાનો દહાડામાં પાંચ વાર નમાજ પઢે છે:— ૧. સૂર્ય ઊગ્યા પહેલાં; ૨. બપોરે; ૩. ત્રીજ પહોર પછી; ૪ સૂર્ય આથમ્યા પછી તરત; અને ૫. રાતે. નમાજ કરતા પહેલાં તેઓ વજુ કરે છે (હાથ, પગ, કાન, ને મોં ધુએ છે); બંદગી કરતી વખતે તેઓ પોતાનું મોં મક્કાની દિશા તરફ રાખે છે.

હિંદુઓને જેવું કાશી તેવું મુસલમાનોને મક્કા શરીફ છે. મક્કામાં કાબા નામનું મોટું બાંધકામ છે, ત્યાંથી જત્રાળુઓ કાબા શરીફની પ્રદક્ષિણા કરે છે. તેઓ

સાત પ્રદક્ષિણા કરે છે. હજરત આદમ, જેઓ માનવીમાં સહુથી પહેલા ઉત્પન્ન થયા હતા, તેઓ આ પથ્થર સ્વર્ગમાંથી લાવ્યા હતા, એમ મુસલમાનો માને છે. આથી એ પવિત્ર ગણાય છે. જમજમ નામનો મક્કાની પાસે જરો છે, તે પણ પવિત્ર મનાય છે. હાજી લોકો તેમાંથી પાણી ભરી લાવે છે.

મજીદ કુરાન એ મુસલમાનોનું ધર્મપુસ્તક છે. દારૂ પીવાની અને વ્યાજ લેવાની એમાં મના કરી છે.

મુસલમાન શબ્દનો અર્થ અલ્લાહની ઇચ્છાને તાબે થનાર એવો થાય છે. શુક્રવાર તેમનો આરામનો દિવસ છે. તેમનામાં સંધ્યાકાળ પછી તારીખ બદલાય છે. આથી તેઓ ગુરુવારની રાતને શુક્રવારની ગણી જુમેરાત કહે છે. મુસલમાન લોકોનો ઘણો ભાગ ગરીબ અને કેળવણીમાં પછાત છે.

મુસલમાન લોકોમાં શીઆ અને સુન્ની એવા બે પંથ છે. હિંદુસ્તાનના મુસલમાનો મોટે ભાગે સુન્ની છે. શીઆઓ માત્ર હજરત અલીનેજ ખલીફ તરીકે માને છે. સુન્નીઓ હજરત અબુબકર, હજરત ઉમર, હજરત ઉસમાન, અને હજરત અલી, એમને અનુક્રમે ખલીફ તરીકે માને છે.

પાઠ ૩૩મો

આડનાં મૂળ, ભાગ ૧લો

શિક્ષક—પ્રિય બાળકો, તમે આડનો પાઠ શીખી ગયાં છો. બોલો, આડના કેટલા ભાગ છે ?

છોકરાં—ગુરુજી, ત્રણ: મૂળ, થડ, ને પાંદડાં.

શિક્ષક—ખરાખર. જુઓ, હું મૂળ ખોદી કાઢું છું. આ એની સાથે શું વળગ્યું છે ?

છોકરાં—સાહેબ, માટી જેવું દેખાય છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. તમે જુઓ છો કે મૂળ જમીનમાં ઊગે છે. એ પોતાનો ખોરાક જમીનમાંથી મેળવે છે. જુઓ, આ બધી નિકેરી કરી છે, તેમાં થઈને પાણી વહે છે. એ રીતે આડને પાણી પવાય છે. કેટલેક ઠેકાણે માળી ડોલ વડે આડનાં મૂળ આગળ પાણી રેંદે છે. આ રીતે મૂળને ખોરાક ને પાણી મળે છે. આપણા શરીરમાં છિદ્ર છે, તેમ મૂળમાં પણ ઘણાં ઝીણાં છિદ્ર છે, તેની મારફતે તે જમીનમાંથી પાણી પીએ છે. જેમ પાણીમાં ખાંડ ઓગળી જાય છે તે નજરે દેખાતી નથી, સ્વાદથીજ જણાય છે. તેમ પાણીમાં માટી ઓગળી જાય છે, તે દેખાતી નથી. આ રીતે મૂળને ખોરાક ને પાણી મળે છે ને તે જમીનમાં ફેલાય છે. જુઓ, મૂળ કેવું ફેલાયેલું છે ! આ શું છે ?

છોકરાં—સાહેબ, એ દોરીઓ જેવું દેખાય છે.

શિક્ષક—ખરી વાત છે. જેમ થડ ઉપર વધતું જાય છે, તેમ મૂળ અંદર વધતું જાય છે. જેમ થડને ડાળી ફૂટે છે, તેમ મૂળને પણ ફૂટે છે. એ બધી ડાળીઓ જમીનને સજ્જડ વળગી રહે છે. આથી પવનનો સાધારણ ઝપાટો ઝીણી ડાળીઓને ને પાંદડાંને તોડી નાંખે, પણ તે ઝડને મૂળમાંથી ઉખેડી નાંખતો નથી. આ રીતે મૂળ ઝડને સજ્જડ કરે છે. હવે હું આ ઝડના મૂળનો થોડો ભાગ ખોદી કાઢું છું. એ મૂળ કેવું દેખાય છે !

રસૂલ, તું કહે.

રસૂલ—સાહેબ, એ મૂળ તો જડું ને નક્કર છે.

શિક્ષક—ખરું, એ વિષે વધારે કાલે સમજાવીશ.

પાઠ ૩૪મો

ઝડનાં મૂળ, ભાગ રજો

શિક્ષક—કાલે તમને એક ઝડનું મૂળ બતાવ્યું હતું, તે કેવું હતું ? યાદ છે ? સોરાબજી, તું કહે.

સોરાબજી—સાહેબ, તે જડું ને નક્કર હતું.

શિક્ષક—ખરું. મોટાં ઝડને ચીકણાં, નક્કર મૂળ હોય છે. તેને દરેક દિશા તરફ ડાળીઓ ફૂટે છે ને તેનાં નાનાં મૂળ થાય છે. જ્યાં તેને બેઠતો

ખોરાક મળે છે તે તરફ તે ફેલાય છે. દોરીવાળા મૂળના છોડ એકજ ઋતુ જીવે છે. નક્કર ને જડા મૂળવાળા છોડ શિયાળામાં મરી જતા નથી. મૂળનો જડો ભાગ છોડનો ખોરાક છે. જ્યારે જમીનમાંથી બીજો ખોરાક મળતો નથી ત્યારે એ ખોરાક પર છોડ જીવે છે. વસંત ઋતુમાં એવા છોડને નવાં પાંદડાં આવે છે.

આ જુઓ. આડની છાલ પર આ છોડે મૂળ ધાલ્યું છે ને તેમાંથી તે રસ ચૂસે છે. આમ કેટલાક છોડનાં મૂળ જમીનને અડકતાં નથી. વળી કેટલાક છોડ આડમાં ઊગે છે, પણ તે તેમનાં મૂળ ધાલતા નથી કે તેમાંથી પોષણ લેતા નથી. તે હવા પર જીવે છે. બોલો, ગમે તે છોડને ગમે તે ઠેકાણે રોપીશું તો તે ઊગશે? છગન, તું જવાબ દે.

છગન—સાહેબ, કેમ ન ઊગે? ત્યાં પણ એને પાણી પવાય તો એ ઊગે. જમીનમાંથી ત્યાં પણ એને ખોરાક મળે છે.

શિક્ષક—વિચાર કરશો તો જણાશે કે તમારો જવાબ ખરાબર નથી. માણસોને જેમ જુદો જુદો ખોરાક રુચે છે ને પોષક થાય છે, તેમ આડને પણ જુદી જુદી જમીન માફક આવે છે. તેને જોઈતું

પોષણ બધી જમીનમાંથી મળતું નથી. એક જાતની જમીન કરતાં બીજી જાતની જમીન તેને વધારે માફક આવે છે. વળી છોડને સરખો ખોરાક જોઈતો નથી. જોઈતો ખોરાક ન મળવાથી છોડ કરમાઈ જાય છે. આથી ખેડુતો જુદે જુદે વખતે જુદો જુદો પાક ઉતારે છે. જો અમુક ખેતરમાં તેઓ દરેક વર્ષે અનાજનાં બી રોપે, તો પાક ઓછો ઓછો થાય, અનાજને જોઈતો ખોરાક વપરાઈ જાય, અને આખરે છોડ ભૂખે મરે. જમીનને ફળદ્રુપ કરવા જુદી જુદી જાતનાં ખાતર વાપરવાં પડે છે.

પાઠ ૩૫મો

કસરતનું જોમ

છપ્પો

હોય કસરતી જન, તંન તેનું તસતસતું,
રહે સુશીમાં મન, વદન પળ શોભે હસતું,
કરવા ઇ આતૂર, શુરાતનકેરી વાતો,
હિંમતથી ભરપૂર, કામ સહુમાં હરસ્વાતો,
રંગે રંગ જોર પસરી રહું, ચરણતલે ધરણી ધુજે,
ન સ્વમાય કશો અન્યાય ને, અન્યાયને હજવા શુષ્કે. ૧

કર કસરતનો શોખ, રોગ નહિ નામે નહશે,
 કર કસરતનો શોખ, ભોગમાં લહેજત પડશે,
 કર કસરતનો શોખ, જોગ સહુ જોસે મઢશે,
 કર કસરતનો શોખ, ક્રોડ તનનાં દુઃખ ટલશે,
 રે કરું વચ્ચાણજ કેટલાં, શરીરની કસરતતર્ણાં,
 નહિ ઉણું રાખે એ તો કશું, વિજયચિત્ત શાંતી વસે. ૨
 વિજયાશંકર (ફેરફાર સાથે)

પાઠ ૩૬મે

આપણા પારસી ભાઈઓ

જેવા મુસલમાન આપણા ભાઈઓ છે, તેવા
 પારસીઓ પણ છે. એમનો મૂળ દેશ ઇરાન છે.
 ઇ. સ. ૬૪૦માં ઇરાનના એક શહનશાહને અરબોએ
 ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂક્યો અને ત્યાંના વતનીઓને
 મુસલમાન કરવા માંડ્યા. આ બુલમને લીધે ઘણાખરા
 પારસીઓ પોતાના ધર્મની ખાતર હિંદુસ્તાનમાં
 આવીને વસ્યા.

પહેલાં તેઓ મુંબઈ પાસે સંબળ ગામમાં રહ્યા.
 ત્યાંના રાબાથે તેમને આસરો આપ્યો. પછી તેઓ
 નવસારી, વરીઆવ, ભરૂચ, વગેરે ગુજરાતના ભાગોમાં
 ને બીજે ફેલાયા.

હાલ તેમની વસ્તી આસરે એક લાખ માણસની છે. તેમાંનો મોટો ભાગ મુંબઈમાં વસેલો છે.

પારસી લોકો ધણા બુદ્ધિશાળી અને મોટા મનના છે. તેઓ કેળવણીમાં તેમજ વેપારોજગારમાં બહુ આગળ પડતા છે. કેળવણીને ઉત્તેજન આપવામાં તેમજ ધર્માદા કામમાં તેમની સખાવત ઠેકાણે ઠેકાણે જાહેર છે. સર જમશેદજી જીભાઈ અને દિનશા માણેકજી પિટિટની સખાવત જાણીતી છે. હિદના દાદા દાદાભાઈ નવરોજજી ને સર ફિરોઝશાહ મહેરવાનજી મહેતા જેવા ઉત્તમ નર તેમનામાં થયા છે, તેમણે આપણા દેશને જેવું આપી છે. ટાટા ભાઈઓએ લોઢાનાં ને વીજળીનાં જંગી કારખાનાં કાઢ્યાં છે.

પારસીઓ બહુ હિંમતવાન છે. વેપાર ને કેળવણીને માટે તેઓ દૂર દેશ જતાં ખંચાતા નથી. તેઓમાં તવંગર અને કેળવાયેલા પુરુષોમાં ખાનદાની અને ઉદારતા ખુલાં જણાઈ આવે છે. તેઓ વિધાને ઉત્તેજન આપે છે અને ગરીબ તરફ દયા બતાવે છે.

પારસી ધર્મના સ્થાપનાર અશેા પેગંબર જરથોસ્ત હતા. એકજ ઈશ્વર છે અને તે અહુરમઝદ છે, એમ તેઓ માને છે.

તેઓ સૂર્ય, ચંદ્ર, અને અગ્નિને પ્રકાશનાં ત્રિહૂ માને છે. તેમના ધર્મ પ્રમાણે અગિયારીમાં પવિત્ર

અગ્નિ હમેશ રાખવો જોઈએ. તેને અપવિત્ર કરવો એ મોટું પાપ છે.

તેમની ધર્મક્રિયા અંદ ભાષામાં થાય છે, તે હિંદુઓની સંસ્કૃત ભાષાને બહુ મળતી છે. હિંદુઓની પેઠે તેઓ પણ એમ માને છે કે આપણાં મન, વાણી, અને આચરણ પવિત્ર અને એકસરખાં રાખવાં, એ ઉત્તમ નીતિ છે.

પારસી ધર્મ પ્રમાણે પોતાની જાતમાંજ લગ્ન થઈ શકે છે અને એક ઉપરાંત બીજી સ્ત્રી કરી શકાતી નથી.

પારસીઓ સ્વચ્છતા જાળવવા જુદા જુદા નિયમો પાળે છે. તેઓ માથું તે પગ કદી ઉઘાડાં રાખતા નથી.

પોતાના તહેવાર તેઓ બંદગી, સખાવત, અને ધર્મની ક્રિયા કરવામાં ગાળે છે. ઉપવાસ પાળવાનો તેમનામાં રિવાજ નથી.

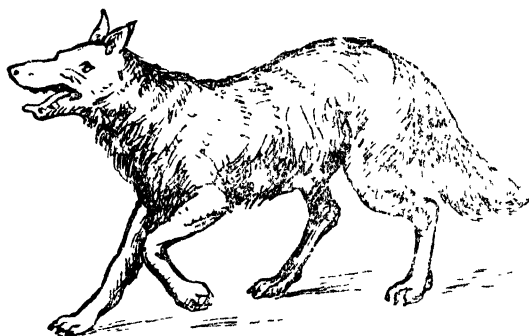
તેઓ શખને બાળતા કે દાટતા નથી, દોષમામ ચૂકે છે.

પાઠ ૩૭મો

વરૂ અને શિયાળ

વરૂ અને શિયાળ એ બંને ગ્રાણીનાં ચિત્ર જોશે તો તમને માલમ પડશે કે બંને કુતરાની જાતનાં છે.

વરૂનો દેખાવ વિકરાળ, વગડાઉ, મોટા કુતરાના જેવો હોય છે. એનું શરીર લાંબું હોય છે. એની પૂંછડી

લાંબી ને વાળથી ભરપૂર હોય છે. એનું માથું લાંબું ને ડાયા આગળ આછીદાર હોય છે. એના દાંત લાંબા ને સીધા હોય છે અને ચાંપ કરડી ને બિદામણી હોય છે.

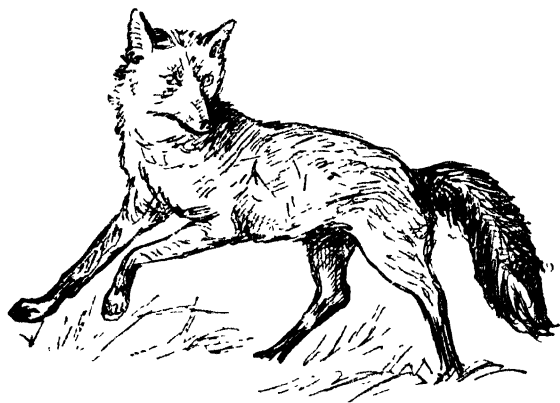
વરૂના દાંત લાંબા ને મજબૂત હોય છે. એના આગલા દાંત ઘણા તીણા હોય છે. બીજાં પ્રાણીના કરતાં એ જુદી રીતે કરે છે. એનાં જડખાં ને દાંત એવાં જખરાં હોય છે કે એ શિકારને મોંમાં ઘાલી કડાક દઈને તેના કડકા કરી નાંખે છે.

એના પગ લાંબા હોય છે. કુતરાની પેઠે એને આગલે પગે પાંચ અને પાછલે પગે ચાર આંગળાં હોય છે.

વરૂ ઘણું ભુખાળું પ્રાણી છે. તે હમેશા ભૂખ્યું ને ભૂખ્યું જણાય છે. તે દરેક જાતના પ્રાણીનો શિકાર કરવા તૈયાર હોય છે. ઘોડો, કુતરો, કે બીજું કોઈ

જનવર તેને હાથ ન આવે તો તે દેડકા કે જે કંઈ હાથમાં આવે તેનું ભક્ષ કરે છે. તે ઘણું ભૂખ્યું થાય છે ત્યારે રીંછ કે ભેંસ જેવા મોટા જનવર પર પણ હુમલો કરતાં ચૂકતું નથી. માણસને પણ તે ઓડતું નથી.

વર ઘણું લુચ્ચું પ્રાણી છે. તે પકડાય છે ત્યારે તે મુદ્દાંતી પેઠે સૂઈ રહે છે. તે ઘણું સાવધ ને વહેમીલું છે. તેણે કંઈ જોયું કે સૂંધ્યું ન હોય એવું તે જાણે છે કે તેનાથી બીજે છે ને દૂર રહે છે.

શિયાળનો દેખાવ પણ કુતરાના જેવો હોય છે. વરની પેઠે તેનું શરીર લાંબું ને પૂંછડી લાંબી ને ભરાઈ હોય છે. પણ તેના પગ ટૂંકા ને પાતળા હોય છે. તેનું માથું કંઈક ગોળ, કાન ટૂંકા ને સીધા, અને આંખ

બિલાડીની આંખ જેવી ચપળ અને ચક્રચક્રિત હોય છે.

કુતરાની પેઠે તે શિકારને દાંત વડે પકડે છે. તેના દાંત તીણા ને અણીદાર હોય છે.

તે જમીનમાં ખાડો ખોદી દિવસે તેમાં ભરાઈ રહે છે ને રાતે શિકાર કરવા નીકળે છે. વરૂની પેઠે તે પણ શિકારી પ્રાણી છે ને માંસાહારી છે.

શિયાળ વરૂના જેવું લુચ્ચું જનવર છે ને પકડાય છે ત્યારે મુદ્દાની પેઠે પડી રહે છે. તમે ‘ચતુર શિયાળ’ નો પાઠ શીખી ગયાં છો, તેમાં શિયાળની લુચ્ચાઈ તમે જોઈ છે.

પાઠ ૩૮મો

તાજી હવાની જરૂર

શિક્ષક—હવા વિના પ્રાણી કે વનસ્પતિ જીવી શકતાં નથી, એ તમે શીખી ગયાં છો. આપણી આસપાસ બધે હવા રહેલી છે. આ કળશીઆમાં હવા છે ?

છોકરાં—હા, જી.

શિક્ષક—ખરી વાત, હવા ન હોય એવી કોઈ જગા નથી. આપણી ચારે તરફ તેમજ આપણી ઉપર ને નીચે, જે જગા આપણને ખાલી લાગે છે તે બધી જગામાં, હવા રહેલી છે. જુઓ, પાણીથી ભરેલી કુંડીમાંથી હું આ ખાલી કળશીઓ ભરું છું. જે થાય તે જોજો. બોલો, શું થયું ?

છોકરાં—સાહેબ, કળશીઓ પાણીએ ભરાયો.

શિક્ષક—ખરું, પણ તેમ થતાં તમે કંઈ સાંભળ્યું ?

છોકરાં—હા, જી. ગુડગુડ અવાજ થતો સાંભળ્યો.

શિક્ષક—એ અવાજ શેનો થયો ?

છોકરાં—સાહેબ, અમારાથી સમજતું નથી.

શિક્ષક—તમે જે જગાએ બેઠાં છો ત્યાંથી ખસો નહિ
તો તે જગાએ બીજાં બેસી શકશે ?

છોકરાં—ના, સાહેબ.

શિક્ષક—ખરું કહ્યું. એકજ જગાએ, એકજ વખતે, બે
વસ્તુ રહી શકતી નથી. કળશીઓમાંની હવાને
બહાર હટાડેલી કાઠી પાણી અંદર પેસે છે અને
બહાર નીકળતાં હવા ગુડગુડ અવાજ કરે છે.

જુઓ, હવે કંઈક બીજું શિખવું છું. બોલો,
તમારા શરીરમાં હવા કેવી રીતે જાય છે ?

છોકરાં—સાહેબ, નાકવાટે ને મોંમાંથી.

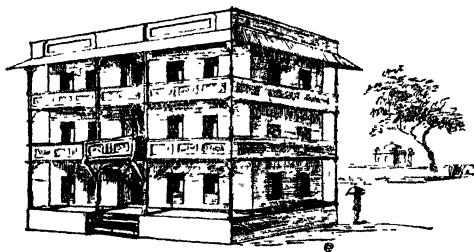
નવનીત—સાહેબ, કાનમાંથી ને શરીરના છિદ્રોમાંથી
પણ હવા શરીરમાં જાય છે.

શિક્ષક—ખરાખર. આપણે ઊંઘતાં હોઈએ કે જાગતાં
હોઈએ, તોપણ દરેક પળે નાક ને મોં મારફત
તેમજ આમડીનાં છિદ્ર મારફત, આપણે હવા
લયાંજ કરીએ છીએ. તમને ચોક્કસ હવા લેવી
ગમે છે કે ગંદી ?

છોકરાં—સાહેબ, ચોકખી. ગંદી હવાથી જીવ ફરી જાય છે.

શિક્ષક—ખરી વાત, તાજી સ્વચ્છ હવા લોહીને સુધારે છે ને ગંદી હવા લોહીને ખગાડે છે.

આપણા ઘરમાં કે ઘરની આસપાસ કોઈ પણ જાતની ગદ્ગદી, એકવાડ, કે કચરો હોય કે દુર્ગંધ ભારતી નીકળે વહેતી હોય તો તંથી આપણી તબીબીયત ખગાડે છે. પાસેની હવા ગમે તેવી ખરાબ હોય તોપણ આપણે તે શ્વાસમાં લેવીજ પડે છે; માટે આપણે આપણા ઘરની ને આસપાસની હવા સ્વચ્છ રાખવી. હવાવાળા ને અજવાળાવાળા ઘરનું ચિત્ર નીચે આપેલું છે, તે જુઓ.

હવા અને અજવાળાવાળું ઘર
તમને ઘણા માણસની ગરદીમાં લાંબો વખત
રહેવું ગમે છે ?

છોકરાં—ના, જી. અમારૂં માથું દૂખવા આવે છે ને
જીવ ગભરાય છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. આપણા મોંમાંથી નીકળતી હવા
સ્વચ્છ નથી. આથી જ્યાં ઘણાં માણસ ભેગાં
થયાં હોય છે ત્યાંની હવા અસ્વચ્છ થાય છે.
શહેર કરતાં બહારની હવા સ્વચ્છ હોય છે; કેમકે
ત્યાં વસ્તી ઓછી હોય છે. સ્વચ્છ હવા લેવા
માટે તંદુરસ્ત માણસને પણ રોજ શહેર બહાર
ફરવા જવાની જરૂર છે.

પાઠ ૩૯મો

આપ સમાન બઢ નહિ.

દોહરો

- સર્વ કામ મ્હેનતથી, કરતા હોયે લોક;
થાય સહાય સદા હરી, ફઠ નવ થાયે ફોક. ૧
- જે કરિ શકિયે આપણે, કરે ન પરબઢ કોય;
“આપ સમાન ન બઢ કંડ, મેઘ સનાન ન તોય.” ૨
- માગ્ય ધરુસો રાખ નહિ, કરજે મ્હેનત મોટ;
માગ્ય લૂંછું છે શ્રમ વિના, ધંધે આવે સ્વોટ. ૩
- થઈ આઠસ જોરાવરું, ધણી થાય તન મન;
તજી દેઈ ક્ષટ તેહને, કર ઉગ્રમ સજ્જન. ૪
- સાદું કામ કરવાતણી, ઇચ્છા જ્યારે થાય;
તત્ક્ષણ તે કરવું મળું, નહિ તો તક બાહિ જાય. ૫

દરિદ્ર દુસ્વનો બાપ તે, આલસ સમજી લેય;
જંઘ વઢાલિ કરવી નહીં, દરિદ્ર તાકી રેહ. ૬

શાર્દૂલચિક્રીડિત

મોટી હોય ઇમારતો નિમથકી વંધાતિ નિત્યે પુરી,
થાયે છે મુખગાઠ તે નિમથકી વાંચેથિ પોથી સ્વરી;
વિદ્યા તે પળ આવંડ નિમથકા લક્ષજ શીખેથકી,
સંસારે વલિ નીતિ ઉચ્ચમથકા થાયે સુસ્વનો વકી. ૭

નમદ

પાક ૪૦મો

પારસી લોકોના તહેવારો

પારસી લોકોના સહુથી મોટો તહેવાર પતેતી છે.
તે વિષે તમે 'પુસ્તક બીજું' એમાં શીખી ગયાં છો.
બીજા મુખ્ય તહેવારો પણ જાણવા જેવા છે.

તેમના ધર્મ મુજબ વર્ષના છ જુદા જુદા તખ્તમાં
જગત પેદા કરવામાં આવ્યું છે. આ તખ્તોને ઘંખાર
કહે છે. વર્ષમાં છ ઘંખાર આવે છે.

ઘંખારના દિવસોમાં પારસીઓ પોતાના બાપ-
દાદાઓના રિવાજ મુજબ ચાલે છે. નાનાંમોટાં,
ગરીબતવંગર, બધાં એકઠાં થઈ અહુરમઝ્દની પ્રાર્થના
કરે છે અને ફળફળાદિ અને અન્ન ખાય છે. આ રીતે
એકબીજા સાથેનો પ્રેમ અને ભાઈચારો વધે છે.

૧લો ધંખાર પારસીઓના બીજા મહીના અરદ્દી-બેહેસ્તના ૧૧માથી ૧૫મા દહાડા સુધી, એકંદર પાંચ દિવસ, ચાલે છે. આ ધંખારમાં અહુરમઝદે આકાશ પેદા કર્યું છે. એમાં ઝાડપાન આખાદ હોય છે.

૨જો ધંખાર ચોથા મહીના તીરને ૧૧મે દહાડે આવે છે ને તે ૧૫મા દહાડા સુધી પળાય છે. આ ધંખારમાં અહુરમઝદે પાણી પેદા કર્યું છે. એમાં ખેતીવાડી ખીલે છે.

૩જો ધંખાર છઠ્ઠા મહીના શેહેરવરને ૨૬મે દિવસે બેસે છે ને ૩૦મા દિવસ સુધી ચાલે છે. એ દિવસો ખેતીનો પાક એકઠો કરવાના ગણાય છે.

૪થો ધંખાર ૭મા મહીના મેહેરના ૨૬મા દિવસથી ૩૦મા દિવસ સુધી પહોંચે છે. એમાં અહુરમઝદે ઝાડપાન ઉત્પન્ન કર્યાં છે.

૫મો ધંખાર દે મહીનાના ૧૬મા દિવસથી ૨૦મા દિવસ સુધી પહોંચે છે. એમાં જનવરો ઉત્પન્ન કર્યાં છે.

૬ઠ્ઠો ધંખાર વરસને છેડે આવે છે. તે ગાથા ધંખાર કહેવાય છે. તે ઘણો પવિત્ર કહેવાય છે. એ મનુષ્યની ઉત્પત્તિનો સમય છે. એમાં પારસીઓ ગાથા એટલે પવિત્ર શ્લોકો ભણે છે, અધ્યારૂઓની પાસે તેઓ મરણ પામેલાના રૂહના કલ્યાણને માટે પ્રાર્થના કરાવે છે.

જમશેદી નવરોજ એ એક જૂનો તહેવાર છે. એ ૨૧મી માર્ચે આવે છે. અગાઉના ઇરાનીઓ એજ દિવસને બેસતા વર્ષનો દહાડો ગણતા. આ તહેવારનું નામ જમશેદ નામના એક ઇરાની પાદશાહના નામ પરથી પડ્યું છે.

ખોરદાદ સાલ નામનો તહેવાર ફરવરદીન મહીનાને ખોરદાદ રોજે, એટલે છઠ્ઠે દિવસે, આવે છે. પારસી પેગંબર જરથોસ્તના જન્મદિવસનો એ ઉત્સવ છે. પુરાણા જમાનાથી એ દિવસ ઘણો મોટો મનાય છે. એ દિવસે ઘણા મોટા બનાવો બનેલા છે. એ દિવસે સવારમાં ધર્મની ક્રિયા કરાય છે અને બાકીનો દિવસ ખુશાલીમાં ગાળવામાં આવે છે.

પાઠ ૪૧મો

ઝાડનું થડ, ભાગ ૧લો

શિક્ષક—તમે ઝાડના ભાગ જાણો છો ને મૂળ વિષે પણ શીખી ગયાં છો. બોલો, મૂળ અને થડમાં શો ફેર છે ?

છોકરાં—સાહેબ, મૂળ જમીનની અંદર ઊગે છે અને થડ તેનો બહારનો ભાગ છે.

શિક્ષક—ઠીક. મૂળ અને થડ શું કામ કરે છે, તે જુઓ. તમે જાણો છો કે મૂળ જમીનમાંથી પ્રવાહી પોષક

ખોરાક ચૂસી લે છે અને થડને માર્ગે એ રસ ઝાડના બધા ભાગોમાં ફેલાય છે. જેમ લોહી નાની નળીઓમાંથી આપણા શરીરમાં ફરે છે ને

આપણને પોષે છે, તેમ જમીનમાંથી જે પોષક રસ મૂળ મેળવે છે તે થડની મારફત ઝાડના બધા ભાગમાં ફેલાય છે ને તેને પોષે છે. બધાં મૂળ સરખાં હોય છે ? તુલસીદાસ, તું બોલ, તુલસીદાસ—ના, સાહેબ. કેટલાંક મૂળ દોરીઓ જેવાં, રેસાવાળાં હોય છે ને કેટલાંક નક્કર ને કઠણ હોય છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. બધાં મૂળ સરખાં હોતાં નથી. એજ પ્રમાણે બધાં થડ પણ સરખાં હોતાં નથી. તમે થડ તપાસશો તો તમને માલમ પડશે કે એનો એક ભાગ નરમ ને ગરવાળો છે અને બીજો ભાગ સખ્ત, રેસાનો ભરેલો, ને લાકડાવાળો છે. કેટલાંક ઝાડમાં નરમ, ગરવાળો ભાગ વધારે હોય છે અને કેટલાંકમાં સખ્ત, લાકડાવાળો ભાગ વધારે હોય છે. બધાં ઝાડ લાંબો વખત જીવે છે ? મગન, તું ઉત્તર આપ.

મગન—ના, સાહેબ. કેટલાક ફૂલના છોડ અમુક ઋતુમાં જીવતા હોય છે. બીજી ઋતુઓમાં તે મરી જાય છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. કેટલાંક ઝાડ એક વર્ષ જીવે છે. જે છોડોના થડમાં લાકડાનો ભાગ ઓછો હોય છે તે શિયાળામાં મરી જાય છે. કેટલાંકમાં, થડના જે ભાગને ફૂલ આવે છે તે શિયાળામાં મરી જાય છે. પણ થડનો ખરો ભાગ જીવે છે ને વસંત ઋતુમાં તેમાંથી નવી ડાળી ફૂટે છે ને તેને ફળ આવે છે.

જે છોડમાં લાકડાનો ભાગ વધારે હોય છે, તે છોડ ઘણાં વર્ષ જીવે છે.

પાઠ ૪૨મો

ઝાડનું થડ, લાગ રળે

શિક્ષક—કાલે, તમને થડ વિષે કેટલુંક શિખવ્યું.
આજ થોડું વધારે શિખવું છું.

વડનું ઝાડ જુઓ. એમાંથી થડ નીકળે છે, તેનો કેટલોક ભાગ જમીન સુધી પહોંચે છે ને જમીનમાં મૂળ ઘાલી નવો છોડ ઉત્પન્ન કરે છે. વડની આ બધી ડાળીઓ લટકે છે તે કેવી દેખાય છે? છોકરાં—સાહેબ. એ લાંબી ચોટલી જેવી દેખાય છે. શિક્ષક—ખરું. એ જટા જેવી દેખાય છે. એને વડવાઈ કહે છે. કેટલાક જોગીઓ વેષધારી હોય છે. તેઓ જટા રાખી પવિત્રતાઈનો ડોળ કરે છે, પણ તેમનાં મન શુદ્ધ નથી હોતાં. એવાને વિષે એક કવિએ કહ્યું છે કે

‘જટા ધરે જગદીશ મળે, તો વડલા વૈકુંઠ જાય.’

જુઓ. થડનો આ કાપેલો કકડો છે. એની ઉપલી છાલ ઉખેડી નાંખી છે. એ લાકડા પર તમે શું જુઓ છો ?

છોકરાં—સાહેબ, કુંડાળા, કુંડાળા જેવું દેખાય છે.

શિક્ષક—ખરાખર, કેટલાંક થડ બહારથી વધે છે. એના વચલા ગલ ને ઉપલી છાલની વચ્ચે લાકડું હોય છે, તેને દરેક વર્ષે નવું પડ બંધાય છે. આ

રીતે એના થડમાં બહારથી વધારો થઈ નવાં નવાં પડ થાય છે. આપણે થડને કાપી તેના વચલા ગરની આસપાસનાં કુંડાળાં તપાસીએ તો તે ઝાડ કેટલાં વર્ષનું છે તે કહી શકીએ; કેમકે દરેક વર્ષે એકેક કુંડાળું વધે છે.

હવે, જુઓ. ઝાડનાં થડ ઊંચાં, ઊભાં ચાલ્યાં જાય છે ને ઝાડને ટટાર રાખે છે. બધાં ઝાડ એવાં છે? સોરાબજી, તું બોલ.

સોરાબજી—ના, સારુંબ. વેલાનાં થડ નબળાં છે. તેનાથી ટટાર રહેવાતું નથી. તેને બીજાં ઝાડની આસપાસ વિટળાવું પડે છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. કેટલાક વેલા સીધા જમીન પર દોડ્યા જાય છે અને તેની ડાળીઓ જાળની પેઠે ગુંચવાય છે.

પાઠ ૪૩મો

સુસલમાન તહેવારો

ઈદના બે તહેવાર વિષે તમે ‘પુસ્તક બીજું’ એમાં શીખી ગયાં છો. બારા વક્ષતનો તહેવાર રખિડિલ અબ્બલ મહીનાને બારમે દહાડે પળાય છે. હજરત મુહંમદ પેગંબરના સ્વર્ગવાસ પામવાની યાદગીરીમાં એ ઉત્સવ ઉજવાય છે. તેમજ પેગંબર સાહેબનો

જન્મ પણ એજ મહીનાની એજ તારીખે થયો હતો, એમ મનાય છે. એ દિવસે ઘરમાં તેમજ મસ્જિદમાં વિદ્વાનો મહાન હજરતનાં સ્તુતિવાક્યો ગાય છે. આ રિવાજ એ મહીનાના ખારે દહાડા ચાલે છે, પણ ખારમો દહાડો ખાસ પવિત્ર મનાય છે.

શામે ખરાતનો ઉત્સવ શાખાન મહીનાની પંદરમી રાતે ઉજવવામાં આવે છે મુસલમાનો એવું માને છે કે એ રાતે બધા મનુષ્યોનાં આવતા વર્ષનાં સુખ, દુઃખ, અને તંદુરસ્તી અક્ષાહ નક્કી કરે છે અને તે જિંદગી ને મરણના કિતાબમાં નોંધે છે. એથી એ રાતે દયા ગુજરવાને માટે અક્ષાહની બંદગી કરવામાં આવે છે.

શામે કદ્રની રાત એ રમઝાન મહીનાની, એટલે રોઝા રાખવાના મહીનાની, છેલ્લી દસમાંની એક રાત છે. ઘણા જણ રમઝાન મહીનાની ૨૭મી રાતને શામે કદ્રની રાત તરીકે માને છે. એ રાત બધી રાત કરતાં મોટી ગણાય છે.

એ રાતે હજરત મુહંમદ પર્વતની ગુફામાં ખુદાના ધ્યાનમાં મશગૂલ થયા હતા, એવામાં એક દેવતાઈ માણસ રેશમની તખતી સાથે એમની નજરે પડ્યો. તરતજ એમણે એક ગેબી અવાજ સાંભળ્યો કે ‘વાંચ’. તેમણે કહ્યું, મને વાંચતાં આવડતું નથી. ફરી ગેબી અવાજ થયો કે ‘માલિકનું નામ દઈને વાંચ.’ તેમણે

તે લેખ તરફ જોયું કે તે ગેબી અવાજ બંધ થયો. તેમનું શરીર ધૂળવા લાગ્યું. 'તું ખુદાનો પેગંબર છે', એવા ગેબી શબ્દના અવાજ તેમને સંભળાવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે તેમને ખુદા તરફથી કુરાને શરીર પ્રગટ થયું. ધીમે ધીમે તેમણે ઇસ્લામ ધર્મનો ઉપદેશ આપવા માંડ્યો. આ કારણથી આ રાતને મુસલમાન લોકો મોટી માને છે ને એ રાતે બધા મુસલમાનો પર્વદગારના ગુણ ગાય છે. મસ્જિદોમાં રોશની થાય છે ને એ રાત બધા મુસલમાનો ઉત્સવ તરીકે પાળે છે.

પાઠ ૪૪મો

ઘડપણ

ધોલ

ઘડપણ કેળે મોકલ્યું, જાણ્યું જોવન રહે સૌ કાલ;

ઘડપણ કેળે ૧

ઝમર તો હુંગર થયા રે, પાદર થયાં પરદેશ;

ગોલી તો ગંગા થઈ રે અંગે ઉજલા થયા છે કેશ;

ઘડપણ ૨

નાનપણે માંવે લાઢવા રે, ઘડપણે માંવે સેવ;

રોજ ને રોજ જોઈએ રાબડી રે, એવી બાલિ રે ઘડપણની એ ટેવ;

ઘડપણ ૩

આંखે તો સૂઝે નહીં રે, થર થર ધૂજે કાય;
સ્વાધું તો અન્ન પચે નહીં રે, બલિ વેઠાં તો નવ રહેવાય.

ઘડપણ૦ ૬

નરસિંહ મહેતા

પાઠ ૪૫મો

ભાઈબેન અને સારંગી, ભાગ ૧લો

પેમલો અને જીવી, એ બે ભાઈબેન, લીખ માગી
જેમતેમ પોતાનું પૂરું કરતાં હતાં. પેમલો સારંગી
વગાડતો અને બેને જણા સાથે ગાતાં ત્યારે લોકોનાં
ટાળેટાળાં તેમની પાછળ વિટલાઈ વળતાં અને તેમને
પૈસા આપતાં. દિવસે લીખ માગી રાતે કોઈને ઓટલે
કે ઝાડ તળે તેઓ સૂઈ રહેતાં.

એક દિવસ થોડાંક અટક્યાળાં છોકરાંએ તેમની
સારંગી છૂંદી તેના તાર તોડી નાંખ્યા. આથી તે બાપડાં
ભાઈબેનનાં દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. સારંગી તેમનું
જીવન હતું. તે નાશ પામ્યું. હવે શું કરવું ? રડતાં ને
કકળતાં તેઓ વનમાં ગયાં અને થાક્યાં ઓટલે એક
ઝાડ તળે બેઠાં. પ્રભુની પ્રાર્થના કરી તેઓ બોલ્યાં, હે
નાથ, તુંજ અમારો બેલી છે. અમારું પેટ ભરવાનું
એકનું એક સાધન ગયું. હવે અમારી શી ગતિ !
પેમલો બોલ્યો, હે ઈશ્વર, મારી પાસે એક બદ્ધ

સારંગી હોય તો હું તે વગાડું ને લોકો તે સાંભળી નાચવા માંડે તો કેવી મઝા પડે !

તેઓ આમ વિચાર કરતાં હતાં એટલામાં વનદેવીએ તેમને દર્શન દીધું અને એક સુંદર સારંગી તેમને આપી, કહ્યું, પેમલા ? લે આ સારંગી. તું આ વગાડીશ એટલે લોકો મોહ પામી નાચવા માંડશે. જ્યાંસુધી તું નમ્ર રહીશ ત્યાંસુધી એ સારંગીને કોઈ કંઈ કરી શકનાર નથી. પણ તું અભિમાન ધરીશ કે તરતજ એના તાર તૂટવા માંડશે અને તે તૂટ્યા પછી કોઈથી સંધારશે નહિ. છવી કહે, મારો ભાઈ કોઈ દિવસ અભિમાની થાય એવા નથી. સારંગી આપી વનદેવી ગૂમ થઈ ગઈ. પ્રથમ તો ભાઈબેનને આ સમણા જેવું લાગ્યું. પણ તેમણે ખરેખરી સારંગી જોઈ ત્યારે તેમને એ વાતની ખાતરી થઈ.

સારંગી લઈ ભાઈબેન અગાઉની પેઠે ગામે ગામ ફરી ભીખ માંગવા મંડ્યાં. આ બહુઈ સારંગીનો મધુર અવાજ જોને કાને પડતો તે મોહ પામી તરત નાચવા લાગતો અને સારંગી બંધ થાય ત્યારેજ તે નાચતો રહેતો.

એક દિવસ એક મિઠાઈવાળાની દુકાન આગળ જઈ તેમણે રૂપીઓ આપી મિઠાઈ માગી. દુકાનદારને લાગ્યું કે આ ભિખારીની પાસે રૂપીઓ ક્યાંથી ? એ કંઈથી ચોરી લાવ્યો હશે. પેમલાએ વિચાર્યું કે ગાયન કરી ખત્તાવ્યા વિના એને ખાતરી નહિ થાય. એણે સારંગી

વગાડી અને બંને ભાઈબેને ગાવા માંડ્યું. ગાયન શરૂ થતાંજ તે દુકાનદાર અને તેની સ્ત્રી, બંને નાચવા મંડ્યાં

અને નાચી નાચીને થાક્યાં ત્યારે બોલી ઊઠ્યાં કે તમે બંને દુકાનમાં આવો, મનમાનતું ભોજન કરો, અને અહિંજ સૂઈ રહો. હવે ગાવાનું બંધ કરો.

એક દિવસ ભાઈબેન ગાતાં હતાં ને લોકોની મોટી ઠઠ ભરાઈ હતી, એટલામાં રાજની સવારી ત્યાંથી જતી હતી. રાજ આ જોઈને છક થયો. તેણે પેમલાને અને જીવીને પૂછ્યું, તમે મારા મહેલમાં રહેશો ? હું તમને છોકરાંની પેઠે પાળીશ. તેમણે ખુશીથી તે કબૂલ કર્યું.

પાઠ ૪૬મો

ભાઈબેન અને સારંગી, ભાગ રળે

પેમલો અને જીવી ભિખારી મટી મહેલવાસી થયાં. હવે તેમને દરેક જાતનું સુખ મળવા લાગ્યું. કોઈ પણ પ્રધાન રાજાની મરજીથી ઉલટો વિચાર ખતાવે કે રાજા પેમલાને બોલાવે. ગાયન શરૂ થાય કે પ્રધાન નાચવા માંડે, પેમલા પર પાવલાંબેઆનીનો વરસાદ વરસે, અને પ્રધાન રાજાનું કહ્યું તરત કબૂલે.

આમ કેટલાંક વર્ષ ચાલ્યાં ગયાં. રાજકુંવરની ધવ્યજા જીવી સાથે લગ્ન કરવાની થઈ. રાજાને એ વિચાર ગમ્યો નહિ. તેમણે કુંવરને કહ્યું, તું ભિખારણુને પરણે એ તને શોભે ?

રાજાએ પેમલાને બોલાવીને કહ્યું, તમારે ભાઈબેને મહેલ છોડી ચાલ્યાં જવું. પેમલાએ કહ્યું, રાજાજી, વિચાર કરો. આ શું બોલો છો ? એમ કહી તેણે સારંગી વગાડવાનું શરૂ કર્યું, એટલે રાજા નાચવા લાગ્યો. તે ગભરાયો અને રાજકુંવરને જીવી સાથે પરણવાની તેણે રજા આપી.

પેમલાને અભિમાન આવ્યું. તે બોલ્યો, મારી સારંગી વગર તમારો છૂટકો ક્યાં છે ? આ અભિમાનના બોલથી સારંગીનો એક તાર તડાક દઈને તૂટી ગયો.

પેમલાએ તેવો બીજો તાર મેળવવાને ઘણાં ફાંફાં માર્યા,
પણ તેનું કંઈ વળ્યું નહિ. એ તાર તૂટ્યો તે તૂટ્યો.

થોડા દિવસ રહીને જીવીએ પેમલાને કહ્યું, ભાઈ,
હાલનો તું મારી સાથે બોલતો નથી. તે બોલ્યા, બેન !
મારા જેવા ઉત્તમ ગવૈયાના વિચાર ઊંચાજ રહે છે.
આ અભિમાનથી સારંગીનો બીજો તાર તૂટી ગયો.
રાજાએ કહ્યું, સારંગીના ચાર તારને બદલે બેજ દેખાય

છે. બે ક્યાં ગયા ? પેમલાએ કહ્યું, મેં તોડીને ફેંકી દીધા.
મારા જેવા કાબેલ ગવૈયાને બેજ તાર ખસ છે. આમ

તે બોલ્યો એટલે બાકીના બે તાર પણ તૂટી પડ્યા. પેમત્રો સમજ્યો કે હવે માફ આવી બન્યું છે; હવે અહિં રહેવામાં માલ નથી.

આમ વિચારી પેમત્રો મહેલ છોડી ચાલ્યો ગયો. જે ઝાડ આગળ વનદેવીએ તેને બહુઈ સારંગી આપી હતી ત્યાં તે ગયો. તેણે વનદેવીની પ્રાર્થના કરી. દેવીએ દર્શન લીધું. તેને તેણે કહ્યું, માતા ! તું આ સારંગી લઈ લે. હું એને લાયક નથી. મને યોગ્ય શિક્ષા થઈ છે. દેવી દયાળુ હતી. તેણે કહ્યું, હું બે વરદાન આપું છું. એક વરદાન તને અપાઈ ચૂક્યું છે; માટે એક બીજા વાર માગવું હોય તે માગ. તેણે પાછી બહુઈ સારંગી માગી અને દેવી તેને તે આપી જતી રહી.

પેમત્રો પહેલાંની પેઠે ગામે ગામ સારંગી વગાડી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં જીવી જે શહેરમાં રહેતી હતી તે શહેરમાં તે આવ્યો. રાજા મરણ પામ્યો હતો, રાજકુંવર રાજ થયો હતો, અને જીવી રાણી થઈ હતી. દરબારમાં જઈ તેણે સારંગી વગાડી એટલે જીવીએ તેને ઓળખ્યો. તેણે તેને એકાંતમાં બોલાવ્યો. પેમલાએ પૂછ્યું, બેન ! તું સુખી તો છે ? જીવીએ કહ્યું, ના, ભાઈ ! હું સુખી નથી. રાજા મને નીચ કુળની કહી નિંદે છે. મહેલમાં પણ મને સુખ મળતું નથી; કેમકે તારા વિના ગમે તેવું સુખ પણ મને સુખ નથી. પછી

જીવીએ પેમલાને પૂછ્યું, તું તો સુખી છે ને ? પેમલાએ કહ્યું, ના, બેન ! પૈસો તો મને મળે છે, પણ તેથી સુખ મળતું નથી. તું જેમાં ભાગ ન લે તે મને સુખજ નથી.

આમ વિચારી બંને જણાં તે શહેર છોડી ચાલ્યાં ગયાં.

જે હાલતમાં જે ઉછર્યા હોય તેજ હાલત તેમને કાવે છે. કેટલાંકને મોજશોખમાં રહેવા કરતાં સાદાઈમાં રહેવું વધારે ગમે છે.

પાઠ ૪૭મો

આપણો ખોરાક

માણસનું આવરદા સો વરસનું ગણી શકાય છે. પણ હાલ એનું અધું પણ આવરદા થોડાંજ ભોગવવા ભાગ્ય-શાળી થાય છે. ઘણાંખરાં એ પહેલાંજ મરણ પામે છે અને જીવે છે તો મુડદાલ જેવાં જીવે છે. તેમના દાંત પડી ગએલા હોય છે. આંખનું તેજ જતું રહેલું હોય છે. શરીરમાં લોહીનો છાંટો જણાતો નથી. ચહેરો તદ્દન ફીકો હોય છે. આવાં માણસ શાં કામ કરી શકે ? ચઢતી વયમાં પણ તેમનું શરીર આંધું નખળું હોય તો ઘડપણમાં તેમની શી દશા !

શરીર નીરોગી હોય તો માણસ વધારે આવરદા ભોગવે. શરીર એક યંત્ર છે. યંત્રના ભાગ ઢીલા થાય તો

તે ખરાખર ચાલે નહિ. તેમ શરીરના અવયવ નખળા થાય તો બિમારી આપણા પર સહેલથી ચઢી બેસે.

એ બિમારી આપણાથી અટકાવાય કે નહિ?

આપણા શરીરનો આશ્રય માખાપનાં શરીર પર રહેલો છે. માખાપ જખરાં હોય છે તો છોકરાં જખરાં હોય છે; અને માખાપ નખળાં કે રોગી હોય છે તો છોકરાં પણ તેવાંજ થાય છે.

પણ આપણે જન્મથી દૂખળાં હોઈએ, છતાં ઉંઘોગથી, દસરતથી, ખાવાપીવામાં માવજત રાખવાથી, અને નિયમથી કામ કરવાની ટેવથી આપણે શરીર મુધારી શકીએ છીએ અને તંદુરસ્તી જાળવી શકીએ છીએ.

કેટલાંક માણસો ખાવાપીવામાં પોતાનાં શરીરની શક્તિનો વિચાર કરતાં નથી. જીભને સાફ લાગે તે તેઓ ખાય છે; તે પચાવી શકાશે કે નહિ, તેની તેઓ દરકાર રાખતાં નથી. હોજરી ખાધેલું પચાવી ન શકે તો આમ થાય ને તે તાવ લાવી પરસેવા મારફત કે ગુમડા મારફત શરીરની બહાર નીકળે.

આપણે ખોરાક ખાઈએ છીએ તેનાં બે કારણ છે; જેટલી ગરમી શરીરને કામકાજ કરવા જરૂરની છે તેટલી ગરમી પેદા કરવી અને શરીરમાં થતો ધસારો પૂરવો.

આ ઉપરથી સમજશે કે આપણા શરીરને ખોરાકની જરૂર છે, પણ તે આપણી શક્તિ પ્રમાણે ખાવો. ઘઉં, દાળ, કે કઠોળ કરતાં ચોખા પચવામાં હલકા છે. ખીચડી એ સાદું ને હલકું ભોજન છે. છાસ ને લીંબુનો ઉપયોગ કરવાથી પાચનશક્તિને લાભ થાય છે.

પાચનશક્તિ વધારવા માટે આપણે પૂરતી મહેનત કરવી જોઈએ. શેઠીઆઓને અનેક જાતનાં સુખ છે, પણ કેટલાક શરીરને કસરત આપતા નથી, તેથી તેમને ખાધું પચતું નથી. અમીરને પકવાન માંડું લાગે છે તેના કરતાં ગરીબને સૂકો રોટલો વધારે મીઠો લાગે છે ને તેમાં તેને લહેજત પડે છે; કારણ કે તે મહેનત કરે છે. જેઓ કસરત કરતા નથી તેમને ખાધું પચતું નથી. કોઈ દહાડે તેમનું માથું દુખે છે; કોઈ દહાડે ચક્કર આવે છે ને કોઈ દહાડે પેટમાં દુઃખે છે; તેમને ઊંઘ બરાબર આવતી નથી ને જિંદગી મીઠી લાગતી નથી.

પાઠ ૪૮મો

કાચબો

તમારામાંનાં કેટલાંક બાળકે કાચબો તો જોયો હશે. કેટલાક કાચબા જમીન પર માલમ પડે છે; પણ ઘણા-ખરા પાણીમાં રહે છે.

કાચબાનું શરીર જોઈ તમને નવાઈ લાગ્યા વિના રહેશે નહિ. એના પગ ટૂંકા ને નબળા હોય છે. એનું

માથું નાનું ને તરેહવાર આકારનું હોય છે. એ બીએ છે ત્યારે તે માથું આપણી નજર પડે નહિ એવી રીતે પોતાના શરીરમાં સંકેતી લે છે.

એના શરીરનું ઢાંકણ ઘણું કઠણ ને જોવા લાયક છે. તેનો ઉપલો ભાગ પાંસળાંનો ને નીચલો છાતીનાં હાડકાંનો બનેલો છે.

કાચબાને દાંત હોતા નથી, પણ તેનાં જડખાં ઘણાં જખરાં હોય છે ને મોંના છેડા શીંગડાં જેવા અણીદાર હોય છે. આપણી આંગળી તેના મોંમાં જાય તો એકજ વાર દબાવીને તેના કણક દઈ ને તે બે કકડા કરી નાંખે છે.

એને પગે તીણા નખ હોય છે, તેથી એ જમીન ખોદી શકે છે. એ પેટ ઘસડીને ચાલે છે. એની ચાલ ધીમી પણ એકસરખી હોય છે.

મથુરામાં જમના નદીમાં ઘણા કાચબા જોવામાં આવે છે. સાંજે પૂજારી જમના નદીની આરતિ ઉતારે છે ત્યારે બધા કાચબા કિનારે આવે છે. એ દેખાવ જોવા જેવો થાય છે.

કાચબો ચાલવામાં ધીમો ને સસલું ઉતાવળું હોય છે. એક વાર્તામાં વર્ણવ્યું છે કે એક વેળા સસલું ને કાચબો બેની વચ્ચે ચાલવાની શરત થઈ. સસલાને પોતાની ઉતાવળી ચાલનું અભિમાન હતું. બંનેએ દોડવા માંડ્યું ને થોડી વારમાં તો સસલું ખૂબ આગળ ગયું. તેણે પાછા ફરીને જોયું તો કાચબો તો બહુજ પાછળ પડી ગયો હતો. આથી સસલું અધે રસ્તે સૂતું ને નિરાંતે ઊંઘી ગયું. કાચબાએ ધીમી પણ એકસરખી રીતે ચાલ્યાંજ કર્યું. સસલું ક્યાંસુધી પહોંચ્યું છે તે તરફ તેણે નજર પણ કરી નહિ. થોડી વાર રહીને સસલું જાગ્યું ત્યારે તેને માલમ પડ્યું કે કાચબો તો પહોંચવાની જગાએ ક્યારનોએ પહોંચી ગયો છે. ‘ઉતાવળા સો બહાવરા ને ધીરા સો ગંભીર.’

બાળકો ! તમે તમારા કામમાં ઉતાવળાં ન થશો. ધીરાં ને શાંત થજો, ને એક સરખી રીતે કામ કર્યાં કરજો.

પાઠ ૪૨મો

શ્રીકૃષ્ણનું બાલપણ

ઢાઢ

કોટે વઢગતો કુંવર માહરો, છોડવ્યો છૂટે નહીં;
 તે સુત માહારો વ્યાં ગયો, ઓ દેવ હું જાઉં કહીં. ૧
 સ્ફાટિક મણિના સ્તંભમાં, પ્રતિબિંબ પોતાનું નિરસ્વતો;
 તેહની સંગે રમવા માટે, હૈયામાં ઘણું હરસ્વતો. ૨
 માલ્લણ આપે તેહને હઠ કરી, વઢગી સ્તંભ હેટું પડે;
 ઓ મા એ સ્વાતો નથી કહી, શ્યામ તે માટે રડે. ૩
 એક વાર દર્શનું પાત્ર માજ્યું, વાંક એ ઇથી થયો;
 તે માટે મેં બાંધ્યો અનુસ્વલે, રાંક થઈ બેસી રહ્યો. ૪
 તે સુલ્લ એનું સાંભરે, શોલમાં મુજ હૈયું બલે,
 દયાના પ્રભૂ પ્રાણવલ્લભ, મલે તો વઢતર ટલે. ૫

દયારામ

પાઠ ૫૦મો

કાગળ

‘પત્ર લખ્યો’, ‘પત્ર આપ્યો’, એવું આપણે ઘણી વાર બોલીએ છીએ. ‘પત્ર’ શબ્દનો અર્થ ઝાડનું પાંદડું થાય છે. પણ એ શબ્દને આપણે કાગળ અથવા ચિટ્ઠીના અર્થમાં વાપરીએ છીએ, તેનું કારણ એ છે કે બ્યારે કાગળ નહોતા ત્યારે લોક તાડપત્ર પર લખતા હતા.

કાગળ આપણે માત્ર લખવાનાજ કામમાં વાપરતા નથી. કાગળનાં પૂંડાં બનાવાય છે અને સીસી, બંગડી, ટોપી, કે બીજી અનેક ચીજો મૂકવાનાં ખોખાં બનાવાય છે. તે ઉપરાંત, ચોપડીઓ અને વર્તમાનપત્રો છાપવાના કામમાં પણ તે વપરાય છે. આમ, કાગળ આ અને બીજા ઘણા ઉપયોગમાં લેવાય છે. દાખલા તરીકે, ખૂબ જીણા કાગળો પારદર્શક હોય છે, તેવા કાગળો શોભિતાં ચિત્રોને ઢાંકવામાં લેવાય છે. ચિત્રોનું તેવી રીતે ધૂળ ને ડાઘથી નુકસાન કરી શકાય છે. વળી તમે જોયું હશે કે જીણા કાગળોને મિઠાઈ ઢાંકવાના ખપમાં લેવાય છે, તેથી મિઠાઈ પર માખી બેસતી અટકે છે ને તે ચોક્કસ રહે છે.

હાલના સુધરેલા લોકોમાં વર્તમાનપત્રો બહુ અગત્યની સેવા બજાવે છે. કાગળ એ હાલના વખતમાં ઘણીજ ઉપયોગી વસ્તુ છે.

કાગળની બનાવટ માટે રેષાવાળા પદાર્થો વાપરવામાં આવે છે. શણ ને ચીથરાં ઉપરાંત, સુમારે ચારસેં જાતનાં લાકડાં ને ઘાસનો હાલ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. કાગળ કેવી રીતે બનાવાય છે, તેનો આપણે સહેજ જાણ કરીએ.

પ્રથમ ચીથરાં કે શણના ટૂંકડે ટૂંકડા કરવામાં આવે છે. તે કચુંબરૂને પાણીમાં પલાળવામાં આવે છે. પછી તેને કહોવાડાવવામાં આવે છે અને જે માવો થાય છે તેનો

એક રસ કરવામાં આવે છે. તે મેલો હોય છે. તેનો મેલ દૂર કરવા માટે તેને વહેતા પાણીથી ધોવામાં આવે છે. ત્યારબાદ તેના પિંડ કરવામાં આવે છે. આવા સૂકા પિંડને કાગળ બનાવવાની અગાઉ ફરી પાણીમાં પલાળવામાં આવે છે. જ્યારે તેનો છાસ જેવો પ્રવાહી પદાર્થ બને છે ત્યારે તેને એક ઝીણા સળીઆવાળા ચોકડામાં પાથરવામાં આવે છે. તેમાંથી પાણી નીતરી જાય એટલે ત્યાં કાગળ જમી જાય છે. પછી તેના પર ચળકાટ ને સફાઈ આણવામાં આવે છે.

હાલ ઘણે મોટે ભાગે કાગળ સંચાથી બનાવાય છે. હિંદુસ્તાનમાં કાગળ માટે ઘણે મોટે ભાગે પરદેશ પર આધાર રાખવો પડે છે.

આપણા દેશમાં બંગાળામાં ત્રણ કારખાનાં છે ને પુના ને લખનૌમાં એકેક છે, ત્યાં ઘાસમાંથી માવો કાઢી કાગળ બનાવે છે. લાકડાંમાંથી તૈયાર કરેલો માવો પરદેશથી આપણે ત્યાં આવે છે, તે પણ કાગળ બનાવવામાં વપરાય છે.

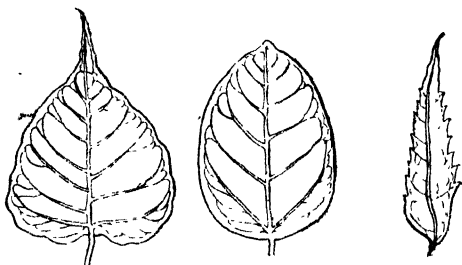
પાઠ ૫૧મો

ઝાડનાં પાંદડાં

શિક્ષક—તમે ઝાડ વિષે કેટલુંક શીખી ગયાં છો. થડ અને ડાળી એ બેનો તફાવત કહો. છગન, તું બોલ.

છગન—સાહેબ, ડાળી પણ થડજ છે. એ પાતળું થડ છે.

શિક્ષક—ખરાખર. જુઓ, ડાળીમાંથી પાંદડાં કેવી રીતે ફૂટ્યાં છે. થડના ગાંઠવાળા ભાગમાંથી ફણુગો ફૂટે છે ને તે ખીલી તેમાંથી પાંદડાં નીકળે છે. આ પાંદડાં ખરાખર તપાસો. બોલો, એમાં શું દેખાય છે?

છોકરાં—સાહેબ, એમાં નસો જેવું દેખાય છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. વચમાં મુખ્ય નસ છે અને તેમાંથી ચારે તરફ નસો ફેલાયેલી છે. એ નસો છત્તરની સળીઓ જેવી દેખાય છે. એ નસમાં છિદ્ર છે, તે એટલાં ઝીણાં છે કે નરી આંખે આપણે જોઈ શકતા નથી. સૂર્યના તડકામાં એ છિદ્ર ઉઘટે છે. છિદ્ર સિવાય પાંદડાંના બીજા ભાગમાંથી પાણી પેસી શકતું નથી.

એ છિદ્રની મારફત હવામાંનો ‘કાર્બન’ નામનો

ભાગ જાડમાં જાય છે અને તે પાણી સાથે મળીને જાડનો પોષક ખોરાક થાય છે.

આ પ્રમાણે પાંદડાં એ જાડનાં મુખ ને પેટ જેવાં છે. જાડના જીવનને માટે પાંદડાં બહુ જરૂરનાં છે. એના પર કચરનાં પડ બંધાય કે એ ઊગે તેવાં એને તોડી નાંખીએ તો જાડ ચિમળાઈને મરી જાય. જમીનમાંથી જે ખોરાક ને પાણી જાડને મળે છે તેના કરતાં હવામાંથી જે ખોરાક ને પાણી જાડને મળે છે તે વધારે પોષક છે. તડકાની પણ તેટલીજ જરૂર છે. નહિકર છિદ્ર ઉઘડે નહિ. આ ચાર પાંદડાં તપાસો, કયાં બેનો આકાર સરખો છે ?

મગન—સાહેબ, ચારે પાંદડાંનો આકાર જુદો છે; કેઈ પણ બે પાંદડાંનો આકાર સરખો નથી.

શિક્ષક—ખરૂં કહ્યું. બધાં જાડનાં પાંદડાં જુદા જુદા આકારનાં હોય છે. એક જાડનાં પણ બધાં પાંદડાં સરખાં નથી; તોપણ તે ઘણાં મળતાં છે. પાંદડાં પરથી આપણે જાડ ઓળખી શકીએ છીએ. સાધારણ રીતે, જાડનાં પાંદડાં પહોળાં કરતાં લાંબાં વધારે હોય છે અને સાંકડાં થઈ બંને છેડે અણીઆળાં થાય છે. કેટલાંક જાડનાં પાંદડાં ઘણાંજ લાંબાં હોય છે. તમે કેઈએ લાંબાં પાંદડાં જોયાં છે ?

છોકરાં—હા, જી. કેળનાં પાંદડાં લાંબાં હોય છે.

શિક્ષક—ખરૂં. તાડનું ઝાડ તો તમે જોયું હશે. એ ઘણું ઊંચું થાય છે. બહુ ઊંચા માણસને આપણે ‘તાડ જેવો ઊંચો’ કહીએ છીએ. એ તાડનાં પાંદડાં પણ લાંબાં થાય છે.

પાઠ પરમે

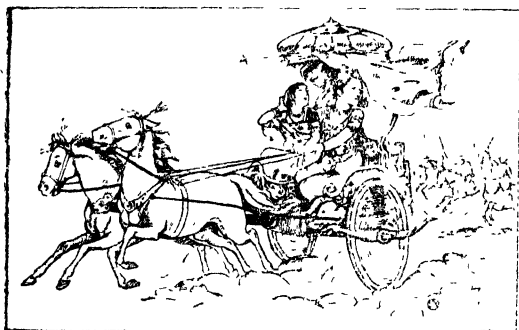
શ્રીકૃષ્ણનું મોટપણ, ભાગ ૧લો

કંસને માર્યા પછી શ્રીકૃષ્ણ પોતાના પિતા વસુદેવને ત્યાં મથુરામાં રહ્યા. વસુદેવે કૃષ્ણને ને બળદેવને જનોઈ દીધું અને બંને ભાઈને એક ઋષિને ત્યાં ભણવા મોકલ્યા. ત્યાં સુદામા તેમના ગોઠીઆ હતા. મોટપણે જ્યારે સુદામાને પેટ ભરવાના સાંસા પડવા માંડ્યા ત્યારે તેઓ પત્નીના દબાણથી બાળસ્નેહી શ્રીકૃષ્ણને કેવી રીતે મળવા ગયા અને શ્રીકૃષ્ણે તેમની ગરીબાઈ કેવી રીતે ટાળી તે તમે ‘પુસ્તક પહેલું’ એમાં ‘સુદામાના પાઠ’માં શીખી ગયાં છે.

કંસના મરણથી ખિજવાઈ તેનો સસરો જરાસંઘ કૃષ્ણની સાથે લડવા મથુરા આવ્યો. કૃષ્ણે તેને હરાવી પાછો કાઢ્યો ત્યારે તે કાળયવન નામના રાક્ષસની મદદ લઈ ફરી લડવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. કૃષ્ણે ધાર્યું કે લડાઈમાં ઘણાં માણસનો નાશ થશે, તેથી તેમણે સમુદ્રમાં બેટમાં દ્વારિકા વસાવી અને ત્યાં

જઈને રહ્યા. કાળયવન કૃષ્ણની પાછળ પડ્યો, એટલે કૃષ્ણ એક ગુફામાં ભરાયા. મુચુકુંદ નામે રાજા દેવાને મદદ કરી, એ ગુફામાં નિરાંતે ઊંઘતો હતો. દેવાએ કહ્યું હતું કે એને નિદ્રામાંથી જે જગાડશે તે બળીને ખાખ થશે. કાળયવન કૃષ્ણની પાછળ એ ગુફામાં ગયો એટલે મુચુકુંદની ઊંઘમાં ભંગાણ થયું. તેની આંખની ઝાળથી કાળયવન બળી મુઓ.

વિદર્ભ દેશના રાજાને રુકિમણી નામની કુંવરી હતી. તેના પિતાનો અને ભાઈનો વિચાર તેને શિશુ-પાળ સાથે પરણાવવાનો હતો. પણ રુકિમણીનું મન શ્રીકૃષ્ણમાં લાગ્યું હતું. તેણે શ્રીકૃષ્ણને પત્ર લખી ગોર

સાથે તે મોકલ્યો. આ પરથી શ્રીકૃષ્ણે તેનું હરણ કર્યું અને તેની સાથે દ્વારિકા આવી લગ્ન કર્યાં.

સત્રાજિત નામના યાદવની પાસે એક કીમતી મણિ હતો. એ મણિ શ્રીકૃષ્ણે ચોર્યો એવું તેમના પર આળ આવ્યું, તેથી તે શોધવા તેઓ નીકળ્યા. તેમણે જાંબુવાનની પાસે એ મણિ જોયો અને તેની પાસેથી મેળવી તે સત્રાજિતને આપ્યો. જાંબુવાને પોતાની પુત્રી જાંબુવતીને શ્રીકૃષ્ણ જોડે પરણાવી. સત્રાજિતે પણ પોતાની સત્યભામાનાં લગ્ન શ્રીકૃષ્ણ જોડે કર્યાં.

એક દિવસ શ્રીકૃષ્ણે આપેલું પારિજાતકનું ફૂલ રૂકિમણી પાસે જોઈ સત્યભામા રિસાયાં. શ્રીકૃષ્ણે ઇંદ્રના બાગમાંથી તેમને માટે પારિજાતકનું ઝાડ આણ્યું, તેમની વાડીમાં તે રાખ્યું, અને એ રીતે તેમને મનાવ્યા.

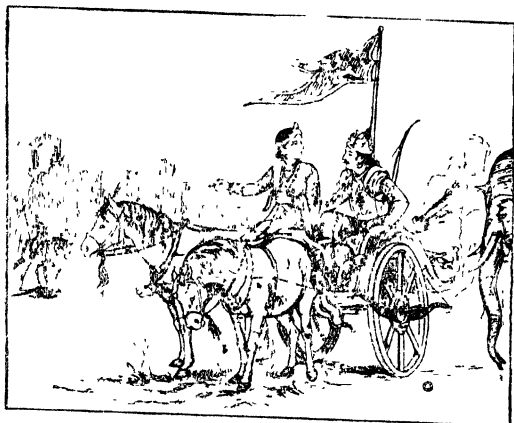
પાઠ ૫૩મો

શ્રીકૃષ્ણનું મોટપણ, ભાગ રજો

એક વાર પાંડવોએ યજ્ઞ કર્યો. તે યજ્ઞમાં દેશદેશના રાજાઓ ભેગા થયા. યુધિષ્ઠિરે કૃષ્ણનો પહેલો સત્કાર કર્યો, તેથી શિશુપાળ રાજાને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો. તેણે કૃષ્ણને ઘણી ગાળો દીધી. કૃષ્ણ નબળાણુ ગાળો ખમી રહ્યા. જ્યારે તેણે સોમી ગાળ દીધી, ત્યારે કૃષ્ણે તેનું માથું કાપી નાંખ્યું. કૃષ્ણ કેવા સહનશીલ હતા !

પાંડવો અને કૌરવો વચ્ચે મોટી લડાઈ થઈ ત્યારે દુર્યોધન અને અર્જુન બંને તેમની મદદ માગવા ગયા.

તેમણે કહ્યું, હું કોઈ બાબત તરફથી લડનાર નથી,
મારી ફોજ લઈ જાયો. દુર્યોધન ફોજ લઈ રાજ થયો.
અર્જુને કહ્યું, તમે ભલે ન લડશો. ફક્ત મારી સાથે
રહેજો. આથી કૃષ્ણ અર્જુનના સારથિ થયા.

રાણુમાં પાંડવ અને કૌરવનાં લશ્કરો સામસામાં
ગોઠવાયાં, ત્યારે અર્જુન બંને તરફ પોતાનાં સગાં જોઈને
ખેદ પામ્યો. તેણે હથિયાર મૂકી દીધાં અને શ્રીકૃષ્ણને
કહ્યું કે મારે લડવું નથી. આ સમયે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને
'ગીતા' કહી અર્જુનને જ્ઞાન આપ્યું. એ 'ભગવદ્ગીતા'
હિંદુઓનું ઉત્તમ ધર્મપુસ્તક છે.

હે અર્જુન ! તારે તારી ફરજ તરીકે લડવાનું છે. તેનાં પરિણામ તરફ તારે જોવાનું નથી, એમ સમજવી શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનના મનનું સમાધાન કર્યું. પોતપોતાની ફરજ બજાવી, ફળ માટે આતુર ન રહેવું, ફળની ઇચ્છા વગર કામ કરવાં, એજ ભગવાનને મેળવવાનો ખરો માર્ગ છે. એમ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને સમજાવ્યું, એટલે તે લડવાને તૈયાર થયા.

શ્રીકૃષ્ણની મદદથી પાંડવોએ કૌરવોને હરાવ્યા.

એક સમે યાદવોને લઈ કૃષ્ણ પ્રભાસ પાટણની જાત્રાએ ગયા. અહિં યાદવો માંહેલાં માંહે લડી મુઆ. કૃષ્ણે જાણ્યું કે હવે પૃથ્વી પરનું માફ કામ પૂરું થયું છે. તે પીપળાના ઝાડને અર્ધાંગી બેઠા હતા, એવામાં એક કોળીએ તેમને હરણ જાણી બાણ માર્યું; તેથી તેમના પ્રાણ ગયા અને તેઓ વૈકુંઠ ગયા.

पाठ ५४मो

नागदमन

प्रभानीउं

जलकमल छांडी जाने वाजा, म्वात्री अगरो जागशे;
जागशे तने मारशे, मने याळहत्या लागशे; जळ० टेक०
कहे रे बाळक तुं मारग भूल्यो, के तारा वेरीए वळावियो;
निश्चय तारां काळज खूट्यो, अहियां ते शीद आवियो; जळ०
नथी नागण हुं मारग भूल्यो, नथी मारा वेरीए वळावियो;
मथुरा नगरीमां जुगहुं रमतां, नागनु शीष हुं हारियो; जळ०
रंगे रुढी रूपे पुरो, दीसंतो कोडीलो कोडामणो;
तारी माताए केटळा जन्म्या, तेमां तुं अळखामणो; जळ०

મારી માતા૯ બહુ જન્મ્યા, તેમાં હું નટવર નહાનડો;
 જગાડ તારા નાગને, મારું નામ કૃષ્ણ કહાનડો; જલ૦
 લાલ સવાનો મારો હાર આપું, આપું તુજને દોરિયો;
 ઇટલું મારા નાગથી છાનું, આપું તુજને ચોરિયો; જલ૦
 થું કરું નાગણ હાર તારો, થું કરું તારો દોરિયો;
 જ્ઞાને કાજે નાગણ તારે, કરચી ઘરમાં ચોરિયો; જલ૦
 ચરણ ચાંપી મૂઝ મરડી, નાગને નાગ જગાવિયો;
 જીટોને બલવંત કોઈ, બારણે બાલક આવિયો; જલ૦
 વેડ બલિયા બાથ વલગિયા, કૃષ્ણે કાલિનાગ નાથિયો;
 સહસ્ર ફેણા ફુંકવે જેમ, ગગન ગાજે હાથિયો; જલ૦
 નાગણ સડ વિલાપ કરે જે, નાગને બહુ દુઃખ આપશે;
 મથુરા નગરીમાં લેઈ જશે, પછી નાગનું શીષ કાપશે; જલ૦
 વેડ કર જોડીને વીનવે, સ્વામિ મૂકો અમારા કંથને;
 અમે અપરાધી કાંઈ ન સમજ્યાં, ન ઓલરૂયા ભગવંતને; જલ૦
 થાલ ભરી નાગણી સર્વે, મોતિયે શ્રીકૃષ્ણને વધાવિયો;
 નરસૈયાના નાથ પાસેથી, નાગને નાગ છોડાવિયો; જલ૦

નરસિંહ મહેતા

પાઠ પપમો

વનરાજ

અગાઉ ચાવડા વંશના રજપૂતો ગુજરાતમાં રાજ્ય કરતા હતા. ચાવડા વંશના પહેલા રાજાનું નામ જયશિખરી હતું. તેને ભુવડ નામના સોલંકી વંશના રાજા સાથે લડાઈ થઈ. લડાઈમાં જયશિખરીને લાગ્યું કે જિતાશે નહિ. લડાઈને વખતે પોતાની રાણીને ગર્ભ હતો; તેથી જયશિખરીએ વિચાર્યું કે તેને

જંગલમાં છૂપી જગામાં મોકલી દીધી હોય તો ઠીક. રાણીને પુત્ર થાય તો તે મોટો થઈ કોઈ દિવસ પણ મારું ગએલું રાજ્ય પાછું મેળવે. આમ વિચારી જયશિખરીએ રાણીને વનમાં મોકલી દીધી. પોતે બહાદુરીથી લડ્યો; પણ તે હાર્યો ને રાજ્ય ભુવડને હાથ ગયું.

રાણીને વનમાં કુંવર જન્મ્યો. રાજમહેલના સુખને બદલે તે ભીંસોની વસ્તીવાળા વનવગડામાં ઉછર્યો. એક જૈન સાધુએ તેને ઝાડની ડાળીએ લટકાવેલા ખોયામાં જોયા. તેને ખબર પડી કે આ તો રાજ જયશિખરીનો કુંવર છે. તેથી તે કુંવરને ને રાણીને પોતાને ગામ લઈ ગયો ને કોઈ જાણે નહિ તેમ બંનેને તેણે પોતાના અપાસરામાં રાખ્યાં. કુંવર વનમાં જન્મ્યો હતો, મોટે સાધુઓએ તેનું નામ વનરાજ પાડ્યું. ધન્ય છે આ સાધુને કે તેણે રાજપુત્રને ને રાણીને રક્ષણ આપ્યું ! ગામના લોકો વનરાજને વનુભા કહેતા ને ઘણું ચહાતા.

વનરાજ મોટો થયો. ભીંસોના છોકરાઓ જોડે એ રમતો. ધીમે ધીમે તીર તાકતાં, તલવાર ફેરવતાં, ને ઘોડે બેસતાં શીખ્યો.

પછી એ સોલંકી રાજને પજવવા મંડ્યો. હિમતથી એણે પોતાના બાપનું રાજ્ય પાછું લીધું.

હાલ જ્યાં પાટણ કસ્યો છે ત્યાં વનરાજે રાજધાની કીધી. અણહિલવાડ નામના ભરવાડે અગાઉ એને જંગલમાં સંતાઈ રહેવાનાં ને દુશ્મનનાં થાણાંના રસ્તા ખતાવ્યા હતા, તે ઉપકારના બદલામાં એણે રાજધાનીનું નામ અણહિલવાડ પાડ્યું.

શ્રીદેવી નામની એક નગરશેઠની છોકરીને એક વાર વનરાજે લુટાર્યોના હાથમાંથી છોડવી હતી. તેથી શ્રીદેવીએ એની સારી પરાણાગત કરી હતી. તે વખતે વનરાજે તેને કહ્યું હતું કે હું જ્યારે ગાદીએ બેસીશ ત્યારે તારે હાથે તિલક કરાવીશ. એ વચન મુજબ વનરાજે ગાદીએ બેસતી વખતે શ્રીદેવી પાસે તિલક કરાવ્યું. ધન્ય છે વનરાજ ! કે તું ઊંચી પદવીએ ચઢતાં ઉપકાર ભૂલ્યો નહિ.

જે જૈન સાધુએ તેને આસરે આપ્યો હતો તે સાધુનો ઉપકાર પણ વનરાજે વાળ્યો. પોતાનાં માતા જે મૂર્તિની પૂજા કરતાં હતાં તે સાથે વનરાજ તે સાધુને, અણહિલપુર તેડી લાવ્યો. ત્યાં એક દેરાસર બંધાવ્યું ને તેમાં તેણે મૂર્તિ પધરાવી.

ચાંપા નામે એક ચંચળ વાણીઆએ વનરાજને અગાઉ સારી સલાહ આપી હતી, તેને તેણે પ્રધાન બનાવ્યો.

કેટલાંક વર્ષ સુધી સાઈ રાજ્ય કરી વનરાજ ઘડપણમાં ગુજરી ગયો.

પાઠ પદ્મો

પાણી

પ્રાણી અને વનસ્પતિની જિંદગીને પાણી ધણું જરૂરનું છે. એ વિના ખંને મરી જાય. પૃથ્વી પર ઠેકાણે ઠેકાણે વરસાદથી નદી, નાળાં, અને સરોવર ભરાય છે તેમજ પૃથ્વીની અંદરના ભાગમાં ઝરણો વહે છે અને કુવો ખોદીએ છીએ એટલે તેમાંનું પાણી આપણને મળે છે. આ પ્રમાણે પૃથ્વીના ઘણા ભાગ પર પાણી મળી આવે છે, તોપણ કેટલેક ઠેકાણે પાણી બિલકુલ હોતું નથી. એવી જગ્યાએ માણસ કે બીજાં પ્રાણીની વસ્તી હોતી નથી અને ઝાડ પણ ઊગતાં નથી. એવાં સ્થળ રણ કહેવાય છે.

પૃથ્વીના ગોળા પરનો નકશો તમે જોશો તો તમને માલમ પડશે કે પૃથ્વીનો લગભગ પોણો ભાગ પાણીથી ઢંકાયેલો છે. મોટા મોટા સાગરો, દરિયા, નદી, અને સરોવરો ઠેકાણે ઠેકાણે આવેલાં છે.

પ્રાણી અને વનસ્પતિના શરીરમાં ઘણું પાણી રહેલું છે. આપણા વજનનો પોણો ભાગ પાણી છે. ગરમીથી કે થાકથી આપણને પરસેવો થાય છે ત્યારે આમડીનાં છિદ્રની મારફતે પાણી શરીરમાંથી નીકળે છે.

છોડમાં પણ ઘણું પાણી હોય છે. કાબીજમાં

લગભગ બધુંજ પાણી છે. બટાટા જેવા નક્કર શાકમાં પણ પોણે ભાગે પાણી છે.

હવામાં વરાળના રૂપમાં પાણી રહેલું છે; તેનાં વાદળાં બને છે. વરસાદ અને બરફના રૂપમાં તે પૃથ્વી પર પડે છે અને નદી, નાળાં, સરોવર, ને દરિયામાં વહે છે.

વરસાદનું પાણી ઘણું ભાગે ચોક્ખું હોય છે. ઘરમાં ટાંકાં બાંધી તેમાં એ પાણી લોકો ભરી રાખે છે ને પીવામાં લે છે. કેટલાક લોકો કુવાનાં ને કેટલાક નદીનાં પાણી પીએ છે.

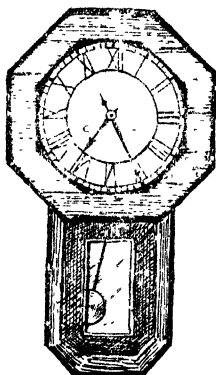
પીવાનું પાણી સ્વચ્છ રાખવું. ગાળ્યા વગર પાણી પીવું નહિ. સરોવરનાં પાણી કરતાં નદીનાં પાણી વધારે સ્વચ્છ હોય છે; કેમકે તે વહેતાં હોય છે.

અસ્વચ્છ પાણી પીવાથી અનેક જાતના રોગ થાય છે. તળાવ ને વાવનાં પાણી બાંધેલાં ને સ્થિર હોય છે, તેથી એ પાણી પીવું પડે તો ઊનું કરીને પીવું. ઊનું કર્યા વગર એવું પાણી પીવાથી તબીબત બગડે છે. ઘણી વાર પગે વાળો નીકળે છે, તે ઘણું દુઃખ દે છે. શહેરમાં કોગળીઆ જેવો રોગ ફાટી નીકળ્યો હોય ત્યારે બરાબર ગાળ્યા વગર ને ઊનું કર્યા વગર પાણી પીવું નહિ.

પાઠ પઢમે

ઘડીઆળ, ભાગ ૧લો

શિક્ષક—મારાં વહાલાં બાળકો ! જુઓ, હું તમને ઘડીઆળ નેતાં શિખવું છું. જુઓ, હું એનું બારણું ઉઘાટું છું. આ અંદર હાલે છે તે લાલક કહેવાય છે. મગન, બોલ, તું કંઈ અવાજ સાંભળે છે ?

મગન—હા, જી. ઘડીઆળમાં કટકટ થાય છે.

શિક્ષક—જુઓ. આ ઘોળા ગોળ ભાગને ચંદો કહે છે. એના પર આંકડા મારેલા છે ને બે કાંટા છે. બંને સરખા છે ?

છોકરાં—સાહેબ, એક કાંટો નાનો છે; બીજો મોટો છે.

શિક્ષક—ઠીક. નાનો કાંટો કલાકનો છે; મોટો કાંટો મિનિટનો છે. જુઓ, હું કલાક વગાડું છું ત્યારે મિનિટકાંટો આ XII આંક પર આવે છે. એ ખારનો આંક છે. એ ત્રણ આંકડાનો બનેલો છે: X, I, I. ઊભી લીટીવાળો આંક એકનો છે ને આ X દસનો છે. દસના આંકની પછી બે એકના આંક છે; એટલે આ આંક XII ખારનો થયો. બોલો, ત્યારે આ આંક X કેટલાનો છે?

છોકરાં—સાહેબ, અગીઆરનો.

શિક્ષક—ખરૂ. હવે જુઓ. IX આમાં દસના આંકની પહેલાં એકનો આંકડો છે, એટલે દસથી એક ઓછો એમ સમજવું. ત્યારે, બોલો, આ IX આંક કેટલાનો થયો?

છોકરાં—ગુરૂજી, નવનો.

શિક્ષક—ખરાખર. હવે તમારે એકજ નવો આંક શીખવાનો છે. આ આંક V પાંચનો છે, ત્યારે આ IV આંક કેટલાનો?

છોકરાં—સાહેબ, ચારનો.

શિક્ષક—ખરાખર. બોલો, આ VI આંક કેટલાનો થયો?

છોકરાં—મહેતાજી સાહેબ, છનો.

શિક્ષક—ત્યારે હવે, આ આંકો VII ને VIII પણ તમે ઓળખશો. બોલો, એ શેના આંક છે?

છોકરાં—સાહેબ, સાતના ને આઠના.

શિક્ષક—ખરૂં. હવે તમને ચંદા પરના બધા આંકે તે
ઓળખતાં આવડ્યા. જુઓ, હું છ વગાડું છું.
મિનિટકાંટે ક્યાં છે ને કલાકકાંટે ક્યાં છે?

છોકરાં—ગુરુજી, મિનિટકાંટે બાર પર ને કલાકકાંટે
છ પર છે.

શિક્ષક—ઠીક. જુઓ, હવે સાત વગાડું છું. બંને
કાંટા ક્યાં છે?

છોકરાં—સાહેબ, મિનિટકાંટે પાછો બાર પર છે ને
કલાકકાંટે સાત પર છે.

શિક્ષક—છગન, તું કહે, છ પછી સાત વગાડ્યા ત્યારે
મિનિટકાંટે કેટલું ફર્યો ને કલાકકાંટે કેટલું ફર્યો?

છગન—મિનિટકાંટે બાર પરથી પાછો બાર પર આવ્યો,
એટલે બાર ઘર ફર્યો. કલાકકાંટે છ પરથી સાત
પર આવ્યો, એટલે એક ઘર ફર્યો.

શિક્ષક—ખરાખર. બેમાં કયો કાંટે ઉતાવળો છે ને
કેટલો? કરીમ, તું કહે.

કરીમ—સાહેબ, મિનિટકાંટે કલાકકાંટા કરતાં બાર-
ગણો ઉતાવળો ચાલે છે.

શિક્ષક—ખરૂં. હવે બાકીનું કાલે શિખવીશ.

પાઠ ૫૮મો

ઘડીઆળ, ભાગ રજો

શિક્ષક—તમે ઘડીઆળ વિષે થોડુંક કાલે શીખી ગયાં.
કલાક વાગે છે ત્યારે મિનિટકાંટો ક્યા આંક પર
આવે છે ?

છોકરાં—ગુરુજી, ખારના આંક પર.

શિક્ષક—ખરાખર, જુઓ, આ ચંદા પર ખાર આંક
છે, એમાંના ગમે તે બે આંકની વચ્ચે તમે કાપા
દેખો છો ? કેટલા છે ?

છોકરાં—સાહેબ, પાંચ પાંચ કાપા છે.

શિક્ષક—જુઓ. આપણે ખારના આંકથી નીકળીએ. એ
આંક ને એકના આંકની વચ્ચે ચાર ઝીણા કાપા
છે ને એકના આંકની ઉપર તેનાથી જડો કાપો
છે. એમ પાંચ કાપા થયા. આખા ચંદા પર એવા
ઝીણા ને આંકની ઉપરના સહેજ જડા કાપા
મળીને કેટલા કાપા છે ? રસ્તમજી. તું કહે.

રસ્તમજી—સાહેબ, સાઠ કાપા થયા.

શિક્ષક—ખરૂં. એક કલાકની કેટલી મિનિટ થાય છે ?
છગન, તું કહે.

છગન—સાહેબ, સાઠ.

શિક્ષક—ત્યારે, એ સાઠ કાપા સાઠ મિનિટના થયા.
બોલો, કલાક વાગે છે ત્યારે કલાકકાંટો ક્યા હોય

છે અને મિનિટકાંટો ક્યાં હોય છે ? મગન, તું કહે, જોઈએ.

મગન—ગુરુજી, મિનિટકાંટો તો ખાર પરજ હોય છે.

શિક્ષક—પણ કલાકકાંટો ક્યાં હોય છે ? જો હું છ વગાડું છું ને પછી સાત વગાડું છું. જોઈને જવામ દે.

મગન—ગુરુજી, છ વાગે છે ત્યારે કલાકકાંટો છ પર હોય છે ને સાત વાગે છે ત્યારે સાત પર.

શિક્ષક—ખરાખર. જેટલા કલાક વાગે છે તેટલામા આંક પર કલાકકાંટો હોય છે. જુઓ. તમે સાત વાગતા હમણાજ સાંભળ્યા. હવે હું મિનિટકાંટો I પર ચૂકું છું. XII ને I ની વચ્ચે પાંચ કાપા છે, તે તો તમે જાણો છો. ત્યારે હવે, સાત વાગ્યા પછી કેટલી મિનિટ થઈ કહેવાય ?

છોકરાં—સાહેબ, પાંચ મિનિટ.

શિક્ષક—ખરાખર. જુઓ, કલાકકાંટો તો VII થી સહેજજ ખસ્યો છે. એમ કેમ ? રસ્તમજી, તું કહે.

રસ્તમજી—સાહેબ, એ તો ધીમો ચાલે છે. મિનિટકાંટો ખાર ઘર ચાલે છે ત્યારે એ તો એકજ ઘર ચાલે છે.

શિક્ષક—ઠીક. જુઓ, હવે હું મિનિટકાંટાને III ના આંક પર ચૂકું છું. બોલો, હવે કેટલા વાગ્યા કહેવાય

છોકરાં—ગુરુજી, સાતની ઉપર પંદર મિનિટ થઈ.

શિક્ષક—ખરાખર. પંદર મિનિટ એટલે પા કલાક;
એટલે સવા સાત વાગ્યા કહેવાય. જુઓ, હવે
હું IVના આંક પર મિનિટકાંટો ખસેડું છું.
આમ હોય તો કેટલા વાગ્યા કહેવાય? કરીમ,
તું કહે.

કરીમ—સાહેબ, સાત ને વીસ મિનિટ થઈ.

શિક્ષક—ડીક. બીજી રીતે બોલીએ તો સવાસાત ને
પાંચ કહેવાય કે સાણસાતમાં દસ કમ કહેવાય.
હવે તમને વડીઆળા બેતાં આપડી.

પાઠ પદ્મો

ખેડા જિલ્લો: મુખ્ય સ્થળો, ભાગ ૧લો

ખેડા જિલ્લામાં મુખ્ય નગર નડીઆદ છે, તોપણ
જિલ્લાનું નામ ખેડા ગામ પરથી પડ્યું છે અને ખેડા એ
કલેક્ટરનું સદર મથક છે. એ ગામ ઘણું જૂનું છે.
એ વાત્રક ને શેઢીના સંગમ પર આવેલું છે ને ઊંચી
જગા પર બાંધેલું છે. મહાભારતના સમયમાં એનું
નામ ચક્રવતી નગરી હતું અને એનો રાજા મોરધ્વજ
પાંડવો સાથે લડ્યો હતો. આનંદરાવ ગાયકવાડે જ્યારે
એને અંગ્રેજોને સ્વાધીન કર્યું, ત્યારે એની હવા ઘણી.

સારી ગણાતી હતી. આથી અંગ્રેજ સરકારે એમાં લશ્કરની છાવણી કરી અને લશ્કર તથા અમલદારો માટે જાહેર મકાનો બાંધ્યાં. ગામમાં કોટ છે ને કોટની અંદર તેમજ બહાર વસ્તી છે.

કપડવંજ પણ જૂનું ગામ છે. ત્યાંનાં મકાન ૫૦૦-થી ૮૦૦ વર્ષ જૂનાં છે. તેમાં કાચ ને સાબુનાં કારખાનાં છે. વેપાર સારો ચલે છે. ત્યાંના હોરાઓ ઘણા માતખર છે. તેમનાં મકાન ઘણાં રેનકદાર ને સ્વચ્છ છે. આસરે ૧૫ માઈલ દૂર નદીમાંથી હોરાઓ અકીક કાઢે છે.

ગામમાં એક કુંડ છે, તે સિદ્ધરાજ જ્યોતિર્હે બંધાવેલો કહેવાય છે. સિદ્ધરાજનો ભીમ નામનો રજપૂત ભાટ ઘણા રોગથી પીડાતો હતો. તે વાતક નદીમાં નહાવા કપડવંજ ગયો. નદીની પાસે ચાલતાં તેનો પગ એક કુંડમાં પડ્યો. પાણી ઘણું ડિંડું હતું, પણ તે જોર કરી તેમાંથી બહાર નીકળ્યો. તે બહાર નીકળ્યો કે તરતજ તેને પોતાના બધા રોગ મટી ગયેલા લાગ્યા. તેને શરીરમાં નવું જોમ આવેલું માલમ પડ્યું. આ વાત તેણે રાજને કહી. રાજએ આ અદ્ભુત કુંડ શોધી કાઢવા માણસો મોકલ્યાં. પરંતુ તેમને તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ. છેવટે, સોમેશ્વર નામના એક નાગર બ્રાહ્મણે તેમને એ કુંડ બતાવ્યો. રાજએ તેને ફરતાં પગથીઆં બંધાવ્યાં ને ત્યાં વિષ્ણુનું મંદિર બંધાવ્યું.

મહેમદાવાદ ગામ ગુજરાતના બાદશાહ મહમૂદ બેગડાએ સ્થાપ્યું હતું. ત્યાંથી દોઢેક માઈલને છેટે બે કબરો જોવા લાયક છે. ખેડે જતાં રસ્તામાં ભમરીઓ કુવો આવે છે. એ કુવો મહમૂદ બેગડાએ બાંધ્યો હતો. એ ઘણો વિશાળ છે. બાદશાહે ઉનાળામાં વિસામો લેવા સારૂ એ બાંધ્યો હતો. મથાળા ઉપર બે કમાન છે. તે હીંચકો ટંગાવવા સારૂ બાંધી હતી. કુવામાં ઊતરવા માટે વાંકાં પગથીયાંવાળી ચાર સીડી છે ને નીચે ભાંયરામાં આક ઓરડા છે-ચાર મોટા ને ચાર નાના. હાલ તો ત્યાં ખંડેર છે.

જિલ્લાનું મોટાંમાં મોટું ગામ નડીઆદ છે. ત્યાં તળાવો છે, તે વરસાદમાં પાણીથી ભરાઈ જાય છે. એવું એક સુંદર તળાવ આગગાડીમાંથી જણાય છે. શહેરમાં સંતરામનું મંદિર તથા ડાહીલક્ષ્મીપુસ્તકાલય જોવા લાયક છે. નારણદેવનું મંદિર પ્રસિદ્ધ છે. શહેરના લોકો કેળવણીમાં આગળ પડતા ને સાહસિક છે. ગુજરાતને જે નરરત્નોએ શોભાવ્યું છે, તેમાંના કેટલાક એમાં થયા છે. ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના પ્રસિદ્ધ કર્તા સ્વર્ગસ્થ ગોવર્ધનરામ આહિંના વતની હતા. બીજા કેટલાક મોટા વિદ્વાનો પણ આ શહેરમાં થયા છે.

ખેડા જિલ્લો વસ્તીથી ભરચક છે. વસ્તીનો મોટો ભાગ પાટીદારો છે. મુખ્ય ધંધો ખેતી છે. તંબાકુ,

અનાજ, ને કપાસનો પાક મુખ્ય છે. સાધારણ રીતે મહી નદી ને મહેમદાવાદની વચ્ચેનો ભાગ ચરોતર કહેવાય છે. ચરોતરની જમીન ઘણી રસાળ છે.

ઉમરેઠ, મહુધા, બોરસદ, તથા આણંદ, એ મોટાં ગામ છે. ઉમરેઠમાં ખેડવાળની વસ્તી વધારે છે. એ લોકો ઘણા બુદ્ધિશાળી ને ધીરધાર કરવામાં કુશળ છે.

પાઠ ૬૦મો

ખેડ જિલ્લો: મુખ્ય સ્થળો; ભાગ રત્ને

ખેડ જિલ્લામાં બે મોટાં યાત્રાનાં સ્થળ છે; ડાકોર ને વડતાલ.

ડાકોરમાં રણછોડરાયની મૂર્તિ છે. એને માટે દંતકથા એવી છે કે એ મૂર્તિ દ્વારકામાંથી બોણા નામના એક ક્ષત્રિયે આણી છે. બોણા ને તેની સ્ત્રી ગંગાબાઈ રણછોડરાયના પરમ ભક્ત હતા. પોતાની એક હાથેલીમાં તુલસીનેા છોડ વાવી બોણા વર્ષમાં બે વાર ડાકોરથી દ્વારકા શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન કરવા જતો. ગંગાબાઈ તેની સાથે જતી. તે વૃદ્ધ થયો એટલે ભગવાનને ચિન્તા થઈ કે હવે તેનાથી શી રીતે અવાશે ?

“વાવી વાવી રે તુલસી હાથ, માંડી માંડી રે મજલ દિનરાત;
ધરે ધરે રે હરજનું ધ્યાન, ભૂલ્યો ભૂલ્યો રે દેહનું ભાન. ૧

સેવા સેવા રે બોત્તેર વર્ષ કીધ, મા'વો મા'વો રે માની લીધ;
કરી કરી જીવાની કુરમાન, વૃદ્ધ વૃદ્ધ કરી શક્યો નહિ
ગાન. ૨

વા'લે વા'લે રે વિચાર્યું મન, ભક્તિ ભક્તિ રે નરનારી ધન્ય;
જેવા જેવા રે પ્રજ્ઞાદ વિદુર, તેવું તેવું રે બોડાણાનું નૂર.”૩

શ્રીકૃષ્ણે તેને સ્વપ્નું દીધું કે તું મારી મૂર્તિ
અહિંથી તારે ઘેર ઇકોર લઈ જ. બોડાણો એક જૂની
વહેલ લઈ આવ્યો ને તેમાં મૂર્તિને મૂકીને તે ઇકોર
લાવ્યો. ઇકોરની પાસે સીમગોજ ગામ આગળ ભગ-
વાનનાં પગલાં છે. અહિં એક લીમડાના ઝાડની
ડાળી ભગવાને ઝાલી, તેથી તે ઝાડ મીઠું થઈ ગયું.
“ચાલે ચાલે રે વહેલ વાયુથી વિશેષ, આવ્યા આવ્યારે
બોડાણાને દેશ;

મીઠું મીઠું રે દાખ્યું લીમડીનું ડાળ, સાખી સાખી રે
મૂકી ગોપાળ. ૧

પગલાં પગલાં રે પૂજય લીંબ હેઠ, સંગ સંગ રે કરે સર્વ ભેટ;
ઊંઠ્યાં ઊંઠ્યાં રે ગંગાખાઈ નાર, નીરે નીરે રે વહાલો
ખળદને ચાર. ૨

રહ્યા રહ્યા રે ઇકોર રણુહોડ, પૂર્યા પૂર્યા રે ગુજરાતના કોડ;
નમ્યાં નમ્યાં રે ગંગાખાઈ પાય, ગુરુપતાપે નરહો ગાય.” ૩

દ્વારડાના પૂજારીઓને આ વાતની ખબર થઈ,
એટલે તેઓ તેની પાછળ દોડ્યા. ઇકોર આગળ તેમણે
તેને પકડી પાડ્યો. બોડાણાએ મૂર્તિને ગોમતીમાં પધરાવી

દીધી. મૂર્તિની તુલા કરી તેની ખરાખર સોનું લઈ પાછા જવાનું પૂજારીઓને કહેવામાં આવ્યું, તે તેમણે કબૂલ કર્યું. ગંગાબાઈએ એક પક્ષામાં ભગવાનની મૂર્તિ મૂકી ને બીજામાં પોતાના નાકની વાળી ને તુલસીપત્ર મૂક્યું તો મૂર્તિવાળું પદ્મ ઊંચું ગયું. આથી પૂજારીઓ નાઉમેદ થઈ પાછા ગયા. ભગવાને તેમને ધીરજ આપી કે જે મૂર્તિ તમે ખોઈ છે તેજ દ્વારકામાં એક કુવામાં તમને જડશે.

નરભેરામ કવિએ બોડાણાને નરસિંહ મહેતા, પુંડરીક, ને બીજા ભક્તોથી પણ મોટા ગણ્યો છે. એની મૂંછને તેણે વખાણી તે પર પદ રચ્યાં છે.

“માખણથી સુંવાળા રે, તે બોડાણા મેં ભાળ્યા;
મોટે મૂંછને વખાણી રે, સંદેશ સર્વે ટાળ્યા. ટેક ૧
ક્યાં કઠિનતા માખણકેરી, ક્યાં બોડાણાની નરમાશ,
માખણ બોડાણા વચ્ચે ફેર કહે તો, તે ક્યાં જમીન
ક્યાં આકાશ;

શત્રુ મિત્ર સહુને રે પ્રીત કરી પાળ્યા. માખણ” ૨
ડાકોરનું મંદિર ઘણું ભવ્ય ને વિશાળ છે. તે એક લાખ રૂપીઆને ખર્ચે સતારાના વતની તાંબેકરે બાંધ્યું છે. ઘણા ભક્તો દરેક પુનેમે ત્યાં દર્શન કરવા આવે છે. માણેકઠારી ને કાર્તિકી પુનેમે તેમજ રથયાત્રા ને જન્માષ્ટમીને દિવસે ત્યાં બહુ મોટી યાત્રા ભરાય છે.

બીજું યાત્રાનું સ્થાન વડતાલ છે. ત્યાં સ્વામિનારાયણનું મોટું મંદિર છે. ઇ. સ. ૧૭૮૦માં લખનૌના

એક બ્રાહ્મણ સહજાનંદ સ્વામીએ આ પંથ સ્થાપ્યો. તેઓ વડતાલમાં વસ્યા અને તેમણે કૃષ્ણભક્તિનો ને નીતિથી જીવન ગાળવાનો ઉપદેશ કર્યો. આ પંથ ધીમે ધીમે ગુજરાત ને કાઠીઆવાડમાં પ્રસર્યો. ચૈત્રી ને કાર્તિકી પુનેમે ત્યાં યાત્રા ભરાય છે.

પાઠ ૬૧મો

બીડી પીવાની ખરાબ ટેવ

મહેતાજી—બાળકો, ટેવ તે શું તે તમે પુસ્તક બીજામાં શીખી ગયાં છો. કેટલીક સારી ટેવો ગણાવો, જેઠિ. મુકુંદ, તું બોલ.

મુકુંદ—સાહેબ, વહેલા ઊઠવું, સાચું બોલવું, સ્વચ્છ રહેવું, એ સારી ટેવો છે.

મહેતાજી—નકારી ટેવો ગણાવી શકીશ ?

મુકુંદ—હા, સાહેબ; મોડા ઊઠવું, જૂઠું બોલવું, ગંદા રહેવું, લડકણા થવું, એ નકારી ટેવો છે.

મહેતાજી—તે તો ઠીક. પણ હું તમને આજે બીજી એક નકારી ટેવ વિષે કહેવા માગું છું. જેમ તપખીર સૂંધવી, તમાકુ ખાવું, ધડીએ ધડીએ પાન ખાવું, એ નકારી ટેવો છે, તેમ બીડી પીવી એ પણ નકારી ટેવ છે. નકારી ટેવને શું કહેવાય તે તમે જાણો છો ?

મુકુંદ—ના, સાહેબ.

મહેતાજી—હરિલાલ, તું બોલ, જોઈ ?

હરિલાલ—નઠારી ટેવને નઠારી કહેવાય.

મહેતાજી—નઠારા છોકરાને કેવો કહે છે ?

હરિલાલ—સાહેબ, કપુત.

મહેતાજી—શાબ્દાશ ! ત્યારે નઠારી ટેવને કેવી ટેવ કહેવાય ?

હરિલાલ—સાહેબ, કટેવ.

મહેતાજી—વાહ, હું ઘણો રાજી થયો. જુઓ, ત્યારે નઠારી ટેવને કટેવ કહેવાય. તેને વ્યસન પણ કહેવાય.

દરેક વ્યસન તમારા દુરુદ્ધનની ગરજ સારે છે. તમારા દુરુદ્ધનને તમારા ઘરમાં રાખવાનું તમે ચાહે કે ?

હરિલાલ—ના, સાહેબ, નહિજ.

મહેતાજી—તો તેવીજ રીતે વ્યસનમાત્ર તમારા દુરુદ્ધનની ગરજ સારે છે. તમારું આરોગ્ય તેથી બગટે છે.

નાથાલાલ—સાહેબ, તે કેવી રીતે ? મારા બાપા તો ઘડીએ ઘડીએ બીડી ખીએ છે ને તંમની તબીયત હમેશા સારી રહે છે.

મહેતાજી—બીડી ખીવાથી ધીમે ધીમે આરોગ્ય બગટે છે. પણ ધીમું ધીમું ને થોડું થોડું આરોગ્ય બગટે તે માણસને માલમ પડતું નથી; છતાં, વખત જતાં તે માલમ પડે છે. ચોપડીઓને ઊંધાઈ કેવી રીતે ખાઈ જાય છે તે જો તમે જાણતા હશો તો તમે આ વાત સહેલાઈથી સમજશો. ચોપડીમાં ઊંધાઈ હોય તો એક કે બે દિવસે ચોપડીને નુકસાન

માલમ પડી આવતું નથી, પણ ચારપાંચ મહીને તે ચોપડીનાં પાને પાનાંમાં બાકાં માલમ પડે છે. તેવીજ રીતે, વહાલાં બાળકો, બીડી પીનાર માણસને માલમ પડતું નથી, પણ ઘણે વખતે નુકસાન સ્પષ્ટ થાય છેજ.

નાથાલાલ—સાહેબ, બીડી પીનારને તો બીડીના ધુમાડાનો ગરમાટો ગમે છે.

મહેતાજી—ખરૂં છે. પણ બીડીનો ધુમાડો શેનો છે તે બળે છે ? એ ધુમાડો તમાકુનો ધુમાડો છે, ને એ નુકસાનકારક છે. કેટલાક દેશમાં લોકો મધ-માખીને રહેવા માટે ઘર બાંધે છે, ને મધપૂડા બાજવા દે છે. પછી મધ તૈયાર થાય ત્યારે તે લઈ લેવાને માટે તેઓ ફક્ત તદખીર રહે છે. તેઓ મધમાખી પર તમાકુનો ધુમાડો ફૂંકે છે. એને મધમાખ સુરત ને ઊભાન બની બળે છે. તે વખતે તે તેમને ઈંખ દઈ શકતી નથી ને તેથી તેઓ તે વખતે મધ લઈ લે છે. હવે જો, મધ-માખને તમાકુનો ધુમાડો નુકસાન કરે તો તમારી છાતીને કર્યા વગર રહે ખરો કે ?

નાથાલાલ—ના સાહેબ, એમ ન બને.

મહેતાજી—તમાકુના ધુમાડાથી છાતી સિબઈ બળે છે, ને જે ઘણી બીડી પીએ છે તેને દમનો આબર થવા સંભવ રહે છે.

નાથાલાલ—સાહેબ, રોજની બે બીડીજ પીએ તો પછી નુકસાન થાય ખરું ?

મહેતાજી—શરૂઆતમાં બહુજ ઓછી બીડી પીનારને પણ આગળ જતાં વધારે વધારે બીડી પીવાની આફત પડ્યા વિના રહેજ નહિ. માટે બીડી પીવીજ નહિ એજ ઉત્તમ વાત છે. વળી બીડી પીનારાઓનાં મોં ગંધાય છે, ને તેવાઓથી બીજા દૂર રહેવા ઇચ્છે છે, તે તમે જાણો છો ?

નાથાલાલ—ના, સાહેબ.

મહેતાજી—જુઓ ત્યારે, જે દેવથી આપણને નુકસાન થાય ને જે દેવથી બીજાઓ આપણાથી આધે રહેવા ઇચ્છે, એ દેવ પડવા દેવી તે સારી વાત છે કે ન પડવા દેવી તે ?

હરિલાલ—સાહેબ, તે ન પડવા દેવી એ સારી વાત છે.

મહેતાજી—આ દેવ પડવા દેવી જેમ ખરાબ છે તેમજ તમાકુ ખાવો, તપખીર સૂંઘવી, હુકકો ગગડાવવો, ચલમ પીવી, ગાંજો ફૂંકવો, એ બધીજ તબીયતને નુકસાનકારક દેવો છે. એવી કોઈ પણ દેવ પડવા દેશો કે ?

છોકરાં—ના સાહેબ, નહિજ.

पाठ ६२मो

वीरानां वारणां

खम्मा ! वीराने जाउं वारणे रे लोल;
मोंघामूलो छे मारो वीर जो !

खम्मा ! वीराने जाउं वारणे रे लोल.
एक तो सुहागी गगनचांदलो रे लोल;
बीजो सुहागी मारो वीर जो !

खम्मा ! वीराने जाउं वारणे रे लोल.
राज तो विराजे राजमंदिरे रे लोल;
पारणे विराजे मारो वीर जो !

खम्मा ! वीराने जाउं वारणे रे लोल.
चंपो खीले छे फूलवाडीमां रे लोल;
कुळमां खीले छे मारो वीर जो !

खम्मा ! वीराने जाउं वारणे रे लोल.
एक तो आनद मारा डरनो रे लोल;
बीजो आनंद मारो वीर जो !

खम्मा ! वीराने जाउं वारणे रे लोल.
देवे दीधी छे मने मावडी रे लोल;
माडीए दीधी मारो वीर जो !

खम्मा ! वीराने जाउं वारणे रे लोल.

नानालाल

સમજૂતી

પાઠ ૧લો—સીમાડે= ગામને છેડે. ગળગળતે સાદે=રોતો હોય તેમ. ક્રાંતિ=ખુબસુરતી.

પાઠ ૨જો—મળસકું થતા પહેલાં-વહાણું વાતા પહેલાં. વિદ્યાર્થીઓ બણુનારા. ઉકાર='ઉ' એવું બોલવું તે. ઇન્દ્રિય=શરીરનો કામ કરતો ભાગ.

પાઠ ૩જો—નરેશ=રાજા. લોકહિત=લોકનું બહું. પ્રવાસ=મુસાફરી.

પાઠ ૪મો—જયજયકાર-વખાણ. વરતાવો-કરાવો. ભરતભૂમિ-ભરત રાજાની ભૂમિ; આપણો ભરતખંડ દેશ. નરરાત્ન-ઉત્તમ પુરુષો ધરણી-દેશ. કાર-ઠેકાણું. નિજ-પોતાનું.

પાઠ ૬લો—મસજત કરી=મેઘા થઈ વિચાર કરી. વિગતી-જીતના. સંહરે=નાશ કરે.

પાઠ ૭મો—જયતા=માગણી. રાજ્યાભિષેક થયો=રાજ્યગારીએ ચઢ્યા.

પાઠ ૮મો—આજીજી કરી=કાલાવાજા કર્યા.

પાઠ ૯મો—કાયત્રી=લાગુક ને મીઠી કાયત્ર. ગિતગ્રં=સુંદર ગીતો. દીસે=દેખાય છે. નિત્ય=દરરોજ તુ હરખતી રેતયા રમે જ. અનુયમ=જેની જોડ નાહ એવું; બેતમૃત. અદ્ભુત=અગમ્ય પદાર્થો જનું. અમી-અમૃત. રસાલ=રમવાળું; મીઠું.

પાઠ ૧૦મો—નર=મન. માત્ર=સ્ત્રી. કામગરી-મહેનત

પાઠ ૧૨મો—ઝાંઝાં=ઝાંઝાં. કાયા છોડ=શરીરને તજ દે; મરી જા. વછૂટી પડેલી-છૂટી પડેલી. મૃગલી=હરણી. આશીર્વાદ દીધો=તાં બહું થાઓ એમ કહ્યું.

પાઠ ૧૩મો—કાયા=શરીર. સહેવાશે=ખમાશે. ખેદ=દિલગીરી. અલોપ થયા=નજર બહાર ગયા; ચાલ્યા ગયા.

પાઠ ૧૪મો—નાદ=અવાજ. ગજરાજ=હાથીઓનો રાજા; મોટો હાથી. મકંટ=વાંદરો. પ્રહાર=માર. કાવ્ય=કવિતાની કળા વિષે મૂર્ખતા મોં આગળ વાત કરીએ તે બહેરાની આગળ શંખ વગાડવા જેવું છે. બહેરો જેમ તે સાંભળતો નથી, તેમ મૂર્ખ કવિતામાં સમજતો નથી. અધિર=અહં. કોકિલકાગ=કોયલ ને કાગડો. ધણે=ધણું. શ્રવણ=કાને. સ્વર=શબ્દ.

પાઠ ૧૬મે—પત્ની=પૈરી. ગર્વ=મારા જેવું કોઈ નથી એવો વેચાર; અભિમાન. ગાર્વિષ્ઠ=અભિમાનનો ભરેલો. સ્નેહાળ=હેતાળ. પચરગી=જુદા જુદા રંગવાળું. કદૂપી=ખેડોળ.

પાઠ ૧૭મે—કિષ્કિંધા=એક નગરીનું નામ છે. વિજય=ફતેહ. વેરાટનગરી=વિરાટ રાજનું શહેર. સાધન=જેનાથી કામ કરીએ તે વસ્તુ. આસંત્રો=એક જાતનું ઝાડ. એનાં પાંદડાં પીવાની બીડી બનાવવામાં વપરાય છે. તિલગુલ્લ=તલ ને ગોળ. અન્થોન્થ=એકબીજા તરફ. પરાક્રમ=શૂરાતન; મોટાં, બળનાં કામ. આપ્પાદ=પુષ્કળ. પરસ્પર=એકબીજાને.

પાઠ ૧૮મે—સત્વર=જલદી. ઈર્ષ્યા=અટેખાઈ. ભવ=જન્મારો. જગ-ભોજનર=જગતમાં.

પાઠ ૧૯મે—ખાનદાન=કિંચા ફૂળમાં જન્મેલો. ગોચ્ય=બરાબર. ાળ=જમરાળ. કાળના મોંમાં=મરવા માટે.

પાઠ ૨૦મે—રદાક=રખેવાળ. સમોવડીકિ=સરખુ.

પાઠ ૨૧મે—સગમ=નદીએ જે જગાએ મળે છે તે જગા. પૈત્ર=પિતરાનો દીકરો. શિખર=અણીઆળું મથાળું. ઉદ્ધાર કર્યો=સુધાર્યો.

પાઠ ૨૨મે—સ્થાપના=મંદિરમાં મૂર્તિ ખેરાડવી તે. ક્ષયરોગ=ખાંસ.

પાઠ ૨૩મે—સર્ગ્યા= પેદા કર્યાં. રોગના ભોગના થઈએ=રોગ માપણો નાશ કરે.

પાઠ ૨૪મે—દેકો=કિંચો ભાગ. પોષણુ=ખોરાક, ટકાવ.

પાઠ ૨૫મે—લેશ=લગાર પણું. દુમ્બજો=ખોટું લગાડતો. ફુલહાં=મળાં ફૂલ. ફુલવજો=ખિલાવતો. રસ=પ્રેમ. સમે=સોબતો. કાઝાગોરાં=નહારાં. સારાં વચન. હજમાઝા=મીઠા. માવ=હેત. પ્રબલ=ખૂબ જમરાં. ફેલસજો=ખિલાવતો.

પાઠ ૨૬મે—લીલાંછમ=ખૂબ લીલાં. લાજ=શરમ. અવયવ=શરીરના ભાગ; ભાગ.

પાઠ ૨૭મે—અસિડ=તેજા.

પાઠ ૨૮મે—પરોપકારી=પારકાનું બહું કરનાર. દાતાર=આપનાર.

પાઠ ૩૦મે—આ કવિતામાં કવિએ કવિતાને એક પીવાની ચીજ જેવી વર્ણવી છે. જ્ઞાનબલ્લ=જ્ઞાનરૂપી બલ્લ. છક=મદ; અભિમાન. સુષા^૦=અમૃતના રસ જેવી. શુદ્ધ=સારી, નીતિવાળી. આનંદામૃત=કવિતા સમજનારને કવિતામાં આનંદરૂપી અમૃત પીવાનું મળે છે. તે મોગ્ય^૦=તેને સાફ રૂળ આપે. મોગ્ય=ભોગવવા લાયક. કવિતા તેને ભોગવવા લાયક છે; કવિતામાંથી તેને સારો આનંદ મળે છે.

પાઠ ૩૨મે—ભવ્ય=મોટું ને શોભિતું. હઝરત=નામદાર, રસુલ=પેગંબર. શરીફ=પરિત્ર. ખરીફા=મુહમદ પેગંબરના વંશના ને એમની સત્તા ચલાવનાર અધિકારી.

પાઠ ૩૫મે—તસતસતું=દાટદાટ થતું હોય એવું; બધા અવયવ બરાબર ખીણ્યા હોવાથી જોરથી ભરેલું. ક્ષેપે=શોભે. પૂર=પૂરાં. કરવે=કરવામાં. મદમાતો=અહંકારથી ભરેલો (મદ=અહંકાર). અનુભવે=અનુભવવામાં; કરી જોવામાં. જોમ=જુસ્સો. વ્યાપી રહ્યો=ફેલાઈ રહ્યો. અસત્=ખરાબ; અનીતિથી ભરેલું કે કૂર કામ. હળવા=નાશ કરવા. હુણે=તૂટી પડે. જોડ=તક. ક્રોડ વિધિના=કરોડ તરેહનાં. પ્રશંસા=વખાણું. વિજય=વિજયાશંકર કવિ કહે છે.

પાઠ ૩૬મે—બુદ્ધિશાળી=બુદ્ધવાળો. જેબ=શોભા. દોખમું=પારસી મુડદાનો નિકાલ કરવાની જગા

પાઠ ૩૭મે—માંસાહારી=માંસ ખાનાર.

પાઠ ૩૮મે—સહાય=મદદગાર. ફોક=ફોગટ. પરબલ્લ=પારકાનું બળ. કોય=કોઈ. સમાન=સરખું. મેષ=વાદળું. તોય=પાણી. મોટ=મોટી. તત્ક્ષણ=તેજ વખત. દરિદ્ર=દરિદ્રતા; ગરીબાઈ. મુલ્કપાઠ=મોંએ કરવું તે. વકી=સંભવ.

પાઠ ૪૦મે—૩૬=આત્મા.

પાઠ ૪૧મે—વસંત ઋતુ=ચૈત્ર ને વૈશાખ, બે મહીના.

પાઠ ૪૨મે—વેષધારી=ઢોંગી; ડોળધાલુ. જગદીશ=જગતનો ધણી; ચરમેશ્વર. વૈકુંઠ=શ્રીકૃષ્ણનું ધામ; સ્વર્ગ.

પાઠ ૪૩મે—મથાળામાં ‘સુસલમાન’નું ‘સુસલમાન’ કરે. સ્તુતિવાક્યો= વખાણનાં વચનો. કિતાબ=પુસ્તક. ગુમરવું=કરવું. શબ્દે કદ્ર=સત્તાની રાત. તખતી=લેખ. ગેખી= આકાશમાં; ક્યાંથી આવે છે તે સમજાય નહિ એવું; ગુમ્મ; છાનું. શરીફ=પવિત્ર. પર્વદગાર=પાળનાર.

પાઠ ૪૪મે—ઝમર^૦=ઉમરો એળંગવા જેટલું ચાલવું તે, ડુંગરો એળંગવા જેવું કઠણ થાય છે; ગામને પાદરે જવું તે પરદેશ જવા જેવું કઠણ ને ભીડને ધરની ગાળીમાંથી પાણી લેવું તે જાણે ગંગા નદી જેટલું દૂર ગયા હોઈએ એવું થાય છે.

પાઠ ૪૬મે—મહેલવાસી = રાજના મહેલમાં રહેનારાં.

પાઠ ૪૭મે—માગ્યશાળી=નસીબદાર. યંત્ર=સંચો. આમ=ન પચેલો ખોરાક. પાચનશક્તિ=પાચવવાની શક્તિ.

પાઠ ૪૮મે—સ્ફાટિક=એક જાતનો ઉત્તમ મણિ. સ્તંભ=થાંભલો. પ્રતિબિંબ=પડછાયો. તેહને=થાંભલામાં પડેલા પોતાના આકારને. ક્યામ= શ્રીકૃષ્ણ; કાળા સરખા રંગના હતા માટે તેઓ ક્યામ ને કૃષ્ણ કહેવાય છે. દષી=દાહ. અનુસલે=ઉપજા સાથે. શોચમાં=દિલગીરીમાં. દયાના=દયારામ કવિના. પ્રાણવલ્લભ=પ્રાણ જેવા વદાલા. બઘ્તર=સંસારનો સંતાપ.

પાઠ ૫૦મે—સેવા બળવે છે=કામ કરે છે.

પાઠ ૫૧મે—નરી=ખુદી; ચશ્માની મદદ વગરની. પોષક=પોષણ આપનાર; વધારનાર.

પાઠ ૫૨મે—ગોઠીઆ=સોબતી; મિત્ર. બાળરનેહી=બાળપણના મિત્ર. આળ=ખોદું તહોમત.

પાઠ ૫૩મે—સારથિ=રથ હાંકનાર. અગાઉ એ કામ ધણું ઉંચું ગણાતું. ખેદ પામ્યો=સગાંને કેમ મરાય, એમ અર્જુનનું મન લડવામાંથી હી ગયું. વૈકુંઠ ગયા=સ્વર્ગ ગયા.

પાઠ ૫૪મે—નાગદમન=આ કવિતામાં જમના નદીના કાલિનાગને શ્રીકૃષ્ણે વશ કર્યો તેનું વર્ણન નરસિંહ મહેતાએ કર્યું છે. દમન=વશ કરવું તે. જલ^૦=નાગણુ શ્રીકૃષ્ણને કહે છે કે તું જળમાંના કમળને છાંડીને-છાંડીને

આહ્યો જી. મથુરા^૦=ગુગડું રમતાં નાગનું માથું હાર્યો છું, તે લેવા આહિ
આહ્યો છું. નટવર=નાચનારામાં શ્રેષ્ઠ. નાચિયો=નાક વીંધી તેમાં દોરી
ધાલી વશ કર્યો.

પાઠ ૫૫મે—અપાસરો=જૈન લોકોના ગોરજીઆને રહેવાનું ઠેકાણું.
તિલક=ટીલું.

પાઠ ૫૬મે—સરોવર=મોટું તળાવ.

પાઠ ૫૮મે—માતપર=પૈસાદાર રોનકદાર=મબકાદાર પિડાતો=દુઃખ
પામતો. જોમ=જીત્સો. પુસ્તકાલય=વશું પુસ્તકો એકઠાં કર્યા હોય એવું
ઠેકાણું. ભરચક=મરેશો. રસાળ=ફળદ્રુપ.

પાઠ ૬૦મે—મજલ=મુસાફરી. કુર્યાન=સફળ. નર-તેજ.
વહેય=ગાડું. સાખી^૦=સાક્ષી; નિશાની મૂકી. કોડ=હોસ. નરભો=
નરભેરામ કવિ. પથ=ધર્મની શાખા; ધર્મનો માર્ગ.

પાઠ ૬૨મે—પાગો=માઈ. ચારણા=ઓવારણાં. વહાલાંને કોઈની
ખરાબ નજર ન લાગે કે માટું ન થાય માટે ઓવારણાં લેવાય છે—તેને માથે
હાથ ઉતારી પોતાને લમણે ટાયકા ફેડી અનિષ્ટ નિવારવામાં આવે છે એમ
મનાય છે. સુહાગી=શોભિતો. મગનચાંદલો=આકાશમાંનો સુંદર ચંદ્ર. રાજ=
રાગ. વિરાજે=શોભે. ડરનો=દંયાનો. માવડી=હેતાળ મા.

